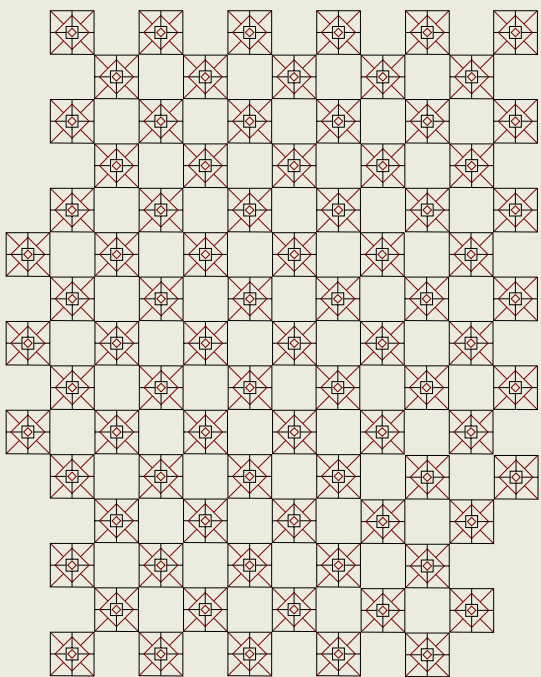
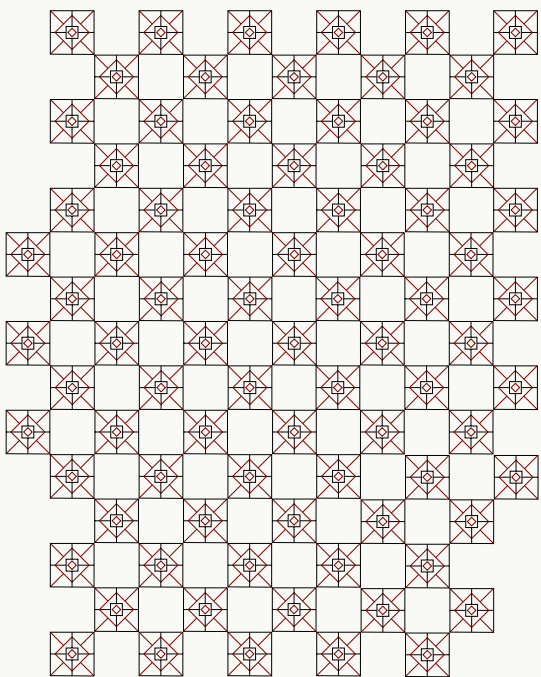

Retro **SPEKTIVE**

*Znanstvena revija za
zgodovinarstvo in
sorodna področja*

VIII/1

Retro **SPEKTIVE**

*Znanstvena revija za
zgodovinarstvo in
sorodna področja*

Glasilo Združenja za promocijo kulturne dediščine,
raziskav in novih tehnologij – Retrospektive

Mednarodni uredniški odbor: dr. Peter Mikša (SI) (odgovorni urednik),
dr. Kornelija Ajlec (SI) (glavna urednica),
dr. Maja Vehar (SI) (tehnična urednica),
Žiga Smolič (SI) (tehnični urednik),
dr. Bojan Balkovec (SI),
dr. Matija Zorn (SI),
dr. Petra Testen (SI),
dr. Božo Repe (SI),
dr. Yoshitome Kota (JP),
dr. Sanja Petrović Todosijević (SRB),
dr. Slobodan Marković (SRB),
dr. Ivan Laković (MNE).

Strokovna sodelavka: mag. Ana Marija Lamut (SI)

Za znanstveno vsebino tekstov in točnost podatkov odgovarjajo avtorji. Prav tako morajo poskrbeti za avtorske pravice za objavljeno slikovno in drugo gradivo, v kolikor je to potrebno. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira. Redakcija tega zvezka je bila zaključena 15. junija 2025.

Prevodi: FuroCat d. o. o.
Lektura: Aleksandra Repe
Naslovnica: Tjaša Krivec
Oblikovanje in oprema: Jure Stušek
Prelom in tisk: PODOBA d.o.o.,
Celjska cesta 7, SI-3250 Rogaška Slatina
Naklada: 100 izvodov
Cena izvoda: 20 €
Letna naročnina: 30 €

Izdaja: Združenje za promocijo kulturne dediščine,
raziskav in novih tehnologij – Retrospektive
Slovenska cesta 9b, SI-1000 Ljubljana, Slovenija

info@retrospektive-journal.org
www.retrospektive-journal.org

ISSN: 2630-3426 (tiskana izdaja)
2670-4013 (spletna izdaja)

*Izdajo znanstvene revije Retrospektive sofinancira
Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost
Republike Slovenije (ARIS).*

Kazalo vsebine

<i>Razprave</i>	7
Upor proti dolgčasu: Slovenski punk 1977-1987	9
<i>Pino Hiti Ožinger</i>	
Triglav v letu 1895: postavitev stolpa, rojstvo simbola	37
<i>Peter Mikša</i>	
Duhovna oskrba bolnikov	65
<i>Bor Zavrl</i>	
Humanitarna pomoč Slovenije po potresu v Skopju leta 1963	93
<i>Maruša Steiner</i>	

Izgon duhovnikov iz kranjske in radovljiške dekanije leta 1941	141
--	-----

Polona Meglič

Slovenska partizanska vojska in italijanski izstop iz vojne	167
---	-----

Damijan Guštin

<i>Dodatno</i>	<i>195</i>
----------------	------------

Kočevski zbor, osvobodilna fronta slovenskega naroda in Bogdan Osolnik, diplomat, humanist in zagovornik prava	197
--	-----

Vladimir Osolnik

<i>Kontakti avtorjev</i>	<i>206</i>
--------------------------	------------

Retro **SPEKTIVE**

Razprave

7

Upor proti dolgčasu: Slovenski punk 1977-1987

Rebellion Against Boredom: Slovenian Punk 1977–1987

Pino Hiti Ožinger

<https://doi.org/10.64651/8-1-1>

IZVLEČEK

Pojav punka v Sloveniji na koncu 70. let predstavlja prenos uporniške subkulture, ki je nastajala na kapitalističnem Zahodu v socialističen kontekst, ki nato predpisuje svoje tokove razvoja. Slovenija je bila tudi prva izmed jugoslovanskih republik, v katerih je nastajal punk in zato lahko predvsem v Ljubljani vidimo enega izmed glavnih centrov jugoslovanske alternativne kulture. Predstavljen je nastanek punka v Sloveniji, njegov razvoj in razmislsek o vrsti upora, ki ga je predstavljal. Punk v Sloveniji je bil hkrati političen in protipolitičen, saj je poskušal odpirati meje izražanju, ki ni imelo opore v takratnem večinskem političnem diskurzu. Predstavljena je tudi pot pankerske teorije v liberalne okvire novonastajajoče civilne družbe v Sloveniji.

Ključne besede

punk, civilna družba, politika, socializem, Slovenija, subkultura, upor

ABSTRACT

The emergence of punk in Slovenia at the end of the 1970s represents the transference of a rebellious subculture that was emerging in the capitalist West into a socialist context, which then prescribed its own currents of development. Slovenia was also the first of the Yugoslav republics in which punk emerged, and therefore Ljubljana in particular can be seen as one of the main centres of Yugoslav alternative culture. The papers presents the origins of punk in Slovenia, its development and a reflection on the type of rebellion it represented. Punk in Slovenia was both political and anti-political, as it attempted to open up the boundaries of expression that had no foundation in the dominant political discourse of the time. The paper also presents the path punk theory took into the liberal framework of the newly emerging civil society in Slovenia.

Keywords

punk, civil society, politics, socialism, Slovenia, subculture, rebellion

PRVA FAZA PUNKA

Eden prvih posnetkov Pankrtov, Kino Triglav, 15. oktober 1977

Arhiv Boga Pretnarja V: Gržinič, Marina in Jovita Pristovšek, (ur.). Slovenski Punk in Fotografija: Pregledna Razstava. Ljubljana: Založba ZRC, 2023, 8.

Začetek punka v Sloveniji v smislu aktualnega kulturnega proizvoda lahko zamejimo s 17. oktobrom 1977, ko so na Gimnaziji Moste nastopili le 14 dni pred tem ustanovljeni Pankrti. Skladbe, ki so jih igrali, so bile večinoma priredbe tujih, predvsem Sex Pistols in The Clash, prevedene in prebesedene v slovenščino. Izvirnik, ki so ga igrali na tem koncertu, je bil *Lepi in Prazni*, katerega besedilo si je Peter Lovšin na odru »kar malo sproti zmišljeval«. Zato različica, ki se pojavi na njihovi debitantski plošči *Dolgcajt* iz leta 1980, verjetno nima enakega besedila kot tista, ki so jo slišali poslušalci leta 1977, je pa to verjetno prva izvirna slovenska punk pesem.¹ Zato nam lahko nekaj pove o vrsti upornišva, ki so ga predstavljali Pankrti na

1 »Pero Lovšin: O zgodovini Pankrtov (I. del).« 24ur. Dostopno na: <https://www.24ur.com/ekskluziv/glasba/pankrti-40-let-intervju-pero-lovsin.html?focus=1> (dostop: december 2024).

začetku. To je bilo uporništvo za voljo uporništva samega, gnal pa sta ga dolgčas in splošna nevera v simbole uradne državne ideologije:

»Ni več upanja
povozu ga je tank
kva nej počnemo drugca
k da šibamo punk.«

Ključno je bilo torej prepričanje, da tok zgodovine stoji pri miru, punk pa služi temu, da ga spet požene naprej. To se je dogajalo v ozadju prvih znakov gospodarske krize v Jugoslaviji, poleg tega pa bolj specifično v ljubljanskem okolju, ki mu je manjkalo nočno življenje. Bari so se zaprli ob devetih zvečer in ceste so bile prazne.² Občutek dolgčasa v družbenem življenju se je zato povezal z občutkom dolgčasa v političnem življenju, ki je bilo zaznamovano z nefleksibilnostjo in nadzorom, ki ga je izvajala Komunistična partija nad kulturo, iz tega dolgčasa pa je nastal *Dolgcajt*. »Ideologija« Pankrtov odmeva tudi v njihovem prvem singlu iz leta 1978 *Lublana je Bulana* (izdan skupaj z *Lepi in Prazni*), katerega besedilo sestoji iz dolgočasnega opisa Ljubljane, presekanega z vzklikajočim ponavljanjem naslova pesmi.

V letih od 1978 do 1980 je bilo ustanovljenih še nekaj novih punk glasbenih skupin, a prava eksplozija se je začela leta 1980.³ Takrat je izšel že omenjeni *Dolgcajt*, nato pa je naslednje leto bil razprodan festival Novi Rock 81. Nekatere najbolj odmevne skupine, ki so bile del tega prvega vala, so bile: Kuzle (Idrija), Šund (Idrija), Indust-bag (Metlika), Bulldogi (Ljubljana), Otroci Socializma (Ljubljana), O!Kult (Medvode), Kuga (Ljubljana), Grupa 92 (Ljubljana), Via Ofenziva (Ljubljana), Berlinski zid (Ljubljana), Gnile Duše (Ormož), Čao Pičke (Ljubljana), Lublanski psi (Ljubljana) in Center za Dehumanizacijo (Maribor).⁴ Igor Vidmar je bil skupaj z društvom ŠKUC

2 Mulej, Oskar. »"We Are Drowning in Red Beet, Patching Up the Holes in the Iron Curtain": The Punk Subculture in Ljubljana in the Late 1970s and Early 1980s.« *East Central Europe*, 38 (2011), 377.

3 Prav tam, 379.

4 Vidmar, Igor. »SLO-Punk 1977-1987: Maximum Impact.« *Maximum Rocknroll*, 374 (2014), 83.

aktiven skozi celotno obdobje slovenskega punka s promocijo in izdajanjem tovrstne glasbe. On ta močni porast v gibanju okoli leta 1980 pripisuje Radiu Študent, saj razen piratskih radijev, takrat v Srednji Evropi naj njemu ne bi obstajalo nič primerljivega, kaj šele drugod v Jugoslaviji ali pa v Vzhodnem bloku.⁵ Morda lahko le v tem, institucionalnem smislu mladinsko uporništvo v poznih 70. letih in v 80. letih, povežemo z uporništvom protestnikov iz leta 1968, saj je ta uspel vzpostaviti kanale, po katerih se je lahko pozneje učinkovito pretakal punk.⁶ Ideološko pa seveda med uporniškima gibanjema ni veliko povezav. Študentje leta 1968 so imeli določene materialne zahteve, punk kot gibanje pa je bilo politično decentralizirano, enotno zgolj v nekem splošnem prizadevanju za »širjenje mej svobode«. To seveda ne pomeni, da punk ni bil političen. Določene pesmi iz tega obdobja neposredno kritizirajo politično delovanje države iz različnih perspektiv.

To je opazno že pri Pankrtih, ki so sicer v številnih vidikih delovali »protipolitično«, vendar lahko vsako sleherno protipolitično sporočilo paradokсно razumemo kot politično. Na pesmi *Sedemnajst*, na primer, kritizirajo Zvezo socialistične mladine Slovenije in jo opisujejo kot organizacijo, ki mladim pere možgane in jih oblikuje v profesionalne politike, ki ne znajo razmišljati sami zase.⁷ Bolj izrazito politični pa so bili na primer O!Kult, ustanovljeni leta 1982, ki na pesmi *Tovariši – Čigavi?* pojejo o dvoličnosti partijskega birokratskega razreda, ki ni v pravem stiku z delavstvom. Prav tako so iz leve politične perspektive vzklikali Grupa 92, da delajo *Od Šestih do Dveh*, in da »se jim sanja, da so avtomati«. Nekakšen odmik od tega proletarskega punka, a vseeno političen, pa je predstavljala pesem *Vahid* skupine Kuzle. Pesem je zanimiva, saj politično kritiko nacionalizma, ki je navkljub uradnemu sloganu *bratstva in enotnosti* bil latenten v slovenski družbi, kombinira z bolj osebno emocionalno ljubezensko vsebino, kar je sicer bolj značilno za poznejšo *hardkor* sceno:

5 Prav tam, 82.

6 Radio Študent ni bila edina radijska postaja, po kateri se je širil punk. V Idriji, kjer so igrali Kuzle in Šund, Radio Študent niso prejeli. So pa po nacionalnem radiju poslušali tuji punk prek oddaje Rokenrol v Vsako Slovensko Vas Andreja Šifrerja. Glej: Čibej, Boris. »Šund« *Maximum Rocknroll*, 378 (2014), 74.

7 Mulej, »"We Are Drowning in Red Beet"«, 379.

»Vahid, Vahid, kam pa greš
Vahid, Vahid, sej veš da tja ne smeš
Vahid, Vahid, pejt domov
Vahid, Vahid, pozab na njen naslov!«

Kuzle, Idrija, julij 1981

Vojko Flegar V: Gržinič in Pristovšek, (ur.). Slovenski Punk in Fotografija, 74.

Punk je torej, če se je tako opredeljeval ali pa ne, vsekakor bil političen in je predstavljal določeno obliko upora. Upora proti čemu? O tem se takrat pankerji niso strinjali. Nekaj je bilo upora proti državi, nekaj proti ustaljenim kulturnim normam, nekaj pa proti sami atmosferi dolgčasa. A dovolj je bilo, da punk namerno postavi obliko diskurza, ki je ni bilo mogoče umestiti v hegemonsko obliko, ki jo je predpisoval jugoslovanski samoupravni socializem. KPS je namreč v punku prepoznala zase nevarno obliko upora že leta 1979, ko je Dimitrij Rupelj v reviji *Teleks* za ploščo Pankrtov *Lublana je bulana* in *Lepi in Prazni* zapisal: »To morate preslišati!«. ⁸ Bolj nazorno pa je oblast reagirala leta 1981 s t. i. »nazi pank afero«. To se je zgodilo po dveh

8 Rupel, Dimitrij. »To morate preslišati.« *Teleks*, 4, 26. 1. 1979, 11. V: Bavčar, Igor, ur. *Punk pod Slovenci*. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS, Republiška konferenca ZSMS, 1985, 120.

dogodkih, ki sta kulturno »legitimirala« punk: festival Novi Rock 81 in pa izdaja posebne številke revije *Problemi* z naslovom Punk-Problemi.⁹ Več punkerjev je policija aretirala, mučila in jih silila v podpis izjave, da so člani neonacistične stranke. Nad mladoletnimi naj bi se celo bolj znašala kot nad polnoletnimi. Glavni uradni razlog za aretacijo naj bi bilo grafitiranje kljukastih križev po *Johnny Rotten square*¹⁰ v centru Ljubljane, kar pa je po

Johnny Rotten Square, Medex,
Ljubljana, marec 1981

Vojko Flegar V: *Gržinič in Pristovšek*, (ur.).
Slovenski Punk in Fotografija, 75.

pričanju obtoženih bila čista provokacija, ki ni imela dejanskih nacističnih motivacij.¹¹ Nato je Zlatko Šestinc v *Nedeljskem dnevniku* 22. novembra začel obtoževati pankerje nacizma in anarhizma.¹² Oblast je tako skozi policijo in medije poskušala utrditi svoje meje diskurza in v njih umestiti punk, da bi ga lahko nato odstranila. Punk ni predstavljal ustaljene prakse samokritike znotraj partije, poleg tega tudi ni bil izrazito protikomunistična sila (oziroma je ta bil le, če je bil tudi protikapitalistična, protifašistična itd.). Zato so bili pankerji označeni za nacistične in anarhistične, saj jih je lahko oblast le na ta način kritizirala. Preprosto ni razumela jezika, ki ga je punk sporočal, zato ga je prebesedila v svojega. Leta 1982 je tudi Mestna konfe-

renca SZDL razpravljala o drugi številki *Punk-Problemov* in prišla do stališča, da je ta »v samem pristopu anarhoidna, kot tudi v nasprotju z našo

9 Vidmar, Igor. »Poslednja sodba – epilog "nacipunkovske" afere.« *Mladina*, 17, 26. april 1984, 6–7. V: Lovšin, Peter, ur. *PUNK je bil prej: 25 let punka pod Slovenci*. Ljubljana: Cankarjeva založba, Ropot, 2002, 186.

10 Tako so ga imenovali pankerji, ki so se tam družili.

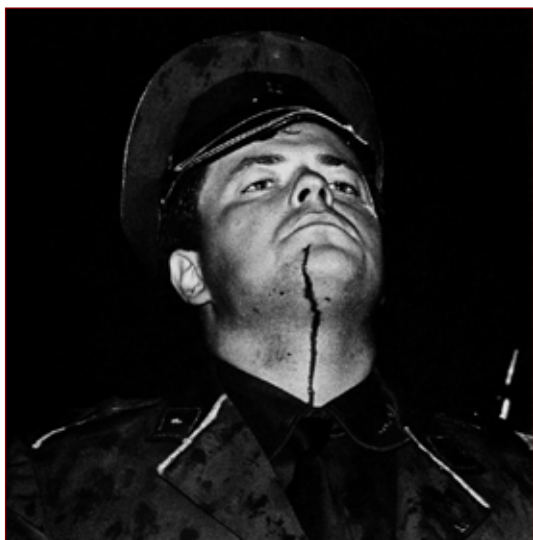
11 Bitenc, Brane. »Pogovor Braneta Bitenca z Alenko Puhar, decembra 1981.« V: Bavčar, *Punk pod Slovenci*, 485–488.

12 Vidmar. »Poslednja sodba.« V: Lovšin, *PUNK je bil prej*, 186

stvarnostjo, načeli družbene prakse in idejnostjo samoupravne socialistične družbe.«¹³

DRUGA FAZA PUNKA

Nazi punk afera je bila iz perspektive vlade uspešna v smislu, da je punk postavila nekoliko bolj na obrobje, a vseeno ga ni uspela utišati. Po eni strani je v punku sprožila še večjo provokativno reakcijo. Tako je Igor Vidmar 13. maja 1984 na uradni praznik službe državni varnosti po Radiu Študent zavrtel Nico, ki je prepevala »nacistično himno« in tako »preverjal budnost sil reda.«¹⁴ Novi Rock pa se je zgodil vsakoletno. Na Novem Rocku 82 je nastopil Laibach, ki muzikalno ni spadal v punk, a je bil z gibanjem vseeno tesno povezan. Takrat je prvi vokalist Laibacha Tomaž Hostnik v vojaški uniformi satiriziral avtoritarizem, nakar je nekdo vanj vrgel steklenico.¹⁵ Sliko Hostnika, ki krvavi, a še vedno pokončno stoji, je Laibach ovekovečil v raznih grafičnih materialih in umetniških razstavah.

Tomaž Hostnik (1961–1982), Laibach.
Novi Rock 82, Ljubljana.
*Jane Štravs V: Gržinič in Pristovšek, (ur.).
Slovenski Punk in Fotografija, 106.*

13 Leskovšek, Viktor. »Stališča MK SZDL Ljubljana o "Punk Problemih".« V: Lovšin, *PUNK je bil prej*, 164.

14 Žerdin, Ali H. »Kratki kurz zgodovine panka.« V: Lovšin, *PUNK je bil prej*, 50.

15 Tomaž Hostnik 08. 11. 1961–21. 12. 1982 Dostopno na: <https://www.laibach.org/tomaz-hostnik/> (dostop: december 2024).

Alternativna scena se je v letih 1982 in 1983 nekoliko razdrobila. To je bilo tako zaradi glasbene diverzifikacije kot zaradi omenjenega političnega pritiska, ki ni bil samo medijski, temveč tudi materialen, saj so pankerje preganjali iz zbirališč (med drugim Johnny Rotten square) in jim nehali streči v številnih barih.¹⁶ Tako Marjan Ogrinc leta 1984 opisuje razdrobitev scene na »punkerje, diskoidne šminkerje, nezadovoljno tiho večino in (praktično) nezainteresirance.«¹⁷

Čeprav lahko celotno alternativno sceno prištejemo punku kot njeno sopotnico (npr. z Laibachom ali pa celo z Janijem Kovačičem, ki je bil sceni blizu in je bil tudi politično angažiran v svojem ustvarjanju), je z razvojem drugih zvrsti ta odnos postajal nekoliko bolj oddaljen. Tako je bil s punkom že od začetka prepleten novi val, ki se je glasbeno z njim ujel na področju podiranja ustaljenih glasbenih struktur, a je bil bolj dovzeten za vplive pop glasbe. Meja med punkom, novim valom in preostalimi rock ter pop zvrstmi je postajala vedno bolj opredeljena proti sredi 80. let, v nasprotju z začetkom, ko je bil pogosto kar celoten *underground* poimenovan za punk, tudi če zvrsti ni sledil glasbeno.¹⁸ V strukturo so se vrivale tudi nekatere bolj »umetne« klasifikacije, kot je bil »krasni novi pop«, kot so organizatorji Novega Rocka 83 in 84 poimenovali nekatere skupine, bolj dovzetne za vplive electropopa.¹⁹ Andrej Hiti Ožinger, moj oče, ki je na Novem Rocku 84 nastopil s »krasni novi pop« skupino Klinika za cinike, še vsekakor šteje to glasbo pod okrilje novega vala. Spominja pa se, da se je alternativna scena drobila in da so se tudi v vsakdanjem življenju novovalovci vedno manj družili s pankerji, čeprav so se med seboj načeloma poznali.²⁰

V tej razdrobljeni atmosferi se je (večinoma mlajši) del pankerjev, ki je bil potisnjen na rob, radikaliziral in nastopila je faza hitrejšega, agresivnej-

16 Ogrinc, Marjan. »Ni nam do tega, da bi postali zgodovina.« V: Bavčar, *Punk pod Slovenci*, 95.

17 Prav tam, 94.

18 Andrej Hiti Ožinger (osebna komunikacija, 6. 12. 2024).

19 Bašin, Igor. *Novi rock: rockovska prireditve v Križankah: 1981-2000*. Maribor: Subkulturni azil, 2006, 118.

20 Andrej Hiti Ožinger (osebna komunikacija, 6. 12. 2024).

šega *hardkor panka* (*hardcore punk*).²¹ Odmevne skupine v tem obdobju so igrale v kletnih prostorih Kersnikove ulice 4, po tem, ko so pankerjem leta 1983 prepovedali uporabljati klet 4. bloka študentskega naselja, poimenovano »Disko Študent« ali kar »Disko FV« po gledališki skupini FV 112/15. Zato je bil *hardkor* pretežno koncentriran v Ljubljani, nekatere skupine pa so bile: Discharge, Stres Državnega Aparata, Tožibabe, (le delno *hardkorovski*) Niet, Uporniki Brez Razloga, Odpadki Civilizacije, 2227, Grdi Umazani Zli, Quod Massacre in Tretja Kategorija.²² *Hardkor* je v manjši meri obstajal tudi izven Ljubljane, na primer s skupino Polska Malca iz Posavja.

Tožibabe – Dežuje videospot, Ljubljana 1986
Korda, Neven. Korda-art. www.korda-art.si

Nekateri aspekti *hardkorovske* scene so bili v svojem nazoru še vedno politični v podobnem smislu kot punk iz prve faze – torej protipolitični

21 Poleg tega je veliko starejših glasbenih skupin okoli tega časa prenehalo z delovanjem zaradi obveznega služenja vojaškega roka.

22 Žerdin. »Kratki kurz zgodovine panka.«, 48.

represiji (ki so jo občutili na lastni koži)²³, dolgočasnemu vzdušju samoupravnega socializma in dvoličnosti birokratskih »starcev«. Hkrati pa so bila besedila načeloma bolj introspektivna in osebna. Glasba je poudarjala tudi tesnobnost, ki je prišla z občutkom propadanja socialistične Jugoslavije. Za razliko od ameriške in britanske *hardcore* scene se *straight edge* (*hardcore* subkultura, ki zavrača uživanje drog in alkohola ter včasih tudi mesa) v Sloveniji ni prijel, Tožibabe pa so se zgolj hecale, da so *straight edge*.²⁴

Tožibabe – Dežuje

»Mokre, puste ceste

Dežuje

Hodim

Okrog mene ljudje

Ne vidim

Ne slišim

Ne čutim

Okrog mene ljudje

Strah me je

Poskušam teci

Poskušam zbežati

Ne morem se premakniti

Kri«

U.B.R. – Podražitev

»Lažni ljudje umetnega življenja,

lastniki kompenziranih duš,

naviti za novi dan,

vedno gledate v stran!

Podražite mojo dušo,

ki se na cesti prodaja.

Podražite moj obstoj,

za srečno življenje!«

23 Mojca Krisch – Krischka (osebna komunikacija, 18.2.2025).

24 Prav tam.

Tako Božo Rakočević, basist U.B.R. leta 1984 odgovarja na vprašanje, o čem govorijo njihova besedila:

»Naši teksti so bolj taki osebni, ane, ker itak majo vsi ti punk, hardkor bendi politične tekste in itak je že vse, kar je bilo možno, že bilo izpovedano. Vse proti sistemu, policiji, ne vem kva, mislim, nima smisla sploh... (proti vojni) ja, proti vojni pa itak.«²⁵

Šlo je torej za nek korak k večji individualizaciji upora na glasbenem nivoju. Med seboj pa je bila *hardkor* scena zelo tesno povezana in močno naperjena proti komercializaciji. Zato so bile skupine načeloma sumničave do Novega Rocka. Tožibabe so pravile, da so se jim organizatorji zamerili, a bi igrale, če igrajo tudi druge skupine. Davidu Kržišniku, pevcu 2227, se je zamerila publika, ki »sploh ne pozna skupin«, ampak bi igrali v primeru ekskluzivnega *hardkor* večera, sicer pa je Novi Rock »*mass media kurac*«. Kljub temu je Niet igral na Novem Rocku 84 z zelo odmevnim koncertom, a Niet druge *hardkor* skupine načeloma »*niso jebale*«. ²⁶ Pri Nietih je bila od preostale *hardkor* scene drugačna tudi mentaliteta. Oni naj bi imeli jasno načrtano pot glasbenega ustvarjanja, medtem ko je večini *hardkorovcev* bilo bolj pomembno ohranjanje lastne identitete outsider umetnikov. Tako strogo zaprtost scene Mojca Krisch – Krischka iz Tožibab tudi označuje za enega izmed razlogov za njen poznejši propad. ²⁷

Hardkor na začetku ni dobival enake podpore kot skupine iz prve faze punka. Igor Vidmar, skozi katerega so skupine morale priti, če so želele dobiti kakršno koli podporo *hardkorovcev*, takrat ni maral. ²⁸ A z vse večjo popularnostjo so mu Tožibabe leta 1986 postavile ultimatum, da bodo igrale

25 *Ljubljanska hard-core scena*, izdaja na VHS. Režiserja Neven Korda Andrič in Radmila Pavlovič. Ljubljana: FV Video, 1984. Dostopno na: <https://www.youtube.com/watch?v=wPv9SIGTHu0> (dostop: december 2024), 8:14.

26 *Ljubljanska hard-core scena*, 27:30.

27 Krischka (osebna komunikacija, 18. 2. 2025).

28 Prav tam.

na Novem Rocku, če bodo nastopile tudi druge *hardkor* skupine (III. kategorija, 2227, G.U.Z.) in so se tako izborile za *hardkor* večer.²⁹

Niet je imel tudi bolj eksplicitno politične pesmi. Ena izmed njih je *Ritem človeštva*, ki dobro ponazarja pankerski svetovni nazor, ki zganja upor proti vsaki obliki oblasti:

»In vsaka oblast pomeni policijo
in vsaka policija je orožje v surovih rokah
in vsako orožje prinaša trpljenje
in vsako trpljenje se sprevrže v upor
in vsak upor tiho preraste v revolucijo
in revolucija prinaša novo oblast«

PUNKOV EPILOG

Hardkorovci so tako izvajali svojo radikalizacijo pankerskega upora, pri njih pa je že leta 1984 vladalo vzdušje, da punk umira. V nekem smislu so imeli prav, saj so ves čas delovanja posameznih glasbenih skupin prekinjala notranja trenja in še posebej obvezni vojaški rok,³⁰ hkrati pa je ekspliciten politični pritisk nad punkom sredi osemdesetih let nekoliko popustil, kar je pomenilo, da lahko vlada vsrka kritiko vase in jo tako pasificira. V marksističnem centru CK ZKS so zaposlili Marino Gržinič in Vlasto Vičič, ki sta bili obe povezani z alternativnim pankerskim gibanjem. Punku pa se je približevala tudi ZSMS, ki so jo Pankrti v sedemdesetih letih kritizirali v pesmi *Sedemnajst*, zdaj pa se je ta organizacija poskušala priljubiti alternativi kot alternativna politična opcija.³¹

29 Bašin. *Novi rock*, 59–60.

30 Med *hardkorovci* je bila načeloma bolj prisotna uporaba ugovora vesti in drugih načinov izogibanja služenju vojaškega roka, a je vseeno ta pritisk prizadel tudi njih. Vir: Mojca Krisch – Krischka (osebna komunikacija, 18. februar 2025).

31 Repe, Božo. »Vloga slovenskega punka pri širjenju svobode v samoupravnem socializmu sedemdesetih let.« V: Lovšin, *PUNK je bil prej*, 64.

Punk je tako s svojo institucionalizacijo počasi izzvenel do leta 1987, ko so Pankrti odigrali svoj zadnji uraden koncert. Epilog jugoslovanskega punka v Sloveniji pa zaznamujejo trije dogodki. Prva je t. i. plakarna afera, ko je umetniška skupina Novi Kolektivizem, povezana z Laibachom skozi Neue Slowenische Kunst, na natečaj za najboljši plakat za dan mladosti 1987 poslala sliko, osnovano na podobi nacističnega umetnika Richarda Kleina, in z njo zmagala. S tem so se porogali primerjavam politične opozicije s fašizmom, afera pa je za posledico imela ukinitve praznovanja dneva mladosti.³²

Dan mladosti, zavrtnjeni osnutek plakata, 1987
Novi kolektivizem. <http://nsk.mg-lj.si/si/artist/novi-kolektivizem/>

Drugi dogodek je bil proces proti četverici oz. afera JBTZ (Janez Janša, Ivan Borštner, David Tasić, Franci Zavrl) leta 1988, za katero je punk služil kot glasbena spremljava. 21. junija 1988 so namreč Pankrti na Kongresnem trgu v protest proti aretaciji civilistov in nižjega oficirja odigrali »En nš koncert, ki ni političen.«

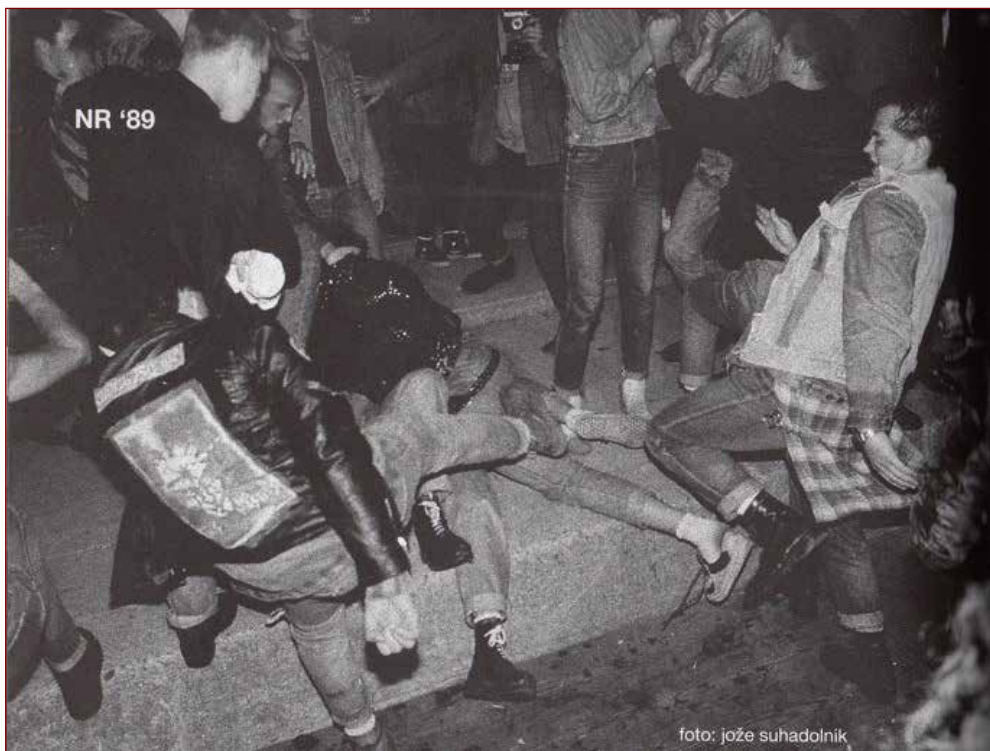
Na njem je odmevala priredba italijanske partizanske pesmi *Bandiera Rossa*, ki je ironično sporočala konec socializma v Sloveniji.³³

Tretji dogodek se je zgodil na Novem Rocku 89, ko je skupina petnajstih obritoglavcev (naci pankerjev) zabodla in do nezavesti pretepla beograj-

32 Novi kolektivizem. Dostopno na: <http://nsk.mg-lj.si/si/artist/novi-kolektivizem/> (dostop: december 2024).

33 Žerdin. »Kratki kurz zgodovine panka.« V: Lovšin, *PUNK je bil prej*, 53

skega metalca in zbrcala vinjeno petnajstletnico.³⁴ Če so na začetku osemdesetih let bili neonacistični pankerji v glavnem mit, ki ga je oblast propagirala, da je lahko zatirala punk, so ob koncu osemdesetih let ob naraščanju nacionalizma in propadanju socializma postali realnost.

Pretep na Novem Rocku 89
Suhadolnik, Jože. V: Bašin. Novi rock, 70.

CIVILNA DRUŽBA IN PREHOD V POLITIČNO

V čem je bila upornost slovenskega punka? Vsekakor lahko njegov začetek razumemo kot »upor proti dolgčasu«, dolgčas pa moramo razumeti kot politično čustvo. Če je imel sistem socialističnega samoupravljanja svoje

34 Bašin, Novi rock, 133.

pomanjkljivosti, je bila za punk ključna predvsem ta, da je bil *dolgočasen*. Nenehni sestanki, ki so zaznamovali jugoslovansko formo delavske participacije in demokracije, niso zadostovali pankerskemu prizadevanju za bolj energično in ekspresivno participacijo v družbi. Naposled je seveda punk izražal tudi bolj specifične kritike – proti militarizmu, nacionalizmu in dvoličnosti politikov. A »upor proti dolgčasu« se je ohranil skozi ta celotni razvoj, tudi pri *hardkorovcih*, ki so pa bili že zdolgočaseni nad eksplicitnimi političnimi temami in so zato v svojem ustvarjanju prešli na bolj osebno, individualno raven.

Za Punk se je uveljavljal tudi poskus ustvarjanja lastne uporniške teorije. Ta se je razvijala predvsem skozi krog intelektualcev, zbranih okoli revije Problemi. Paradoksen odnos punka do politike v letu 1982 v Problemih zelo dobro ilustrira sociolog in član Pankrtov Gregor Tomc:

Punki se zavedajo, da je temeljna značilnost vsake ideologije v tem, da nikoli ne realizira svoje vsebine. Zato punker ne sodeluje v vladajočem svetu. S tem bi svojo odtujenost le internaliziral in svojo drugačnost izgubil. Bodočnost, kot jo prikazuje ideologija, je fiktivna. V tem smislu postane tudi beg iz dominantnega sveta emancipatoren. Punk je v svojem bistvu torej ne-ideološki. V trenutku, ko punker sprejme ideologijo dominantnega sveta, preneha biti punker, izstopi iz subkulturnega in stopi v dominanten svet. Punk je apolitičen. Vzeti politiko za resnega partnerja v diskurzu punka bi bilo smešno.³⁵

A razvoj punka nakazuje na to, da je sčasoma svojo apolitičnost opustil in za svojo »končno rešitev vprašanja dolgčasa« izbral formalno kapitalistično liberalno demokracijo, osvobojeno pretežnih sestankovanj, ne pa tudi političnih elit in policijske ter vojaške represije. S tem ne mislim nujno posameznih glasbenih skupin, čeprav so bili npr. Pankrti še kar aktivni na tem področju. Idrijska punk scena je bila skozi ves ta čas še kar levo politično usmerjena in naklonjena socializmu:

35 Tomc, Gregor. "ApoKaliPTični PARADIŽ." *Problemi: revija za kulturo in družbena vprašanja*, 20/221 (1982), 10.

»Ja, bili smo proti sistemu, ampak nismo razmišljali na kapitalističen način. Bili smo bolj levičarski kot hinavski sistem. Lahko bi rekli, da smo bili leninisti ali anarhisti.«³⁶

S tem mislim bolj punk, kot se je manifestiral v svoji »uradni teoriji« na simpozijih, v Problemih in na Radiu Študent. Treba je poudariti, da je med glasbeniki in teoretiki vladala tudi nekakšna napetost. Čeprav so se med seboj te akterji do določene mere potrebovali, da so lahko skupaj ustvarjali pojmovni aparat, ki se »bori proti sistemu«, so se pankerji pogosto »delali norca« iz tako rekoč vzvišenih teoretikov. Krischka pripoveduje zgodbo o snemanju oddaje na Radiu Študent, v kateri so tehnika spravile ob živce in jih je vrgel ven iz studia. Ko se je to zgodilo se je Iztok Saksida, ki je celo noč pisal kritiko (oddaja je bila vnaprej napisana) razjezil in imel mesece dolge spore s Tomažem Mastnakom v javni tribuni.³⁷ Vladala je torej včasih trnasta dvojnost, a hkrati recipročnost med teorijo in kulturo.

Konec osemdesetih let se je punkerska kritika integrirala v širše »civilnodružbeno« gibanje za osamosvojitve in se zavezala z ZSMS, za katero je sam Slavoj Žižek, ki je pisal za Probleme, predlagal, da se preimenuje v Liberalno stranko in je z njo leta 1990 nastopil na volitvah.³⁸ Poleg Problemov pa velja omeniti še Novo Revijo, ki je pretežno vplivala na razvoj slovenske politične desnice po osamosvojitvi. Zanje Tine Hribar piše, da: »Brez stresa, ki ga je v politiki in kulturi povzročilo dveletno delovanje Pankrtov, tudi pobude za Novo revijo v letu 1980 ne bi bilo.« In da brez valovanja okoli pankrtov (punka v občem) komunistična oblast sploh ne bi pristala na začetek izhajanja Nove revije leta 1982.³⁹

Posvojitve pojma civilne družbe v slovenskem intelektualnem diskurzu je pravzaprav proizvod punkovskega gibanja. Od sredine osemdesetih let

36 Lapanja, Bojan. "Kuzle" *Maximum Rocknroll*, 378 (2014), 83.

37 Krischka (osebna komunikacija, 18. februar 2025).

38 Zajc, Marko. »ZSMS iz družbenopolitične organizacije v politično stranko.« *Prispevki za novejšo zgodovino*, 57/1 (2017), 200.

39 Hribar, Tine. »Pankrti, tovariši in drugi.« V: Lovšin, *PUNK je bil prej*, 6.

so se kot del civilne družbe čutili tudi *hardkorovci*, ki so sicer imeli zapleten odnos s teoretiki.⁴⁰ Kot glavni pobudniki tega pojmovnega aparata med glasbeniki pa izstopajo Pankrti. Tako Tomc, ki je leta 1982 pisal o popolni apolitičnosti punka in smešnosti prijateljevanja punka s politiko, leta 1989 ugotavlja, da je teorija civilne družbe v kontekstu punka »odražala potrebo po pojmovnem aparatu, ki bi zunaj ideologije samoupravnega socializma omogočal diskusijo o tem ključnem problemu.« tj. »nujnost samozaščite pred samovoljo oblasti.« in zaključí z ugotovitvijo, da »potrebujemo danes mladinsko gibanje, ki bi se zavzemalo za samostojno Slovenijo.«⁴¹

Pojem civilne družbe je zato bistven za razumevanje razvoja slovenskega punka iz »antipolično političnega« v političnega v prvi vrsti in izrazito liberalističnega. »Krivdo ali zaslugo« za vnos tega pojma v javno rabo si je prilastil Tomaž Mastnak, ki je pojem na simpoziju o punku *Kaj je alternativa* novembra 1983 uporabil ironično. Mastnak je namreč prevzel obtožbo konservativne struje ZKS, da naj bi mladinska alternativna gibanja spodbujala »anarholiberalizem« (kar spominja na starejše obtožbe v nacipunk aferi) in ji pritrtil. Zavzel se je za »anarholiberalizem« in predlagal alternativo uradnim političnim okvirom v formi »socialistične civilne družbe«.⁴² Tako je bil v teorijo nepovratno kodificiran spor med državo in avtonomno nedržavno družbeno organiziranje, ki so ga pankerji v praksi občutili dve leti prej, v nacipunk aferi.

Potem je ta pojem sprožal številne polemike, a na koncu ostal dokaj nedefiniran. Bistvena za ta razvoj je bila ločitev civilne družbe iz socialističnih in marksističnih okvirov, četudi so obstajali teoretiki, ki so jo poskušali obdržati tam. Pojem je v marksistični literaturi namreč uveljavljen predvsem zaradi Gramscija, ki civilno družbo definira kot skupek tistih institucij in ljudi, ki niso eksplicitno politični (šola, cerkev, zasebne asociacije, časo-

40 Krischka (osebna komunikacija, 18. februar 2025).

41 Tomc, Gregor. *Druga Slovenija: Zgodovina mladinskih gibanj na Slovenskem v 20. stoletju*. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS, 1989, 132.

42 Mastnak, Tomaž. *Civilna Družba*. Ljubljana: Založba ZRC, 2023, 105–106.

pisi, intelektualci itd.)⁴³ in skozi katero država gradi konsenz za ohranjanje svoje hegemonije. Nov koncept civilne družbe v Sloveniji pa je bil dokaj prazen in pogosto ločen od teh marksističnih temeljev. Razumel se je v novih družbenih gibanjih, od katerih je bila glavna alternativna glasbena scena s punkom v ospredju, pa tudi v gibanju zelenih in feminističnih gibanjih. In to ni bilo razumljeno kot del državnega ideološkega aparata, temveč kot ravno nasprotje ali korekturo državni samovladi. Med teoretiki, ki so poskušali »rešiti« civilno družbo v okrilju marksizma, sta bila Adolf Bibič in Anton Bebler, ki sta se oprla predvsem na Marxov *O judovskem vprašanju*. Bibič je o njej razmišljal kot o nečem, kar bi lahko prijateljevalo tudi s teorijo samoupravljanja.⁴⁴

Koncepcijo civilne družbe v socializmu in razprave o njej pojmem ne kot alternativo socialističnemu samoupravljanju, marveč kot bistveni aspekt le-tega. /.../ Socialistično samoupravljanje, ki ga seveda ne povezujem samo z Marxom, razumem ravno kot alternativo tako anarhizmu kot državnemu socializmu, ki oba zanikata pomen in implikacije protislovja med civilno družbo in politično državo v socializmu. Ravno zaradi povezave med problematiko civilne družbe in socialističnega samoupravljanja vidim v oživitvi kategorije civilne družbe – kakorkoli so diskusije o njej še konceptualno nerazvite, raznovrstne in včasih premalo ostre v razlikovanju – novo spodbudo za dialog o odprtih vprašanjih sodobnosti in jutrišnjega dne, posebej socializma in samoupravljanja.⁴⁵

V zborniku *Socialistična civilna družba?* Iz leta 1985, ki so ga uredili bolj liberalistično naravnani teoretiki civilne družbe, pa sta Frane Adam in Darka Podmenik ugotavljala, da civilna družba nujno nasprotuje samoupravni formi socializma, saj slednja temelji na harmoniji med državo in družbo in odmiranja države v obliki asociacije svobodnih proizvajalcev, medtem ko se demokratizacijski procesi, povezani s civilno družbo, zana-

43 Martin, James. »Antonio Gramsci«, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Edward N. Zalta in Uri Nodelman (ur.). 13. januar 2023. Dostopno na: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2023/entries/gramsci> (dostop: avgust 2025).

44 Mastnak, *Civilna družba*, 146–147.

45 Bibič, Adolf. »Civilna Družba v socializmu?« *Teorija in praksa*, 23/11 (1986), 1211–1212.

šajo na poglobljanje razlike med državo in družbo. Demokratizacija Jugoslavije bi zato pomenila politični pluralizem (ki takrat še ni pomenil večstrankarskega sistema), neodvisno sfero javnosti (ki jo izvajajo civilno-družbena gibanja) in pravna država, ki »zagotavlja legalne možnosti za izražanje in izkazovanje civilne družbe in neodvisnih sfer javnosti.«⁴⁶ Teoretiki so se tako popolnoma ločili od marksističnih okvirov – eksplicitno so trdili, da izhajajo iz »postmarksističnih« teoretičnih izhodišč, četudi so leta 1985 še vedno zagovarjali neko obliko socializma.⁴⁷ Kmalu so opustili tudi te socialistične okvire in začeli koncipirati civilno družbo eksplicitno kot kritiko socializma.⁴⁸

Protest v podporo JBTZ, Kongresni trg, Ljubljana, 1988.

BoBo V: RTV SLO. Pred natanko 30 leti se je z aretacijo Janše začela afeta JBTZ. 31. maj 2018. <https://www.rtvlo.si/slovenija/30-let/aktualno/pred-natanko-30-let-se-je-z-aretacijo-janse-zacela-afeta-jbtz/456567>

46 Mastnak, Tomaž. (ur.) *Socialistična Civilna Družba?*. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS, Republiška konferenca ZSMS, 1985, 22–25.

47 Prav tam, 16.

48 Mastnak, Civilna družba, 162.

SPECIFIKA PANKERSKEGA UPORNIŠTVA

Mastnak vidi pankersko eksplikacijo antimarksistične civilnodružbene kritike prav v *hardkor* sceni. Citira besedilo pesmi U.B.R:

»Revolucija je kurba
Diktatura proletariata
Je laž in utopija«

Hardkor naj bi se od tistih postulatov, ki poskušajo civilno družbo spraviti pod okrilje samoupravnega socializma odmaknil strukturno, tako da je prelomil povezavo med teorijo in prakso in se odpovedal sodelovanju v revolucionarnem emancipatornem družbenem gibanju.⁴⁹ A mislim, da so bili ti nastavki v slovenskem punku prisotni že od začetka, četudi so se v *hardkoru* izrazili najostreje. Teza *Dolgcajta* je bila namreč v tem, da se nič ne premakne naprej, in da tisti, ki imajo monopol nad družbenimi premiki, torej politiki, postavljajo lažno, dolgočasno krinko. Odgovor na dolgčas in dvoličnost so našli v neizproslem »šibanju punka«, tj. antinormativnemu provokativnemu izražanju, ki ga vlada ni bila sposobna zajeti na svojih temeljih. Po policijski represiji in tesnobnosti, ki jo je povzročal takrat dejansko razpadajoč sistem, ni čudno, da so pankerji čutili pripadnost v civilnodružbeni agitaciji, ki ni želela imeti nič skupnega s socializmom, saj ta skozi celotno obdobje od Pankrtov pa do *hardkora* ni znal odgovarjati na njihove tegobe.

Naj se vrnem k vprašanju o tem, kakšno obliko upora je predstavljal punk v Sloveniji. Je bil to upor proti državi? Da, če je bila država za pankerje hinavska in represivna tvorba. Je bil to upor proti socializmu? Da, če je bil socializem sistem, ki je vzpostavljal določene diskurzivne meje, povezane s »hinavsko« in »represivno« državo ter zavračal vse onkraj teh meja. Je bil to upor proti politiki? Da, če je politika mehanizem delovanja hinavske države. Je bil to upor proti dolgčasu? Da, če dolgčas razumemo kot produkt vzpostavitve teh diskurzivnih meja, ki utesnjujejo posameznika in mu

49 Mastnak, *Civilna družba*, 165.

vsiljujejo konformizem. Je bil to reakcionaren kapitalistični upor? Da, če je kapitalizem takrat v domišljiji mladine predstavljal najbližjo možno alternativo uradnim sistemskim okvirom, in ki je bil povezan z modernizacijskimi obljubami novorazvijajoče civilne družbe.

Pri tem zadnjem odgovoru pa je treba poudariti, da punk ni bil strogo navezan na sam kapitalizem. Če upoštevamo, da se je »boril proti vsem sistemom« ter tudi dejstvo, da so se nekateri punk ustvarjalci opisali za levičarske in antikapitalistične, vidimo, da je punk po kapitalizmu posegel glede na svoj specifičen zgodovinski položaj, ne pa nujno iz lastnih paradigmatških izhodišč. Mislim tudi, da večina takratnih pankerjev danes ni posebej zadovoljna z družbenopolitično formacijo, ki je nastala po slovenski osamosvojitvi. Zato ne smemo punka odpisati kot reakcionarnega v svojem bistvu. Temu botruje tudi dejstvo, da punk v Sloveniji živi še danes, v zelo drugačnih okoliščinah kot takrat. Ta zgodba pa še ni dokončana.

VIRI IN LITERATURA

Bašin, Igor. Novi rock: rockovska prireditve v Križankah: 1981–2000. Maribor: Subkulturni azil, 2006.

Bavčar, Igor, (ur.). *Punk pod Slovenci*. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS, Republiška konferenca ZSMS, 1985.

Bibič, Adolf. »Civilna Družba v socializmu?« *Teorija in praksa*, 23/11 (1986): 1203–1212.

Čibej, Boris. »Šund« *Maximum Rocknroll*, 378 (2014): 74–78.

Gržinič, Marina in Jovita Pristovšek, (ur.). *Slovenski Punk in Fotografija: Pregledna Razstava*. Ljubljana: Založba ZRC, 2023.

Korda-art. Dostopno na: www.korda-art.si (dostop: februar 2025).

Ljubljanska hard-core scena, izdaja na VHS. Režiserja Neven Korda Andrič in Radmila Pavlovič. Ljubljana: FV Video, 1984. Dostopno na: <https://www.youtube.com/watch?v=wPv9SIGTHu0> (dostop: december 2024).

Lapanja, Bojan. »Kuzle« *Maximum Rocknroll*, 378 (2014), 80–83.

Lovšin, Peter, (ur.). *PUNK je bil prej: 25 let punka pod Slovenci*. Ljubljana: Cankarjeva založba, Ropot, 2002.

Martin, James. »Antonio Gramsci« *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Edward N. Zalta in Uri Nodelman (ur.). 13. januar 2023. Dostopno na: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2023/entries/gramsci> (Zadnja sprememba: Pomlad 2023. Dostop: februar 2025).

Mastnak, Tomaž. *Civilna Družba*. Ljubljana: Založba ZRC, 2023.

Mastnak, Tomaž, (ur.). *Socialistična Civilna Družba?*. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS, Republiška konferenca ZSMS, 1985.

Mulej, Oskar. »We Are Drowning in Red Beet, Patching Up the Holes in the Iron Curtain": The Punk Subculture in Ljubljana in the Late 1970s and Early 1980s.« *East Central Europe*, 38 (2011), 373–389.

Novi kolektivizem. Dostopno na: <http://nsk.mg-lj.si/si/artist/novi-kolektivizem/> (dostop: december 2024).

»Pero Lovšin: O zgodovini Pankrtov (1. del).« 24 ur. Dostopno na: <https://www.24ur.com/ekskluziv/glasba/pankrti-40-let-intervju-pero-lovsin.html?focus=1> (dostop: december 2024).

»Pred natanko 30 leti se je z aretacijo Janše začela afera JBTZ.« *RTV SLO*. Ljubljana: rtvslo.si, 31. 5. 2018. Dostopno na: <https://www.rtvsl.si/slovenija/30-let/aktualno/pred-natan-ko-30-let-se-je-z-aretacijo-janse-zacela-afeta-jbtz/456567> (dostop: februar 2025).

Tomaž Hostnik 08. 11. 1961 – 21. 12. 1982. Dostopno na: <https://www.laibach.org/tomaz-hostnik/> (dostop: december 2024).

Tomc, Gregor. »ApoKaliPtični PARADIŽ.« *Problemi: revija za kulturo in družbena vprašanja*, 20/221 (1982), 6–16.

Tomc, Gregor. *Druga Slovenija: Zgodovina mladinskih gibanj na Slovenskem v 20. stoletju*. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS, 1989.

Vidmar, Igor. »SLO-Punk 1977–1987: Maximum Impact.« *Maximum Rocknroll*, 374 (2014): 82–84.

Zajc, Marko. »ZSMS iz družbenopolitične organizacije v politično stranko.« *Prispevki za novejšo zgodovino*, 57/1 (2017):187–204.

Slikovno gradivo

Slika 1. *Eden prvih posnetkov Pankrtov, Kino Triglav, 15. oktober 1977*. Arhiv Boga Pretnarja V: Gržinič, Marina in Jovita Pristovšek, (ur.). *Slovenski Punk in Fotografija: Pregledna Razstava*. Ljubljana: Založba ZRC, 2023, 8.

Slika 2. *Kuzle, Idrija, julij 1981*. Vojko Flegar V: Gržinič, Marina in Jovita Pristovšek, (ur.). *Slovenski Punk in Fotografija: Pregledna Razstava*. Ljubljana: Založba ZRC, 2023, 74.

Slika 3. *Johnny Rotten Square, Medex, Ljubljana, marec 1981*. Vojko Flegar V: Gržinič, Marina in Jovita Pristovšek, (ur.). *Slovenski Punk in Fotografija: Pregledna Razstava*. Ljubljana: Založba ZRC, 2023, 75.

Slika 4. *Tomaž Hostnik (1961-1982), Laibach. Novi Rock 82, Ljubljana*. Jane Štravs V: Gržinič, Marina in Jovita Pristovšek, (ur.). *Slovenski Punk in Fotografija: Pregledna Razstava*. Ljubljana: Založba ZRC, 2023, 106.

Slika 5. *Tožibabe – Dežuje videospot, Ljubljana 1986*. Korda, Neven. Korda-art. Dostopno na: www.korda-art.si (dostop: februar 2025).

Slika 6. *Dan mladosti, zavrtni osnutek plakata, 1987*. Novi kolektivizem. Dostopno na: <http://nsk.mg-lj.si/si/artist/novi-kolektivizem/> (dostop: december 2024).

Slika 7. *Pretep na Novem Rocku 89*. Jože Suhadolnik. V: Bašin, Igor. *Novi rock: rockovska prireditel v Križankah: 1981-2000*. Maribor: Subkulturni azil, 2006, 70.

Slika 8. *Protest v podporo JBTZ, Kongresni trg, Ljubljana, 1988*. BoBo V: »Pred natanko 30 leti se je z aretacijo Janše začela afera JBTZ.« RTV SLO. Ljubljana: rtvslo.si, 31. 5. 2018. Dostopno na: <https://www.rtvlo.si/slovenija/30-let/aktualno/pred-natanko-30-leti-se-j-e-z-aretacijo-janse-zacela-afere-jbtz/456567> (dostop: februar 2025).

POVZETEK

Začetek punka sega v leto 1977 z nastopom Pankrtov. Njihova besedila, kot na primer *Lublana je bulana* in *Lepi in prazni*, izražajo upor proti dolgčasu in politični pasivnosti. Punk se je v tem obdobju razvil kot gibanje, ki je hkrati kritiziralo oblast in zavračalo participacijo v politiki z njo, s čimer se je uveljavil kot antipolitičen izraz upora. V začetku 80. let se punk razširi z več novimi skupinami (Kuzle, Šund, O!Kult, Grupa 92, itd.), v ospredje pa pride tudi aktivna vloga Radia Študent in ŠKUC-a pri promociji te scene. Uporništvo punka v Sloveniji se ideološko razlikuje od uporništva iz leta 1968, saj ni imel jasno načrtanih ciljev – bil je decentraliziran in predvsem usmerjen v razbijanje rigidnih struktur izražanja. Reakcija oblasti na punk je bila sprva precej močna. Leta 1981 je izbruhnila »nazi-punk afera«, ko so bile punk skupine obtožene nacizma in anarhizma – kar je oblast uporabila za diskreditacijo in represijo. Pankerji so bili zaslišani in fizično napadeni, nekateri tudi podvrženi mučenju. Ta dogodek kaže, da je bila oblast nezmožna razumeti diskurz punka in ga je zato poskušala nadomestiti s svojim. Druga faza punka (po 1982) je zaznamovana z večjo razdrobljenostjo alternativne scene in pojavom hardkor punka – hitrejša, agresivnejša in pogosto bolj introspektivna zvrsti. *Hardkorovci* (npr. Tožibabe, U.B.R., 2227) so zavračali komercializacijo in bili skeptični do dogodkov, kot je Novi Rock. Glasbena vsebina je vse bolj izražala osebne stiske, tesnobo in občutek propadanja sistema. Obenem pa je punk vstopal tudi v polje politične teorije. Preko revije *Problemi* in akterjev, kot sta Gregor Tomc in Tomaž Mastnak, se oblikuje pojmovni aparat civilne družbe, ki postane orodje kritike socialistične oblasti. Ta teorija postane del širšega procesa demokratizacije v Sloveniji, kasneje tudi v okviru ZSMS in gibanj za osamosvojitve. Epilog punka zajema tri ključne dogodke: 1. Plakatna afera (1987) – skupina Novi Kolektivizem prek provokativnega plakata sproži razpravo o podobnosti med totalitarizmi. 2. JBTZ afera (1988) – Punk služi kot zvočna kulisa političnih protestov. 3. Nasilje na Novem Rocku 89 – fizični napad neonacistov označuje ironičen obrat, saj so pankerski neonacisti, ki so nekoč bili le oblastni mit, zdaj postali resničnost. Na koncu je punk označen za specifičen upor: bil je upor proti državi, politiki, socializmu, konformizmu in dolg-

času. Čeprav se je na koncu zatekel k liberalni demokraciji kot alternativni, ni bil v svojem bistvu kapitalističen – temveč predvsem izraz razočaranja nad splošno družbenopolitično klimo. Punk ostaja živ tudi po letu 1987, a v drugačni obliki, ki še ni popolnoma definirana.

Triglav v letu 1895: postavitve stolpa, rojstvo simbola¹

Triglav in 1895: The Building of the Tower and the Birth of a National Symbol

Peter Mikša

<https://doi.org/10.64651/8-1-2>

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega projekta Boj za gore: slovenska nacionalna apropiacija Alp (19.–21. stoletje) (J6-60101), ter raziskovalnega programa Slovenska zgodovina (P6-0235), ki ju financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

IZVLEČEK

Leto 1895 pomeni prelomnico v zgodovini slovenskega planinstva, kulturne geografije Triglava in procesa nacionalne simbolizacije gora. V tem letu je dovški župnik Jakob Aljaž od lokalne občine odkupil vrh Triglava in na njem lastnoročno načrtoval, naročil ter organiziral postavitve kovinskega stolpa, ki je takoj postal prepoznaven simbol slovenstva in je nemudoma dobil ime Aljažev stolp. Postavitve stolpa ni bila zgolj tehnično ali planinsko dejanje, temveč izrazito politična gesta v času naraščajočih napetosti med slovensko in nemško planinsko dejavnostjo v Julijskih Alpah. Članek kronološko predstavi ključne faze leta 1895: od ideje, načrtovanja in izdelave stolpa, njegovega prenosa in postavitve na vrhu, do blagoslova in zgodnjih odzivov v javnosti. Posebna pozornost je posvečena analizi prve vpisne knjige v stolpu, ki omogoča vpogled v zgodnje obiskovalce Triglava in simbolni učinek stolpa že v prvi sezoni. Prispevek tako povezuje mikrozgodovinski pristop z vprašanji nacionalne identifikacije, simbolne topografije in kulturne apropiacije naravne krajine.

Ključne besede

Jakob Aljaž; Aljažev stolp; Triglav; leto 1895; narodni simbol; kulturna geografija

ABSTRACT

The year 1895 marked a turning point in the history of Slovenian mountaineering, the cultural geography of Triglav and the national symbolic appropriation of the mountains. In that year, Jakob Aljaž, a priest from Dovje, bought the summit of Triglav from the local municipality and personally designed, commissioned and organised the construction of a metal tower on the summit. The structure immediately became a powerful emblem of Slovenian identity. The construction of the Aljaž Tower was not just a technical or alpine initiative, but a deliberate political act in the context of growing tensions between Slovenian and German mountaineering organisations in the Julian Alps. This article reconstructs the chronology of

events in 1895, from the idea, planning and construction of the tower to its transport, erection, inauguration and reception. Particular attention is paid to analysing the original summit register, which provides information about the first visitors.

Keywords

Jakob Aljaž; Aljaž Tower; Triglav; 1895; national symbol; cultural geography

PREDZGODBA – RAZLOGI BOJA ZA GORE V DANAŠNJIH SLOVENSКИH ALPAH

V drugi polovici 19. stoletja so Alpe postale prizorišče novih oblik družbenega tekmovanja. Gore niso bile več le prostor zgodnjega planinskega raziskovanja in občudovanja narave, temveč so z večanjem gorskega turizma in rekreacije postale polje kulturnega in političnega vpliva. V času nacionalnih prebujenj so vrhovi, markirane poti in planinske koče tako dobili simbolno vrednost, saj so postajali znamenja pripadnosti in orodje za utrjevanje narodne navzočnosti v določenem prostoru.

V Habsburški monarhiji je planinstvo kot organizirana dejavnost začelo živeti po sprejetju svobodomiselnejših zakonov o društvih v 60. letih 19. stoletja. Ti so omogočili ustanavljanje kulturnih, izobraževalnih in športnih društev, med katera je sodilo tudi planinstvo. Prvo alpsko planinsko društvo je leta 1862 nastalo v Avstriji², kmalu so mu sledila švicarsko in italijansko društvo, leta 1869 pa še nemško.³ Nemško planinsko društvo, ki se je pozneje z združitvijo avstrijskega preimenovalo v Nemško-avstrijsko planinsko društvo (Deutscher und Österreichischer Alpenverein – DÖAV), je v nekaj desetletjih postalo najmočnejša organizacija v Alpah. Združevalo je številne člane, imelo bogate finančne vire in natančno zastavljeno strategijo, ki je obsegala gradnjo planinskih koč, urejanje poti ter skrbno širjenje svojega vpliva v gorskih območjih, ki so jih imeli za pomembne.⁴

Planinstvo in alpinizem se je v drugi polovici 19. stoletja zelo razširil po Alpah.

Arhiv Peter Mikša

2 Prvi na svetu nasploh je bil v Londonu leta 1857 ustanovljen Alpine club.

3 Mikša, Peter in Kornelija Aljec. *Slovensko planinstvo skozi čas*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 2022, 24.

4 Prav tam, 34.

Tudi v slovenskih deželah monarhije so Nemci hitro prevzeli pobudo. Leta 1874 je bila v Ljubljani ustanovljena Kranjska sekcija DÖAV, ki je že v nekaj letih prevzela osrednjo vlogo pri urejanju poti in gradnji koč v Julijskih Alpah.⁵ Posebej se je osredotočila na Triglav in njegovo neposredno okolico, saj je bil kot najvišji vrh slovenskega ozemlja prestižen cilj in hkrati naravni simbol, ki ga je bilo vredno vključiti v svoj vplivni krog. V 80. letih 19. stoletja so na tem območju postavili več pomembnih postojank, med drugim leta 1880 Erzherzogin Maria Theresia-Hütte, današnji Dom Planika, kočo pri Triglavskih jezerih in leta 1887 Triglav-Hütte, ki je kmalu dobila ime Deschmannova kočica oz. Deschmann haus⁶ po predsedniku kranjske sekcije Karlu Deschmannu. V nemških zemljevidih in vodnikih se je uveljavilo ime Terglau, kar je dodatno utrjevalo predstavo, da gre za nemški prostor. Planinska dejavnost v slovenskih Alpah je bila tako v zadnjih desetletjih 19. stoletja pod močnim nemškim vplivom, kočice in poti pa so bile urejene in oskrbovane tako, »da bi se nemški turisti počutili kot doma.«⁷

Nemška prisotnost ni bila naključna. Bila je načrtovana in dosledna. Kažipoti so bili napisani izključno v nemščini, oskrbniki koč so govorili nemško in pogosto namenjali več pozornosti nemškim gostom.⁸ Poti so speljali in označili tako, da so se ujemale z izhodišči in tokovi nemških planinskih obiskovalcev, kar je še krepilo občutek, da je ta gorski svet njihov. Simbolno teža tega pristopa je razkrila tudi otvoritev Triglav-Hütte leta 1887, ko je predsednik kranjske sekcije Karl Deschmann⁹ nagovoril zbrane z izrazito nacionalno obarvanim govorom. Slovesnost je bila še posebej zaznamo-

5 Več o Nemško–avstrijskem planinskem društvu v: *Deutscher und Österreichischer Alpenverein »Section Krain« in Laibach 1874–1901*. Ljubljana: Selbstverl. der Section Krain des deutschen und österreichischen Alpenvereines, 1901.

6 Današnji Staničev dom.

7 Strojín, Tone. Zgodovina slovenskega planinstva: Slovenska planinska organizacija: SPD–PZS: 1893–1948–2003. Radovljica: Didakta, 2009, 104.

8 Mikša, Peter. »«Da je Triglav ostal v slovenskih rokah, je največ moja zasluga»: Jakob Aljaž in njegovo planinsko delovanje v Triglavskem pogorju.« *Zgodovinski časopis*, 69/1–2 (2015), 114.

9 Karl Deschmann oz. Dragotin Dežman je bil do leta 1861 velik rodoljub in celo pesnik, nato pa je prestopil v nemško stranko in postal njen voditelj. Ko je postal predsednik stranke, se je podpisoval le še v nemški različici priimka, to je Deschmann. Več v: Mikša, Ajlec: *Slovensko planinstvo skozi čas*, 28.

vana z zaključnim stavkom njegovega nastopa, ki se je glasil: »*Und du, Altvater Triglav, strecke deine Hand schützend über unsere deutsche Erde*« (v prevodu In ti, oče Triglav, iztegni svojo roko in varuj našo nemško zemljo).¹⁰

Deschmanhaus pod Triglavom.

Arhiv Peter Mikša

Za Slovence, ki so se v tem obdobju borili za večjo rabo svojega jezika in za lastne kulturne ustanove, je bil tak pristop boleč in izzivalen. Narodno prebujenje se je v zadnjih desetletjih 19. stoletja krepilo, telesna kultura in dejavnosti, ki bi jih danes opredelili kot šport, pa so postajale pomemben del gradnje narodne identitete. Planinstvo je imelo v tem okviru posebno mesto, saj je združevalo telesno dejavnost, kulturno ozaveščanje in politično simboliko. Gore, še posebej Triglav, so bile v slovenskem narodnem

¹⁰ Debelak Deržaj, Mira Marko. »Kronika Triglava.« *Planinski vestnik*, 49/2 (1949), 46. Henrik Tuma se spominja malo drugače: »Živo so mi zazvenele v spomin besede Dežmanove, ki je takrat govoril slavnostni govor ter, z razprostrto roko kažoč na Triglav, klical: *Und du höher Triglav, blicke auf uns deutsche Söhne und schüttele beschützend dein Haupt über unsere deutsche Erde!*« Tuma, Henrik. »Po severni steni Triglava.« *Planinski vestnik*, 9/9 (1910), 193.

imaginariju prostor skupne dediščine, naravne lepote in močne simbolne vrednosti. Na terenu pa je bil ta prostor zaznamovan s tujimi napisi, nemškimi kočami in vodniki, ki so bili sicer domačini, a so delovali v okviru nemških društev in pravil.¹¹

Maria Theresia-Hütte pod Triglavom.

Arhiv Peter Mikša

Prvi poskus ustanovitve slovenskega planinskega društva sega v leto 1872, ko so v Bohinju pripravili društvena pravila za Triglavske prijatelje, vendar jih deželne oblasti niso potrdile.¹² Posledično je ideja za dve desetletji zamrla in prostor so napolnila nemška društva. Šele 27. februarja 1893 je bilo v Ljubljani ustanovljeno Slovensko planinsko društvo (SPD), ki si je zadalo nalogo, da utrdi slovensko navzočnost v gorah.¹³ Sprva društvo ni

11 Mikša, Peter in Zorn Matija. »The »battle« for the mountains: Germans versus Slovenes in the South-Eastern Alps in the late 19th and early 20th century.« V: *Advances in environmental research*, ur. Justin A. Daniels, 199–227. New York: Nova Science Publishers, 2018, 207–208.

12 Mikša, Ajlec, *Slovensko planinstvo*, 23–26.

13 Arhiv republike Slovenije (SI ARS), 0068A, Register društev, št. 3342, Slovensko planinsko društvo, Pravila društva.

imelo moči, da bi izpodrinilo nemške postojanke, a je postavilo temelje za širši odpor proti ponemčevanju gorskega sveta. Njegove podružnice so gradile koč, markirale poti in postavljale slovenske kažipote, kar je bilo v takratnih razmerah pomembno kulturno in politično dejanje.¹⁴

Boj za gore, kot so ga poimenovali sodobniki, je bil več kot tekmovanje med planinskimi društvi. Bil je preplet kulturnega in športnega prizadevanja, v katerem je vsaka nova koč ali označena pot imela dvojno vlogo. Po eni strani je služila planincem kot praktična pridobitev, po drugi pa je pomenila jasno sporočilo o narodni pripadnosti prostora.¹⁵ Vsaka pridobitev je bila majhna, a pomembna zmaga v širši tekmi za jezik, kulturo, prostor in prestiž.

V takšnem ozračju tekmovalnosti in simbolnega boja je začela dozorevati zamisel, da bi tudi na vrhu Triglava stal nedvoumen slovenski simbol. Ta vrh, ki je bil po naravi in legi najvišji v deželi, a po upravljanju in nadzoru trdno v nemških rokah, je bil naravna izbira za tovrstno dejanje. Idejo je nekaj let pozneje uresničil dovški župnik Jakob Aljaž. Za razumevanje njegovega motiva in vztrajnosti pa moramo najprej spoznati njegovo pot na Dovje in prve izkušnje s Triglavom, ki so ga prepričale, da je napočil čas za odločilen korak.

JAKOB ALJAŽ – ROJSTVO, OTROŠTVO IN POT DO DOVJEGA

Jakob Aljaž se je rodil 6. julija 1845 v Zavrhu pod Šmarno goro v številčni kmečki družini. Oče Anton Aljaž, po domače Bačnikov, je bil kajžar, mati Elizabeta, roj. Jarc, pa je izhajala iz Gabrja pri Dobrovi. V družini je bilo deset otrok, Jakob je bil šesti po vrsti.¹⁶ Otroštvo je preživel v skromnih

14 Mikša, Peter in Matija Zorn. »Nacionalno "markiranje" slovenskih gora pred prvo svetovno vojno; National marking of Slovenian mountains before World War I.« *Igra ustvarjalnosti*, 6/6 (2018), 25.

15 Prav tam, 25.

16 Mikša, Peter in Maja Pirš. »«Triglavski kralj», sin Elizabete Jarc iz Gabrja.« *Domači kraj: zbornik Občine Dobrova – Polhov Gradec in okoliških krajev*, 7/7 (2025), 32.

razmerah, kjer so vsakdanje življenje oblikovali delo na polju, medsebojna pomoč in navezanost na domačo zemljo. Starša sta kljub omejenim možnostim spodbujala izobraževanje, kar je bilo tedaj na podeželju prej izjema kot pravilo.

Juli.				Juli - August				1854			
1. geb. - gebürt	Ungaranka	6	Peter	1	1	1	1	Erger-Serman	Sandbrand	1	1
Ungaranka gebürt	Stich	7	Maria	1	1	1	1	Sutholman	Maria	1	1
Ungaranka gebürt	Stich	2	Jakob	1	1	1	1	Sutholman	Koyok	1	1
19. geb. - gebürt	Torboje	25	Margaritha	1	1	1	1	Anton-Maria	Elisabeth	1	1
16. geb. - gebürt	Torboje	27	Maria	1	1	1	1	Erger-Serman	Elisabeth	1	1
23. geb. - gebürt	Maria	23	Anna	1	1	1	1	Sutholman	Maria	1	1

Krstni oz. roistni vpis Jakoba Alijaža leta 1845.

Vir: NAŠL: Smlednik, Krstna knjiga 1812–1847, str. 230.

Prve razrede ljudske šole je obiskoval v Smledniku, nato pa nadaljeval šolanje na ljubljanski normalki. Učitelji so hitro opazili njegovo nadarjenost, zato je šolanje nadaljeval na ljubljanski gimnaziji, kjer je bil pouk v nemščini. Leta 1866 je odšel na Dunaj in se vpisal na študij klasične filologije. Na univerzi je poglobljal znanje grščine, latinščine in starocerkvene slovanščine, z namenom, da postane profesor.¹⁷ Študijska pot pa se je prekinila, ko je umrl oče. Zaradi družinskih okoliščin se je vrnil domov in na željo matere vstopil v ljubljansko bogoslovje. Po štirih letih je bil 31. julija 1871 posvečen v duhovnika in novo mašo daroval v domači župniji Smlednik.¹⁸

17 Kumer, Zmago in Igor Grdina: »Aljaž, Jakob (1845–1927)« Dosegljivo na: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi127893/#novi-slovenski-biografski-leksikon> (dostop: 20. avgust 2025).

18 Prva tam.

Ljubezen do gora je spremljala Aljaža že iz mladih let. Kot dijak in kasneje kaplan je pogosto hodil na bližnje vrhove, kot so Blegoš, Kum in Storžič, med službovanjem v Trziču pa na Begunjščico in druge karavanške gore. S prihodom na Srednjo Dobravo se je začel vedno bolj usmerjati tudi v Julijske Alpe in postopoma približeval Triglavu.¹⁹

Na njegovem vrhu je prvič stal leta 1887, ko ga je tja popeljal mojstranski vodnik Jernej Skumavec – Šmerc. Prenočila sta v novozgrajeni Deschmannovi koči, ki je bila, kot je že bilo poudarjeno v lasti Kranjske sekcije Nemško-avstrijskega planinskega društva. Vrh sta dosegla po ozkem grebenu med Malim in Velikim Triglavom, še brez jeklenic in varoval. Takrat je Aljaž na lastne oči videl, kako močno je bil najvišji vrh slovenskih Alp zaznamovan z nemško prisotnostjo – od imena koče in jezika oskrbnikov do kažipotov in načina urejanja poti.²⁰

Leta 1889 je bil imenovan za župnika na Dovjem, župniji, ki je obsegala tudi Mojstrano in dolino Vrata – izhodišče številnih poti na Triglav. S tem se je znašel v neposredni bližini gora, ki so ga že dolgo privlačile, zdaj pa so postale del njegovega vsakdanjega življenja in dela.

Ko je prišel na Dovje, je stopil v okolje, kjer so nemška planinska društva obvladovala skoraj vso planinsko infrastrukturo. Na kočah in poteh je prevladovala nemščina, domačini, ki so delovali kot vodniki, pa so bili večinoma vključeni v nemške organizacije. To stanje ga je motilo.²¹ Dobro je poznal pomen jezika, simbolov in prisotnosti v prostoru, še posebej v okolju, kjer so domačini živeli ob vznožju Triglava, a je bil ta v planinskem svetu predstavljen kot del nemškega kulturnega prostora.

V teh letih je med Slovenci v okviru Slovenskega planinskega društva začela nastajati mreža podružnic, ki so si prizadevale za gradnjo domačih koč, označevanje poti v slovenskem jeziku in širjenje planinstva kot dela

¹⁹ Mikša, »Da je Triglav ostal v slovenskih rokah«, 35.

²⁰ Prav tam, 115.

²¹ Mlakar, Janko. *Jakob Aljaž, triglavski župnik*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 1953, 9–14.

narodne kulture.²² Aljaž se je kmalu povezal z vodilnimi možmi teh prizadevanj in postal dejaven v radovljiški podružnici, ki je bila tedaj eno osrednjih oporišč za območje Julijskih Alp. O razmerah, ki jih je našel ob prihodu na Dovje, je sam zapisal:

»Na Dovjem se mi je pokazalo novo polje: turizma in slovensko planinstvo. Žal skoraj vse je bilo nemško, ko pridem na Dovje; Alpenverein postavlja nemške napise in nastavlja in dobro plačuje nemške vodnike (rojene Slovence). Ko ljudi izpodbujam, da ustanovimo požarno brambo, hočejo nemški jezik imeti za poveljstvo; komaj zmagam s slovenščino! Leta 1890 se zida velika cementna tovarna s tujim kapitalom, uradniki so Nemci, le delavec je še Slovenec.«²³

V takšnem okolju, prežetem z nemško prisotnostjo, je ob pogovorih z domačini in ob lastnih obiskih Triglava vse jasneje razmišljal, da bi moral na vrhu stati znak, ki bi potrjeval slovensko prisotnost in pripadnost tega prostora.

NAKUP, POSTAVITEV IN POSLEDICE POSTAVITVE STOLPA

Aprila 1895 je Jakob Aljaž pred dovško in mojstransko občino zaprosil, da odkupi sam vrh Triglava. 15. aprila sta mu občini prodali vrhnji del Velikega Triglava, tako imenovano špico, za en goldinar. Parcela je merila približno šestnajst kvadratnih metrov.²⁴ Aljaž je nakup opravil hitro in brez veliko razprave, saj je šlo za zemljišče, ki ga zaradi skromne površine in zahtevnih razmer nihče ni imel za posebno uporabnega. Zanj pa je bil to predvsem pravni temelj, da bi lahko na lastni zemlji uredil skromno zavetje in postavil vidno znamenje, ki bi bilo trajno. Že v zimskih mesecih si je v župnijski sobi s kredo na tla narisal obliko in mere zamisli, ki jo je nosil v sebi. Predstavljal si je pokončen kovinski valj, premera približno meter in

22 Mikša, Peter, Matej Ogrin in Kristina Glojek. »Od kod gorska identiteta Slovencev?« *Geografski zbornik*, 64/3–4 (2017), 20–21.

23 Aljaž, Jakob. »Oris mojega življenja.« *Planinski vestnik*, 23/10 (1923), 46.

24 Kupna pogodba, original hrani Slovenski planinski muzej.

četrt ter višine dobrega moža s stožčasto streho in z drogom, na katerem se vrti majhna kovinska zastavica z

Jakob Aljaž.
Arhiv Peter Mikša

letnico 1895. V notranjosti je predvidel klop in nekaj najnujnejše opreme, da bi se človek na vetru in mrazu lahko umiril in spočil.²⁵ V Planinskem vestniku so že maja 1895 zapisali: »Marsikomu se morebiti zdi ves načrt neizvršljiv, a jekleni vztrajnosti in požrtvovalnosti g. župnika se bode gotovo posrečila izvršitev te čudovite stavbe. Aljažev stolp bo najvišja stavba ne le na Slovenskem, ampak nasploh po slovanskem svetu.«²⁶

Jakob Aljaž je izdelavo stolpa zaupal svojemu prijatelju, kleparskemu mojstru Antonu Belcu iz Šentvida pri Ljubljani. Kot je poročal v svojem dnevniku, mu je naročil:

»Vse kar ti bom povedal si zapiši. Prinesi 3 štokrle, nariši krog okoli njih in izmeri premer. Usedi se na enega od njih, izmeri od tal do oči. Vstani in še enkrat izmeri do oči. Na vrhu Triglava sem kupil zemljo na katero želim postaviti železni stolp v obliki valja s stožčasto streho in s pravokotnimi linicami za okenca, ki naj gledajo na vse strani neba. Tebe bi pa prosil, da mi to narediš in tudi postaviš.«

Anton Belec mu je na to rekel: »Pa res drži, da je od norca do genija samo korak. No, ne zameri, vendar je tako: to, da misliš na vrhu Triglava postaviti stolp, je čista norost, načrt pa je tako genialen, da stolp lahko začnem takoj delati.«

»Saj ne gre zame, za vse nas Slovence gre. Triglav moramo vrniti Slovincem!« je odvrnil Aljaž. Toliko časa mu je govoril o višjih razlogih za postavitve stolpa na vrhu Triglava, da mu je nazadnje Anton Belec rekel:

25 Aljaž, Jakob. »Planinski spomini.« *Planinski vestnik*, 23/5 (1923), 65.

26 »Aljažev stolp na Triglavu.« *Planinski vestnik*, 1/1 (1895), 76–77.

»Vzamem besedo nazaj. Nisi norec, samo velik zanesenjak si. In velik Slovenec. Zdaj sem šele sprevidel, da le taki ljudje premikajo svet. Da bom tudi jaz nekaj prispeval k slovenski stvari, ti obljubim: stolp bom dokončal v najkrajšem možnem času in to – zastonj! Da bo Triglav res slovenski!«²⁷

Aljažev stolp.
Arhiv Peter Mikša

Belec je načrt še izboljšal in nato »brez dobička in zaslužka« iz posameznih kosov kovine, težkih od petnajst do dvajset kilogramov, izdelal stolp.²⁸ Dele stolpa so z vlakom prepeljali v Mojstrano,²⁹ nato pa jih je šest krepkih nosačev v enem tednu znosilo na Triglav. Stolp so šli postavljati Aljaž s svojima pomočnikoma Janezom Klinarjem – Požgancem in Tomažem Koširjem – Kobarjem in mojster Belec s svojim delavcem. Prenočili so v Dežmanovi koči. Ker je bila zjutraj gosta megla, je Aljaž ostal v koči in od tam poslušal,

27 Mikša, »Da je triglav ostal v slovenskih rokah«, 117.

28 Aljaž, »Planinski spomini«, 65.

29 »Aljažev stolp na Triglavu.« *Slovenec*, 6. avgust 1895, 3.

kako zbijajo in z vijaki pritrujejo skupaj dele stolpa, ki je bil sestavljen v petih urah, dne, 7. avgusta 1895. Vse stroške postavitve je nosil Aljaž, stolp ga je stal 300 goldinarjev.³⁰

V stolp je Aljaž dal postaviti tri okrogle stole, dva samovarja, šest kosi-trnih kozarcev, barometer in termometer ter posodo špirita za samovar. Na steno v notranjosti pa je dal preslikati Pernhartovo³¹ Triglavsko panoramo z imeni gora in krajev; »potnik se lahko orientira, krasni razgled uživa lahko več ur, ker ga ne ovira ne mraz ne vihar, ko pride upehan čez strme stene vrh Triglava.«³² V stolpu je dodal tudi spominsko knjigo.

Slavnostno odprtje in blagoslovitev stolpa sta bila 22. avgusta 1895.³³ Navzoči so bili Aljaž, Matej Hubad, Andrej Gassner ter Aljaževa zvesta pomočnika Janez Klinar – Požganc in Tomaž Košir – Kobar. »Požganc vrže dinamitni patron, ki močno počí, zamašek šampanjske buteljke skoči kvišku s pokom, mi zapojemo Ave maris stella, potem Triglav moj dom,³⁴ in otvortev je bila končana,« se je Aljaž, ki naj bi takrat pel kleče, objemajoč stolp in s solzami v očeh, spominjal odprtja.³⁵ Napis Aljažev stolp na stolpu je bil prvi slovenski napis na Triglavu in v njegovi okolici.

Hkrati z gradnjo stolpa je Aljaž tik pod vrhom Triglava na južni strani na pobudo in na stroške Slovenskega planinskega društva dal v skalo izsekati še jamo, t. i. Staničevo zavetišče, v katerega bi se planinci zatekli »zoper

30 Aljaž, »Planinski spomini«, 65–67.

31 Marko Pernhart (1824–1871) je bil tudi mojster slikanja panoram z gorskih vrhov. Naslikal jih je 27. Največja (z Velikega Kleka – Grossglocknerja) meri v dolžino skoraj 20 metrov, v višino pa nekaj manj kot tri metre. Panorama s Triglava v dolžino meri šest metrov in pol.

32 Aljaž, »Planinski spomini«, 66.

33 Prav tam, 2.

34 Pesem »Oj, Triglav moj dom«, ki jo je uglasbil Jakob Aljaž, napisal pa Matija Zemljčič so prvič zapeli prav na slovesnosti ob odprtju stolpa.

35 Aljaž, Jakob. »Planinski spomin.« *Planinski vestnik*, 22/6 (1922), 85.

hudo uro in strelo.»³⁶ Nastala je luknja s prostorom za kakih 20 ljudi, z mizo, klopjo in nezaklenjenimi vrati.³⁷

Nakup zemljišča in izgradnja stolpa sta Aljažu prinesla pravi pravdarski spopad z nemškimi (planinskimi) organizacijami, ki so se ga lotile s trditvijo, da je ob izgradnji stolpa uničil podzemno triangulacijsko točko prvega reda. Z obtožbami so želeli doseči podrtje stolpa. Aljaž se je obtožbam uprl, češ da so 40 let prej civilni inženirji postavili na vrhu le leseno piramido za meritve, ki pa je bila zaradi vremena kmalu uničena. Preiskava, ki jo je vodil češko-nemški deželni geometer, se je vlekla kar pol leta, ne da bi Aljaž zanje najprej sploh vedel. Pri tem so bili zaslišani kmetje, planinci, lovci in vodniki.³⁸ Aljaž v dovški župnijski kroniki piše: »Pozneje so nastale pravde, češ, Aljaž, da je baje pokončal vojaški Triangulierungspunkt I. Ordnung v zemlji, kjer stoji turn. Tak so trdili nemški nasprotniki.«³⁹ Vendar pa je bil Aljaž pripravljen na obrambo, saj je imel priči, ki sta bili pripravljeni potrditi njegovo zgodbo o leseni piramidi. To sta bila vodnik Janez Klinar – Požganc in srenjski sluga Gregor Legat. »Preizkave so trpele pol leta. Pa še žive priče (Požganc, Legat itd.), ki so pred 40 leti pomagale triangulaško črto postaviti civilnemu geometru, so dokazale, da so to črto (leseno piramido) postavili na drugem mestu, in nad (podčrtal Aljaž, op.p.) zemljo, ne pa pod zemljo (ne pod zemljo Metallplatte mit Kreuz).«⁴⁰ Končno je pravdo ovrgel vojaški stotnik Schwarz, ki je pričal, da podzemeljske triangulacijske točke na Triglavu nikoli ni bilo in da je na tem mestu stala lesena piramida. »In vojaki Hauptmann Schwartz in Oberlieutenant Guttmann, ki so kot vojaški maperji vnovič merili Triglav, so kot strokovnjaki dokazali, da 1) nikdar ni bilo podzemske triangulaške črte, 2) da je stala stara, prejšnja triang. točka, lesena, 12 metrov daleč od Aljaževega stolpa proti vzhodu.«⁴¹

36 Klinar, Stanko. *Aljažev stolp*. Celje: Mohorjeva družba, 1993, 59.

37 Prav tam, 59.

38 Mikša, Ajlec, *Slovensko planinstvo*, 38–39.

39 Nadškofijski arhiv v Ljubljani (NŠAL), Župnijski arhiv (ŽA) Dovje, fasc. 2., *Kronika* 1878–1925, 49.

40 NŠAL, ŽA Dovje, fasc. 2, razne knjige, *Kronika* 1878–1925, 49.

41 NŠAL, ŽA Dovje, fasc. 2, razne knjige, *Kronika* 1878–1925, 49.

Stotnik je nato Aljaža prosil, da bi za mero vzel stolp in v sredini tlorisa zakopal škatlo s pergamentom kot resnično triangulacijsko točko. Vse to pa bi pomenilo, da je stolp pod cesarskim varstvom, čeprav v Aljaževi lasti. *»In tako sem slavno zmagal in ni bilo treba, kakor je prej žugal, nemški dež. geometer, meni 1000 fl kazni plačati za komisijo. Ne vinarja nisem plačal, nemški denuncianti in tožniki so pa bili pa osramotenili!«.*⁴² Aljaž je nato stolp in zemljišče podaril Slovenskemu planinskemu društvu.⁴³

Tudi s postavitvijo Staničevega zavetišča je Kranjska sekcija Nemško-avstrijskega planinskega društva Aljaža tožila, češ da je na državnem svetu. Prijava je res držala, saj je ravno v tistem času Verski sklad kupil parcelo, ki je na bohinjski strani segala vse do vrha Triglava. Nemci so se že veselili, da bo moral dovški župnik »luknjo« zazidati, pa je bilo veselje prezgodnje. Minister grof Falkenhayn je namreč presodil, da zavetišče ostane, Aljaž pa je moral letno plačati 10 krajcarjev najemnine.⁴⁴

Od trenutka, ko je bil stolp avgusta 1895 postavljen na vrh Triglava, je začel hitro dobivati pomen, ki je presegal ne le njegovo prvotno zamisel, temveč tudi Aljaževe najdrznejše želje. Tisto, kar je bilo sprva morda videti kot skoraj nerealno upanje, je ljudstvo vzelo za svoje in stolpu dalo še močnejši, širši pomen, kot si ga je njegov pobudnik sploh lahko predstavljal. Pomenil je otipljiv dokaz, da je bilo mogoče tudi na najvišjem in najprestižnejšem vrhu Julijskih Alp uveljaviti slovensko navzočnost. V tedanjih razmerah je to razumel skoraj vsak, ki je spremljal dogajanje v planinskem svetu. Boj za gore, ki se je v prejšnjih letih kazal v gradnji koč, označevanju poti in

42 NŠAL, ŽA Dovje, fasc. 2, razne knjige, *Kronika* 1878–1925, 49.

43 NŠAL, ŽA Dovje, fasc. 2, razne knjige, *Kronika* 1878–1925, 49. Za Aljažev stolp je od leta 1895 in ves predvojni čas skrbelo Slovensko planinsko društvo oz. njen Osrednji odbor, po 2. svetovni vojni pa zanj skrbi Planinsko društvo Ljubljana – Matica. Aljažev stolp je bil oktobra 1999 razglašen za kulturni spomenik državnega pomena, novembra istega leta pa za last države, ki je oskrbništvu še naprej prepustila Planinskemu društvu Ljubljana – Matica. Mikša, Peter. *Matica planinstva*. Ljubljana: Planinsko društvo Ljubljana-Matica, 2013, 161.

44 Stanko, *Aljažev stolp*, 59.

v tekmovanju med slovenskimi in nemškimi planinskimi društvi, je zdaj dobil svojo najbolj izpostavljeno točko – glavni strelovod.⁴⁵

Stolp je bil viden od daleč, kar mu je dajalo dodatno simbolno težo. Na razglednicah, v časopisnih člankih in v osebnih pripovedih je hitro postal stalnica. Ljudje so v njem prepoznavali zmago nad dolgoletnim nemškim vplivom v triglavskem pogorju, zmago, ki je imela tako praktično kot čustveno razsežnost.⁴⁶ Ker je stal na samem vrhu, je pomenil tudi prevzem tega prostora v slovensko simbolno last. Triglav je bil že pred stolpom prepoznaven kot pomemben vrh, toda prav stolp mu je dodal tisti element prepoznavne podobe, ki je omogočil, da je njegova simbolna vloga dobila še večji razmah.

Brez stolpa bi Triglav verjetno ostal predvsem naravna znamenitost in priljubljen planinski cilj, a ta kovinska konstrukcija je vrhu dala dodatno vsebino in sporočilo. Po drugi strani pa stolp sam ne bi mogel pridobiti tolikšne veljave, če ne bi stal na najvišji gori dežele. Ta vzajemnost med vrhom in stolpom je ustvarila trdno simbolno povezavo, ki se je z leti le še krepila.

Že v prvih letih po postavitvi so se v časopisih in planinskih publikacijah vrstile podobe in opisi stolpa. Na razglednicah je postal stalni motiv, pogosto skupaj s slovenskimi planinci, slovensko trobojnico in prizori z vrha.⁴⁷ Pisci so poudarjali, da se slovenska zastava na njem blešči nad vso deželo in da je stolp trdna točka v sicer negotovih časih narodnega boja. Obiski Triglava so se povečali, stolp pa je postal cilj sam po sebi. Obiskovalci so želeli vstopiti vanj, se vpisati v vpisno knjigo, ki jo je tja dal postaviti Aljaž, in s tem potrditi svoj vzpon ter pustiti sledi svojega obiska na simbolno obarvanem mestu.

45 Mikša, Peter in Matija Zorn. »Nacionalni boj za gore in slovenska identiteta.« *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 92/1 (2021), 73.

46 Mikša, Peter. *Triglav in Jakob Aljaž*. Ljubljana: Viharnik, 2017, 44.

47 Mikša, Ogrin, Glojek, »Od kod gorska identiteta Slovencev?«, 22.

Moč Triglava kot enega najpomembnejših simbolov slovenstva so hitro prepoznali ne le v Slovenskem planinskem društvu, temveč tudi v drugih slovenskih kulturnih, bralnih, športnih in stanovskih društvih, ki so ga začela vključevati v svoje publikacije, propagandno gradivo in simbolne podobe. S tem pa je tudi stolp postal znak pripadnosti in narodne zavesti.⁴⁸

LETO 1895 V PRVI VPISNI KNJIGI ALJAŽEVEGA STOLPA

Vpisne knjige so ena najbolj prepoznavnih značilnosti slovenskega planinstva. Vanje se obiskovalci vpisujejo z imenom, datumom, podatki o prihodu in smeri odhoda in kratko mislijo, s čimer ostajajo dragocen vir za preučevanje obiskovanja slovenskih gora. Njihova vloga je bila že od začetkov planinske organiziranosti večplastna. Po eni strani so bile dokaz o obiskih in podvigih, saj so alpinisti in planinci vanje zapisovali svoje dosežke, po drugi strani pa tudi prostor za izražanje pripadnosti in občutkov ob vzponu na vrh. Med najdragocenejšimi je prva vpisna knjiga Aljaževega stolpa, ki jo je Jakob Aljaž položil v notranjost nove kovinske zgradbe na vrhu Triglava leta 1895.⁴⁹

Prva vpisna knjiga Aljaževega stolpa je bila leta 1895 v uporabi med 8. avgustom in 21. oktobrom.⁵⁰ Knjiga je skrbno vezana, na naslovnici pa nosi vtisnjen napis »TRIGLAV PRO MEMORIA ALIAŽ 1895«. Na prvi notranji strani pa je Aljaž napisal sledeče: »*Salve, viator! Nomen Tuum et sententiam quandam, si placet, in hunc librum inscribere digneris – Hanc turriculam cum panorama consilio et sumptibus meis atque in fundo meo erexi 7/8 1895 in bonum commune. – Jacobus Aljaž, parochus in Dovje (Lengenfeld).*« oziroma v slovenskem zapisu »Pozdravljen, popotnik! Blagovoli, če Ti je ljubo, zapisati v to knjigo ime svoje in kakšno misel. – Ta stolpič s panoramo sem

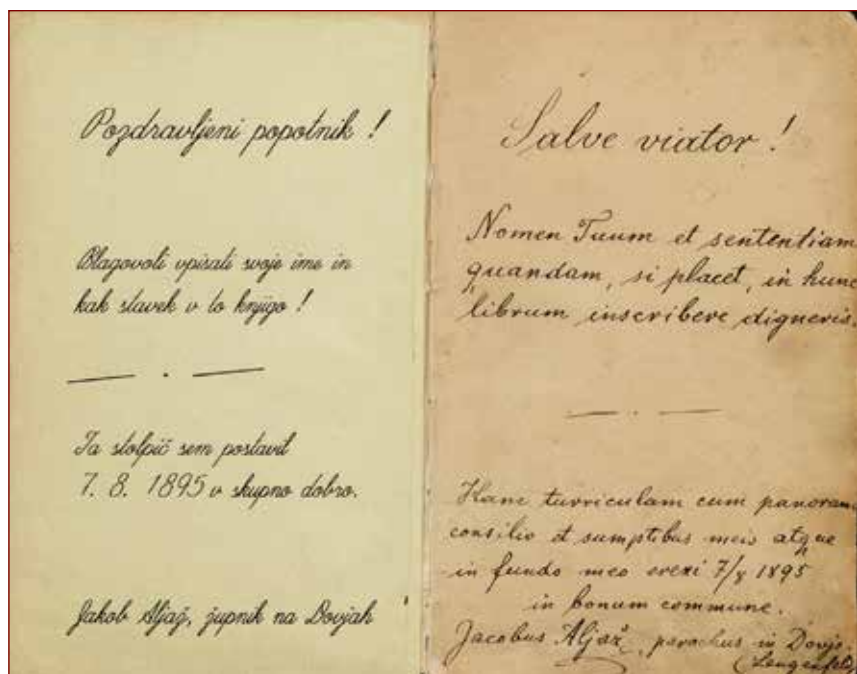
48 Več o poti Triglava iz gore v simbol lahko preberete v članku Mikša, Peter. »Od gore do simbola: Triglav in njegova vloga pri Slovencih.« *Geografija v šoli*, 29/2 (2021).

49 Lačen Benedičič, Irena in Saša Marec. »Prva vpisna knjiga Aljaževega stolpa.« V: *Triglav 240: program in knjižnica izvodov*, ur. Matiji Zorn. Ljubljana: Založba ZRC, 2018, 68.

50 Vpisna knjiga Aljažev stolp 1895-1905. Slovenski planinski muzej, Gornjesavski muzej Jesenice.

postavil po svojem načrtu in na svoje stroške ter na svojem svetu 7. avgusta 1895 v javno korist. – Jakob Aljaž, župnik na Dovjem.»⁵¹

V knjigi se je v dobrih dveh mesecih nabralo 201 vpisov.⁵² Največ vpisov je bilo v avgustu, kar 129, skoraj polovico manj pa septembra. Obiski so bili seveda močno vezani na tedenske dni. Največ vpisov beležimo v ponedeljek (45), sledijo nedelje (44 oziroma), nato sobote (34), torki (24), srede (21), četrtki (18), najmanj pa je bilo obiskovalcev ob petkih, skupaj le 15.⁵³ Ti podatki kažejo, da se je največ ljudi na Triglav odpravljalo ob koncu tedna ali takoj po njem, ko so lahko združili pot z nedeljskim počitkom.

Zapis na prvi snotranji strani.

Vir: Vpisna knjiga Aljažev stolp 1895–1905. Slovenski planinski muzej, Gornjesavski muzej Jesenice.

51 Prav tam.

52 Podatki, pridobljeni iz članka Lačen Benedičič, Mesec, »Prva vpisna knjiga Aljaževega stolpa«, 68.

53 Lačen Benedičič, Mesec, »Prva vpisna knjiga Aljaževega stolpa«, 68.

Posebej zanimiv je podatek o strukturi obiskovalcev. V tem letu je bilo med vpisanimi le 13 žensk, kar priča o tem, da je bil vzpon na Triglav še vedno predvsem domena moških.⁵⁴ Prvih šestnajst vpisov v knjigi je bilo v celoti zapisanih v nemščini, šele nato so se začeli pojavljati slovenski zapisi. Skupaj jih je bilo več kot polovica, natančneje 120 v nemškem jeziku in 64 v slovenskem, nekaj tudi v italijanščini in češčini, dva vpisa v angleščini ter dva v latinščini. Posebej pri slovenskih imenih v nemškem zapisu lahko sklepamo, da gre pogosto za posledico šolske izobrazbe oziroma načina pisanja, ki so ga obiskovalci prevzeli v uradnem življenju. Pri domačinih pa so se ohranili povsem ljudski zapisi, skupaj s hišnimi številkami in domačimi imeni, kar daje knjigi dodaten etnografski pomen.⁵⁵

Vpis blagoslovitve stolpa na Triglavu 22. avgusta 1895.

Vir: Vpisna knjiga Aljažev stolp 1895–1905. Slovenski planinski muzej, Gornjesavski muzej Jesenice.

Knjiga razkriva, da so na Triglav leta 1895 prihajali iz najrazličnejših krajev. Najdemo zapise iz takratne Avstro-Ogrske: z Dunaja, iz Gradca, Trsta, Innsbrucka, Prage ... pa tudi iz oddaljenih mest, kot so München, Stuttgart, Regensburg ali celo Liverpool. Zanimivo je, da so med obiskovalci številni domačini iz Bohinja, Mojstrane, Dovjega, Radovljice, Jesenic idr. To kaže, da je bil

54 Prav tam, 68.

55 Prav tam, 69.

Triglav cilj tako lokalnih obiskovalcev kot tudi tujcev, ki so ga doživljali kot posebno turistično znamenitost.⁵⁶

Podrobnejši pogled v poklicni in družbeni profil vpisanih razkrije pestro sestavo. Najdemo akademike, doktorje medicine, filozofije in prava, gimnazijce, študente različnih fakultet, učitelje in dijake. Poleg njih so zapisani tudi preprosti poklici – kmetje, delavci, gozdarji, vojaki, pastirji in vodniki. Prisotni so bili tudi cerkveni predstavniki, kot so bogoslovci, diakoni in župniki.⁵⁷

Med vpisi izstopajo številne zahvale Aljažu. Obiskovalci so se mu zahvaljevali za postavitve stolpa, ga slavili kot velikega zaslužnika slovenskega planinstva in mu izražali spoštovanje. Med najpogostejšimi zapisi so izrazi, kot je »Slava prvemu turistu Aljažu«, kar je bil odraz velikega priznanja, ki ga je užival med sodobniki.

Če povzamemo, je prva vpisna knjiga Aljaževega stolpa za leto 1895 izjemno bogat vir podatkov. Ne razkriva le števila obiskovalcev in njihove družbene strukture, temveč tudi miselnost časa, v katerem je stal stolp šele nekaj tednov. Statistika obiska potrjuje, da se je Triglav uveljavil kot množično obiskovana gora, hkrati pa kot simbol, ki je že ob svojem začetku pritegnil pozornost širšega kroga ljudi. Vpisna knjiga je zato dragocen dokument, ki združuje osebne spomine, zgodovinske osebnosti in preprost zapis domačinov, vse pa povezuje dejstvo, da so želeli pustiti sled svojega koraka na najvišjem slovenskem vrhu.

ZAKLJUČEK

Postavitve Aljaževega stolpa leta 1895 je bila dejanje, ki ga ne moremo razumeti ločeno od okoliščin, v katerih je nastalo. Aljaž je s svojim nakupom zemljišča in lastnimi sredstvi odgovoril na vprašanje, kako naj Slovenci na simbolni in praktični ravni obeležijo svoj najvišji vrh. Stolp ni bil samoumevna pridobitev, temveč rezultat širših razmer: naraščajočega pomena

56 Podatki pridobljeni iz članka Lačen Benedičič, Mesec, »Prva vpisna knjiga Aljaževega stolpa«, 68.

57 Lačen Benedičič, Mesec, »Prva vpisna knjiga Aljaževega stolpa«, 69.

gora kot prostora narodne identifikacije, dejavnosti planinskih društev, pa tudi razprav o mejah, lastništvu in dostopu do gorskega sveta. V tem okviru je dejanje enega človeka pridobilo težo, ki je presegala njegovo prvotno pobudo.

Vpisna knjiga, ki jo je Aljaž položil v notranjost stolpa, je postala dokument teh procesov. Z vpisi obiskovalcev se je kazala prepletenost različnih družbenih plasti, jezikov in geografskih okolij. Stolp je s svojo trdno, kovinsko obliko nudil varno zavetje, knjiga pa je vsakemu omogočila, da je svoje dejanje zabeležil in ga vpisal v kolektivni spomin.

Podatki iz leta 1895 omogočajo vpogled v konkretne značilnosti obiskovanja: število in sestavo obiskovalcev, pogostost prihodov, jezike zapisov in raznovrstne komentarje. Statistika obiskov po dnevih in mesecih pokaže, da se je Triglav hitro uveljavil kot cilj širšega kroga ljudi, medtem ko zapisi o vremenu, vodnikih in skupinah razkrivajo prakso tedanjega planinarjenja. Posebej pomenljivo pa je, da knjiga hkrati odraža tedanje narodnostne odnose – prevlado nemških zapisov ob rastočem deležu slovenskih –, kar je dajalo stolpu dodatno simbolno vrednost.

Ko danes beremo te zapise, se lepo pokaže, da stolp ni bil le gradbeni poseg na vrhu gore, temveč je postal del širše zgodbe o slovenskem planinstvu, narodnem uveljavljanju in kulturni krajini Julijskih Alp. Vpisna knjiga potrjuje, da so ljudje v njem videli več kot le priročno zavetje: postal je prostor izražanja, hvaležnosti in pripadnosti. Prav v tem se kaže njegova posebnost – materialna konstrukcija, ki je skozi zapise pridobila nesnovno razsežnost.

Prvi meseci po postavitvi stolpa so razkrili proces, ki se je v naslednjih desetletjih samo še stopnjeval: Triglav je iz planinskega cilja prerasel v eno osrednjih prizorišč slovenskega narodnega prebujenja. Brez Aljaževe pobude in brez okoliščin, ki so jo omogočile, stolp nikoli ne bi dosegel takšne simbolne moči; njegova lega na najvišjem vrhu pa mu je dala dodaten pomen, ki ga je ljudstvo hitro sprejelo. Vpisna knjiga potrjuje, da je Triglav že tedaj postal sestavni del slovenske simbolne krajine – prostor, kjer so se

srečevali različni sloji, jeziki in predstave, a kjer se je vedno znova utrjevala zavest o slovenski narodni pripadnosti.

VIRI IN LITERATURA

NŠAL – Nadškofijski arhiv v Ljubljani

Nadškofijski arhiv v Ljubljani (NŠAL), Župnijski arhiv (ŽA) Dovje, fasc. 2., Kronika 1878–1925.

Arhiv republike Slovenije (SI ARS), 0068A, Register društev, št. 3342, Slovensko planinsko društvo, Pravila društva.

Slovenski planinski muzej

Vpisna knjiga Aljažev stolp 1895–1905. Slovenski planinski muzej, Gornjesavski muzej Jesenice.

Časopisni viri

»Aljažev stolp na Triglavu.« *Slovenec*, 6. avgust 1895.

Aljaž, Jakob. »Planinski spomin.« *Planinski vestnik*, 22/6 (1922).

Aljaž, Jakob. »Oris mojega življenja.« *Planinski vestnik*, 23/10 (1923).

Aljaž, Jakob. »Planinski spomini.« *Planinski vestnik*, 23/5 (1923).

Debelak Deržaj, Mira Marko. »Kronika Triglava.« *Planinski vestnik*, 49/2 (1949).

Tuma, Henrik. »Po severni steni Triglava.« *Planinski vestnik*, 9/9 (1910).

Literatura

Deutscher und Österreichischer Alpenverein »Section Krain« in Laibach 1874–1901. Ljubljana: Selbstverl. der Section Krain des deutschen und österreichischen Alpenvereines, 1901.

Klinar, Stanko. *Aljažev stolp*. Celje: Mohorjeva družba, 1993.

Lačen Benedičič, Irena in Saša Marec. »Prva vpisna knjiga Aljaževega stolpa.« V: *Triglav 240: program in knjižnica izvečkov*, ur. Matiji Zorn. Ljubljana: Založba ZRC, 2018.

Mikša, Peter. *Matica planinstva*. Ljubljana: Planinsko društvo Ljubljana-Matica, 2013.

Mikša, Peter. »«Da je Triglav ostal v slovenskih rokah, je največ moja zasluga« : Jakob Aljaž in njegovo planinsko delovanje v Triglavskem pogorju.« *Zgodovinski časopis*, 69/1–2 (2015).

Mikša, Peter, Matej Ogrin in Kristina Glojek. »Od kod gorska identiteta Slovencev?« *Geografski zbornik*, 64/3–4 (2017).

Mikša, Peter. *Triglav in Jakob Aljaž*. Ljubljana: Viharnik, 2017.

Mikša, Peter in Zorn Matija. »The »battle« for the mountains: Germans versus Slovenes in the South-Eastern Alps in the late 19th and early 20th century.« V: *Advances in environmental research*, ur. Justin A. Daniels, 199–227. New York: Nova Science Publishers, 2018.

Mikša, Peter in Matija Zorn. »Nacionalno "markiranje" slovenskih gora pred prvo svetovno vojno; National marking of Slovenian mountains before World War I.« *Igra ustvarjalnosti*, 6/6 (2018).

Mikša, Peter. »Od gore do simbola: Triglav in njegova vloga pri Slovencih.« *Geografija v šoli*, 29/2 (2021).

Mikša, Peter in Matija Zorn. »Nacionalni boj za gore in slovenska identiteta.« *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 92/1 (2021).

Mikša, Peter in Kornelija Aljec. *Slovensko planinstvo skozi čas*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 2022.

Mikša, Peter in Maja Pirš. »«Triglavski kralj«, sin Elizabete Jarc iz Gabrja.« *Domači kraj: zbornik Občine Dobrova – Polhov Gradec in okoliških krajev*, 7/7 (2025).

Mrak, Janko. *Jakob Aljaž, triglavski župnik*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 1953.

Strojin, Tone. *Zgodovina slovenskega planinstva*: Slovenska planinska organizacija: SPD-PZS: 1893–1948–2003. Radovljica: Didakta, 2009.

Spletni vir

Kumer, Zmago in Igor Grdina: »Aljaž, Jakob (1845–1927)« Dosegljivo na: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi127893/#novi-slovenski-biografski-leksikon> (dostop: 20. avgust 2025).

POVZETEK

Leto 1895 je pomenilo prelomnico v slovenskem planinstvu in širšem narodnem življenju. Gore so v drugi polovici 19. stoletja postajale vse pomembnejši prostor kulturnega in političnega izražanja. V njih so se križali interesi predvsem nemških in slovenskih planinskih društev, zato je bil Triglav več kot zgolj najvišji vrh – postal je prizorišče simbolnega tekmovanja. V tem kontekstu je Jakob Aljaž sredi 90. let uresničil svojo zamisel o majhnem stolpu na vrhu Triglava. Kovinska zgradba, ki jo je lastnoročno financiral in postavil na zemljišču, ki ga je pred tem kupil, je imela praktično vlogo zavetja in hkrati jasno narodno sporočilo.

Stolp je postal zbirališče planincev, prostor praznovanj in slovesnosti, pa tudi predmet javnih razprav o pomenu gora. Na vrh so prihajale skupine različnih profilov: domačini, učitelji, študenti, zdravniki, umetniki, pa tudi tujci iz večjih mest monarhije in širše Evrope. Stolp je torej od začetka nagovarjal širok krog obiskovalcev in presegal meje lokalnega okolja.

Poseben vpogled v dogajanje daje prva vpisna knjiga, ki jo je Aljaž položil v notranjost stolpa. V dobrih dveh mesecih, od 8. avgusta do 21. oktobra 1895, se je vanjo zapisalo 201 obiskovalec. Statistika pokaže največ vpisov v avgustu, nekoliko manj septembra, posamezne pa še oktobra. Največ jih je bilo ob nedeljah in ponedeljkih, kar potrjuje organizirane skupinske vzpone. Med obiskovalci je bilo le nekaj žensk. Z jezikovnega vidika prevladuje nemščina, sledi slovenščina, najdemo pa tudi zapise v italijanščini, češčini, angleščini in latinščini. V knjigi se prepletajo imena preprostih domačinov in uglednih posameznikov, številni zapisi pa izražajo hvaležnost Aljažu za njegovo dejanje.

Prva vpisna knjiga je zato več kot seznam imen. Dopolnjuje razumevanje leta 1895 kot prelomnega trenutka, ko je stolp združil praktično zavetje, narodno simboliko in osebne odzive obiskovalcev. Skupaj z zgodbo o nastanku in postavitvi tvori enega ključnih virov za razumevanje simbolne rasti Triglava, ki je postal prostor, kjer so se srečevali različni sloji, jeziki in predstave, ter s tem pridobil osrednje mesto v slovenski kolektivni zavesti.

Duhovna oskrba bolnikov

Bolniška cerkev in kapele na področju današnjega Univerzitetnega kliničnega centra Ljubljana

Spiritual care of patients

The hospital church and chapels in the area of today's University Medical Centre Ljubljana

Bor Zavrl

<https://doi.org/10.64651/8-1-3>

65

IZVLEČEK

V ljubljanskem predmestju Vodmat oz. Šentpeter se je konec 19. stoletja oblikovalo »zdravstveno mesto«. Tu so (bile) skoncentrirane najpomembnejše bolnišnice in zdravstvene ustanove. V njih so ljudje dobili pomoč in oskrbo v primeru poškodbe in bolezni. Poleg zdravnikov in zdravnic so v strežbi in oskrbi bolnikov prevladovalе članice karitativnih verskih redov – redovnice. Te so za opravljanje svojih redovnih dolžnosti potrebovale prostor, kapelo. Že v preteklosti so vedeli, da bolan človek poleg skrbi za telesne potrebe potrebuje tudi oskrbo svojih duhovnih potreb. V tistih časih je bila vera in njeno izražanje vsakdanjost ter najpogostejša oblika izražanja človekove duhovnosti. Zaradi obeh vzrokov so v zdravstvenih ustanovah uredili prostore, namenjene duhovnosti – kapele. Na našem področju je prevladovala katoliška vera in tako so v teh ustanovah prevladovalе katoliške kapele. Največji prostor/objekt v tem zdravstvenem mestu duhovne oskrbe pa je predstavljala bolniška cerkev, posvečena sv. Križu. Letos mineva 130 let od postavitve te cerkve, 77 let, odkar ni več v uporabi, in 28 let, odkar so jo dokončno podrli. Osnovnemu namenu je služila 53 let. V številne zdravstvene ustanove so bile v času do osvoboditve, leta 1945, umeščene kapele. Kapelo je imel predhodnik Onkološkega inštituta, otroška bolnica, umobolnica, ženska bolnica ... Do spremembe oblasti in družbene ureditve je bila duhovna oskrba bolnikov, kapele in imenovana cerkev stalnica zdravstvenih ustanov. Kasneje to ni bilo več zaželeno. Prostore, kjer so bile kapele, so preuredili za druge namene, cerkev je dobila drug namen, dokler ni izginila. Po osamosvojitvi je duhovna oskrba bolnikov in kapele spet dobila mesto v zdravstvenih ustanovah. V članku bodo predstavljeni objekti za duhovno oskrbo, katoliške vere na področju ljubljanske bolnišnice oz. današnjega Univerzitetnega kliničnega centra Ljubljana.

Ključne besede

cerkev, kapela, bolnišnica, zgodovina, oskrba

ABSTRACT

In the Ljubljana suburb of Vodmat or Šentpeter, a »health city« was formed at the end of the 19th century. The most important hospitals and health institutions were concentrated here. People received help and care in cases of injury and illness. In addition to doctors, members of charitable religious orders – nuns – dominated the service and care of patients. They needed a space, a chapel, to perform their religious duties. In the past, they knew that a sick person, in addition to caring for their physical needs, also needed care for their spiritual needs. In those days, religion and its expression were everyday life and the most common form of expressing human spirituality. For both reasons, spaces dedicated to spirituality – chapels were arranged in health institutions. In our area, the Catholic faith prevailed, and so Catholic chapels dominated in these institutions. The largest space/facility for spiritual care in this health city was the hospital church, dedicated to the Holy Cross. This year marks 130 years since the construction of this church, 77 years since it has been out of use and 28 years since it was finally demolished. It served its primary purpose for 53 years. Chapels were located in numerous health institutions until the liberation in 1945. The chapel was owned by the predecessor of the Oncology Institute, the Children's Hospital, the Mental Hospital, the Women's Hospital... Until the change of government and social order, the spiritual care of patients, chapels and the named church were a permanent feature of health institutions. Later, this was no longer desirable. The premises where the chapels were were converted for other purposes, the church was given another purpose, until it disappeared. After independence, however, the spiritual care of patients and chapels regained their place in health institutions. The article will present facilities for spiritual care, Catholic faith in the area of the Ljubljana Hospital or. today's University Medical Center Ljubljana.

Key words

church, chapel, hospital, history, care

BOLNIKOVO IZRAŽANJE DUHOVNOSTI

Sodobna zdravstvena nega in medicina težita k celostni obravnavi človeka. Holistična oz. celostna filozofija človeka temelji na tem, da upoštevamo in vključujemo v obravnavo vse dimenzije človeka, ki so: telesna, emocionalna, intelektualna, socialna in duhovna. Zadnja raziskuje in opredeljuje človekovo iskanje življenjskega smisla. V času bolezni smo zdravstveni delavci najpogostejše skoncentrirani na telesno dimenzijo, drugo izpustimo ali nanje malo pozabimo. Vendar vsako zdravljenje, brez duhovne plati, iskanja smisla in izražanja duhovnosti lahko vodi v obup. Ljudje smisel najdemo v različnih stvareh: delu, prijateljstvu, družni, trudu za moralno življenje, ljubezni in veri.¹ Pri ljudeh, katerim je vera in izražanje vere pomembno, se ta potreba v času bolezni okrepi. V veri najdejo tolažbo, moč, upanje, z njeno pomočjo se umirijo in okrepijo. Da je ta element v času bolezni ali poškodbe pomemben, so ugotovili že zelo zgodaj. Virginija Henderson, teoretičarka sodobne zdravstvene nege, je to potrebo uvrstila med štirinajst temeljnih življenjskih aktivnosti. Zagovarjala je, da morajo zdravstveni delavci poznati različna verstva in biti pozorni na potrebo po izražanju vere, saj ta pripomore k hitrejšemu in boljšemu fizičnem zdravljenju. Z zagotavljanjem tudi te potrebe se zdravstveno obravnavo bolnika približa k celovitejši obravnavi.²

V preteklosti je bila duhovna oskrba v bolnišnicah bolj v ospredju. Duhovnosti se je dajal večji pomen, vera in verovanje je imela trdnjše in bolj izraženo mesto v družbi. Duhovnost in duhovno oskrbo so urejali tudi pravilniki. Zanimivo je, da se je z njo ukvarjal tudi Bolnišnični hišni red, Splošne bolnice v Ljubljani, iz leta 1928. V točki 17 je navedeno:

Če želi bolnik verskih tolažil, se mora poskrbeti, da pride k njemu duhovnik njegovega veroizpovedanja. V nujnih slučajih se poskrbi za to tudi, ne da bi bolnik

1 Rozman, Marija, et. al.. *Zdravstvena nega* 2. Ljubljana: Založba Pivec, 108–112. Za pomoč pri zbiranju gradiva in fotografij se zahvaljujem sestri Cveti Jost, HKL.

2 Henderson, Virginia. *Osnovna načela zdravstvene nege*. Ljubljana: Zbornica zdravstvene nege Slovenije, 74–76.

to izrecno zahteval. Če je bolnik v nevarnosti, se morajo takoj obvestiti sorodniki oziroma oni, ki ji bolnik želi. V ta namen naj bolnik pri sprejemu v pisarni določi, koga je v nujni sili ali ob smrti obvestiti.³

Kraljevina Jugoslavija je bila multietnična in multiverska država. Vidovdanska in oktroirana ustava sta izhajali iz načela ločitve cerkve od države in enakopravnosti državljanov pred zakonom, ne glede na njihovo veroizpoved. V svojem 20. členu je Vidovdanska ustava zagotavljala načelo svobode izbire veroizpovedi. Ločila je priznane (dovoljeno javno izražanje) in nepriznane (zasebno izražanje) vere. Priznane so bile tudi tri največje: rimokatoliška, pravoslavna in muslimanska. V Dravski banovini je prevladovala rimokatoliška, zaradi tega je na področju ljubljanskih bolnišnic bila najbolj razvita duhovna oskrba rimokatoliških bolnikov. Zaradi mešanja kultur in službovanj je bilo v Dravski banovini tudi kar nekaj vernikov pravoslavne vere. Tudi ti so se zdravili v ljubljanskih bolnišnicah. Uprave bolnišnic in tudi sami bolniki so glede verske oskrbe poskrbeli tudi za bolnike pravoslavne vere. Bogoslužje in liturgija za njih je bila v Splošni in Ženski bolnici štirikrat letno. Pravoslavni duhovnik pa je po potrebi tudi spovedoval in obhajal bolnike. Pravoslavne kapele v ljubljanskih bolnišnicah niso imeli. Bila pa je v nekaterih sanatorijih in zdraviliščih, kjer je bilo več pravoslavnih bolnikov, npr. sanatorij Golnik je leta 1933 dobil pravoslavno kapelo, posvečeno evangelistu Luku.⁴ Podatkov o oskrbi bolnikov muslimanske vere mi ni uspelo najti.

ZDRAVSTVENO MESTO

Ljubljana je bolnišnico pred nastankom bolnišnice na področju današnjega Univerzitetnega kliničnega centra Ljubljana imela na Ajdovščini. V preurejenem samostanu diskalceatov oz. bosonogih avguštincev. Že tam je bolnišnica imela cerkev. Zaradi preurejanja mesta in tudi dotrajanosti in majhnosti bolnišnice so leta 1888 sprejeli sklep, da je treba zgraditi novo.

3 Rijavec, Leopold. *Spomini na ljubljanske bolnišnice*. Ljubljana: Klinični center, 65–67.

4 Cvelfar, Bojan. *Srbska pravoslavna cerkev na Slovenskem med svetovnimi vojnama*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, Arhiv Republike Slovenije, 2017, 261–265.

Sprva so jo mislili graditi za Bežigradom, potem so se premislili in se odločili za Vodmat oz. Šentpetrsko predmestje. Konec junija 1893 so zčočali zidati. Odločili so se za paviljonski tip bolnišnice, po vzoru iz Francije, s 15. paviljoni; sedem bolniških in osem za upravne, gospodarske in stanovanjske prostore.⁵ 16. oktobra 1895 je bila bolnišnica svečano odprta. Imela je 568 postelj in poročila omenjajo, da je nastala na levem bregu Ljubljance, južno od železnice, vzhodno od šentpetrske kasarne, med Zaloško cesto in reko bolnišnica, kot jih je bilo v tistih časih malo. Malokatera bi se lahko glede številnih praktičnih naprav merila z ljubljansko, opremljeno in oskrbljeno z vsem, kar je zahtevala tedanja moderna medicinska veda. Z dograditvijo bolnišnice je na tem prostoru nastalo majhno »zdravstveno mesto«, ki se je s časoma začelo širiti tudi na drugo stran Zaloške ceste. V takšnem idealnem stanju je bila bolnišnica do leta 1918.⁶ V času Kraljevine SHS/Jugoslavije se je bolnišnica postopoma začela srečevati s problematiko preobremenjenosti in prezasedenosti. Naval bolnikov je bil vedno večji. Stanje se je poglobljalo do nevzdržnosti tik pred drugo svetovno vojno. Na razmere so zgodaj začeli opozarjati študentje, zdravniki volonterji in tudi starejši zdravniki in javnost. V tem času se je povečala kapaciteta postelj v bolnišnici na račun zasilnih postelj in ne kvadrature bolnišnice, imela je 949 postelj, kar 299 preveč, glede na površino. Do leta 1941 praktično bolnišnica ni bila povečana, zanjo se je namenjal iz leta v leto manj denarja, primanjkovalo je prostora, osebja instrumentarija ... V takšnem stanju je bolnišnica preživela obdobje okupacije.⁷ Po osvoboditvi se je bolnišnica razširila in reorganizirala. Bolniški oddelki so se preimenovali v klinike, teritorialno ločene na notranje – na Zaloški cesti dve in zunanje, v okolici. Nekatere stavbe so bile podržavljene, drugim gospodarskim in stanovanjskim v okviru bolnice, so spremenili namembnost, npr.: Gluhonemnica, stanovanje upravnika in ekonoma, Leonišče, Mestna ubožnica, stanovanje sester ... Zdravstveno mesto je postalo res mesto. Junija 1966 se je začela gradnja

5 Rijavec, *Spomini*, 24

6 Rijavec Leopold. »Ljubljanske bolnišnice: ob sedemdesetletnici bolnišnice na Zaloški cesti 2.« *Kronika*, 23/2 (1975) 101–109.

7 Rijavec, *Spomini*, 29–32; Rijavec, *Ljubljanske*, 50–59.

današnje osrednje stavbe UKC Ljubljana. Z dograditvijo se je bolnišnica modernizirala in krepko razširila⁸

Razglednica državne splošne bolnice v Ljubljani. Na sredini bolniška cerkev, posvečena sv. Križu.

Hrani: Bor Zavrl.

BOLNIŠKA CERKEV SV. KRIŽA

Manj znano ali pa že malo pozabljeno je dejstvo, da je na področju današnjega UKC Ljubljana stala bolnišnična cerkev. Med Dermatovenerološko kliniko in stavbo Inštituta za mikrobiologijo in imunologijo je nekoč stala cerkev. Zgrajena je bila obenem z Deželno bolnico, leta 1895, med bolniškimi paviljoni. Veliko zaslug zanjo ima takratna predstojnica Hčera krščanske ljubezni sv. Vincencija Pavelskega (v nadaljevanju usmiljenk) v ljubljanski bolnišnici, sr. Leopoldina Hoppe. Usmiljenke so delo

8 Rijavec, *Spomini*, 35–39; 56–57.

v bolnišnici prevzele že leta 1855 v stari civilni bolnici in z njim nadaljevale v novi do leta 1948.⁹ Predstojnica je sestram namreč želela zagotoviti primeren prostor za molitev.¹⁰

Lega bolniške cerkve med paviljoni bolnice. Označena z zvezdico nad zvonikom. Razglednica.

Hrani: Bor Zavrl.

Cerkev je bila zgrajena z dvoransko konstrukcijo v notranjosti, s križno obokanimi tremi severnimi prostori. Notranjost je bila neogotska. Imela je vitražna okna. Notranjost je bila podobna cerkvi Srca Jezusovega na Taboru. Opremo za cerkev so prenesli iz stare bolniške cerkve na Ajdovščini. Ob posvetitvi, posvetil jo je škof dr. Jeglič, septembra 1900 je dobila cerkev nov oltar. Predstojnica sr. Hoppe je leta 1902 kupila orgle, leta 1910 pa so

9 Pacek, Karla. *Pot ljubezni skozi čas: Zgodovina Slovenske province Družbe hčera krščanske ljubezni -usmiljenk 1919-2019*. Ljubljana: Teološka fakulteta: Hčere krščanske ljubezni Sv. Vincencija Pavelskega, Celjska Mohorjeva družba: Društvo Mohorjeva družba, 2019, 104.

10 Zupanič Slavec, Zvonka et al. *Duhovno spremljanje bolnikov v slovenskih bolnišnicah skozi čas*. Ljubljana: Medškofijski odbor za pastoralo zdravja pri Slovenski škofovski konferenci, 2022, 24.

kupili še nove klopi in križev pot. Cerkev so leta 1931 obnovili in elektrificirali ter poslikali. Oskrbovale so jo sestre usmiljenke.¹¹

V cerkvi sta bili vsak dan dve maši, ob 5.00 in 6.30, ki so jih redno obiskovale sestre usmiljenke. Ob nedeljah in praznikih pa tudi zdravniki. V cerkev so se vseskozi zatekali bolniki in njihovi svojci.¹²

Glavni oltar cerkve sv. Križa. Razglednica.

Hrani: Bor Zavrl.

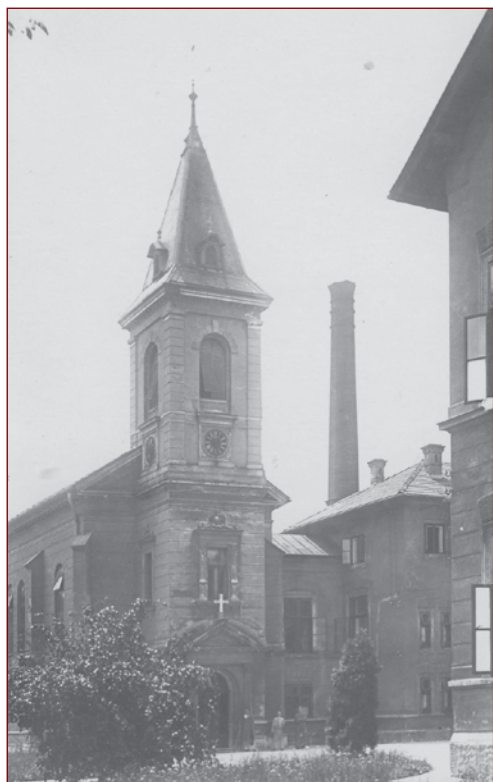
Za duhovno oskrbo v bolnišnici so skrbeli bolniški kurati oziroma duhovniki. To so bili duhovniki, v bolnišnico nastavljeni z dekretom nadškofa. Bili so državni uradniki in so za svoje delo prejeli plačo. Do leta 1948 je duhovni urad Kliničnih bolnic v Ljubljani vodil lastne matične knjige in kore-

¹¹ Kronika Slovenske province Družbe hčera krščanske ljubezni sv. Vincencija Pavelskega, Provincialni arhiv Šentjakob.

¹² Zupanič Slavec in sod., *Duhovno*, 24.

spondenco.¹³ Svoje prostore je imel kurat v upravni stavbi bolnišnice, v pritličju levo v drugi sobi. Tam je imel in vodil matične knjige bolnikov, rojstno in krstno knjigo in knjigo umrlih.¹⁴ Po takratnem načelu in praksi je bila duhovna oskrba usmerjena k reševanju duš. Duhovnik se je predvsem ukvarjal s podeljevanjem cerkvenih zakramentov in svete popotnice. Najpogosteje je spovedoval, podeljeval bolniško maziljenje, vodil pogrebne obrede in pokopaval, krščeval in bolnikom prinašal obhajilo ter daroval sv. maše. Od leta 1908 so bili bolniški kurati: Jakob Ponikvar, Janez Šporn, Franc

Skvarča in Ignacij Slana. Zadnji je delo bolniškega kurata opravljal do svoje smrti, v letu 1969.¹⁵

Cerkev je bila v uporabi do leta 1948. Ko so bolnišnico morale zapustiti sestre usmiljenke, so istega dne (8. marca) zaprli oziroma prepovedali uporabo cerkve. Iz sestrške kronike ni mogoče razbrati, kaj se je zgodilo z oltarjem v cerkvi, prav tako se ne ve, kaj se je zgodilo z opremo iz cerkve in zakristije. Vanjo je bil nameščen referat za vojaške zadeve. Leta 1960 so ji podrli zvonik in jo spremenili v kovinarsko delavnico tehničnih služb UKC.¹⁶

Cerkev sv. Križa. Vidna povezava s sestrskim stanovanjem.

Hrani: Provincialni arhiv HKL.

¹³ Prav tam, 25.

¹⁴ Rijavec, *Spomini*, 40.

¹⁵ Zupanič Slavec in sod., *Duhovno*, 25.

¹⁶ Prav tam, 24; Jurak, Urša. »Pobuda za obnovitev bolniške cerkve v UKC« *Delo*, 24. november 1992; Rijavec, *Spomini*, 39.

Prezbiterij, konec cerkvene ladje cerkve sv. Križa, kot obrtna delavnica v 60. letih.

Vir: Rijavec, 1960.

Po tem je skoraj za 40 let bila skoraj onemogočena duhovna oskrba bolnikov. Redovnice so iz bolnišnic praktično izginile, ostala je kakšna v civilu, duhovnikom, pa je bilo onemogočeno opravljati poslanstvo. Za obiske posameznih bolnikov je duhovnik potreboval dovoljenje, kasneje celo dovolilnico.¹⁷ Pomemben mejnik je bil ustanovitev personalne bolniške župnije, leta 1985. Stvari so se začele spreminjati v letih pred osamosvojitvijo in po njej. Takrat se je spet začelo govoriti o potrebi po duhovni oskrbi bolnikov. Za verska opravila ni bilo več stalnega prostora, imeli so dva prostora za srečanje z duhovnikom; na gastroenterološki kliniki na Japljevi in na travmatološki kliniki. Bolniki pa so si želeli več kot le enkrat mesečnih nedeljskih maš v predavalnici UKC. Bolniki so v tem času obiskovali tudi cerkev sv. Petra, a to zaradi oddaljenosti ni bilo primerno zanje.¹⁸ Na pobudo nekaterih zaposlenih v UKC in z njegovim dovoljenjem so začeli zbirati podpise za peticijo za obnovo bolniške cerkve sv. Križa. Pojavila se je ideja, da

¹⁷ Zupanič Slavec in sod., *Duhovno*, 18., Rijavec, *Spomini*, 58.

¹⁸ Šlibar, Miro. »Prvih 25 let Bolniške župnije.« V: *25 let Bolniške župnije*, ur. Jože Štupnikar, 15–23.

bi za delavnico lahko našli drugi prostor, njim pa namenili cerkev, jo obnovili in ji dali predvojno namembnost. V plus ji je štel še dober dostop, saj je bila dostopna s podzemnega hodnika. Ideja ni obrodila sadov. Cerkev oz. kar je od nje ostalo, so leta 1997, dokončno podrli.¹⁹

KAPELE ZDRAVSTVENIH IN SOCIALNIH USTANOV

Večji zdravstveni in socialni zavodi so imeli svoje kapele. V njih so bolniki, njihovi svojci našli zavetje, mir za premišljevanje in molitev. V njih so prejeli tudi nekatere svete zakramente. Predvsem pa so v kapelah svoje redovne obveznosti opravljale redovnice, zaposlene v teh zavodih. V nadaljevanju bodo predstavljene kapele, v posameznih ustanovah, ki so bile ali danes sodijo v kompleks Univerzitetnega kliničnega centra Ljubljana.

Do leta 1918 je bila Otroška bolnica v Ljubljani zasebna ustanova.²⁰ V bolnišnici so delovale sestre usmiljenke od leta 1880 do 1946.²¹ Leta 1934 jo je Splošna bolnica v Ljubljani vzela v najem, saj do tedaj ni imela otroškega oddelka.²² V predhodnici otroške bolnišnice, »nemški«²³ Elizabetini otroški bolnici v Ulici stare pravde, je že obstajala kapela. Kasneje so leta 1926 pri obnovi bolnišnice preslikali tudi kapelo in obnovili Marijin kip. V kapeli je bil tudi kip sv. Terezije deteta Jezusa in Srca Jezusovega in Marijinega. V kapeli so podeljevali sv. krste in celo nekateri mali bolniki so v njej prejeli prvo sveto obhajilo. Bolniško kapelo si je leta 1942 ob ogledu bolnišnice ogledal predstavnik tedanje oblasti – visoki komisar za Ljubljansko pokrajino Emilio Grazioli. Zadnja sv. maša v kapeli je bila 2. oktobra 1945 ob petih zjutraj.²³

19 Jurak, »Pobuda«, 7.

20 Rijavec, *Ljubljanske*, 73.

21 Pacek, *Pot*, 125.

22 Rijavec, *Ljubljanske*, 73.

23 Kronika Slovenske province Družbe hčera krščanske ljubezni sv. Vincencija Pavelskega, Provincialni arhiv Šentjakob.

Invalidski dom se je nahajal v šentpetrski kasarni, nasproti današnje Stomatološke klinike.²⁴ V isti stavbi je bila, po letu 1923, tudi protezna delavnica.²⁵ V invalidskem domu so delovale sestre usmiljenke od leta 1921 do 1930, ko je bil invalidski dom ukinjen.²⁶ Kapelo v njem so blagoslovili 1. januarja 1923. Bila je napol javna. V njej je bila maša dvakrat tedensko in ob nedeljah. Maševal pa je v njej vojaški kurat Franc Bonač. V kapeli je bil tudi križev pot.²⁷ Po ukinitvi je bil v prostore nastanjen roko-delski vajenci, sinovi padlih vojakov, ustanovil se je Vajenski dom.²⁸ V prostorih invalidskega doma je bil tudi internat in kasneje nekaj časa tudi Šola za zaščitne sestre – šola za predhodnice medicinskih sester.²⁹

Oltar kapele v Otroški bolnici.
Hranijo: Provincialni arhiv HKL.

Bolnica za duševno bolne v Ljubljani je glavni del svojega delovanja opravljala na Studencu. V letih 1875 do 1946 so delo v njej opravljale usmiljenke.³⁰ Do leta 1928 je spadala pod upravo Splošne bolnice v Ljubljani, nato se je osamosvojila in

24 Pacek, *Pot*, 278.

25 Marinček, Črt. »Zgodovina ortopedske tehnike na Slovenskem.« *Rehabilitacija*, 18/Supl 1(2019), 5–10.

26 Pacek, *Pot*, 278.

27 Kronika Slovenske province Družbe hčera krščanske ljubezni sv. Vincencija Pavelskega, Provincialni arhiv Šentjakob.

28 Pacek, *Pot*, 278.

29 Berkopce, Marjeta in Keršič, Irena. *Zaščitne sestre*. Ljubljana: Zbornica zdravstvene in babiške nege Slovenije-Zveza strokovnih društev medicinskih sester, babic in zdravstvenih tehnikov Slovenije, 2023, 108.

30 Pacek, *Pot*, 112.

imela svojo upravo. Svojo dejavnost je opravljala na treh lokacijah: na Studencu, v prisilni delavnici in v zavetišči sv. Jožefa.³¹ V njej so delovale sestre usmiljenke. Jeseni 1929 so za vselitev pripravili nov sestrski dom s kapelo. Zgrajena sta bila kot enotna zgradba, za katero idejni osnutek je dal prof. Plečnik. 21. novembra 1929 so blagoslovili kapelo na čast sveti Trojici. V kapelici je bil kor in v cerkveni galeriji je bilo prostora za 300 ljudi.³² Opremljali so jo še v naslednjem letu. Obredov v njej so se lahko udeleževali tudi bolniki. V bolnišnici so za duhovno oskrbo bolnikov poskrbeli tudi z radijskim sprejemnikom. Pred božičem 1929 so ga prejeli v dar in na moški in ženski oddelek so napeljali po en zvočnik in po njem predvajali poleg preostalega tudi nedeljske maše.³³

Kapela v Bolnici za duševne bolezni Studenec.
Hrani: Provincialni arhiv HKL.

V nekdanji Prisilni delavnici na Poljanskem nasipu, danes se v njej nahaja Enota za zdravljenje odvisnosti od alkohola, Univerzitetne psihiatrične klinike Ljubljana. Nekoč je bila to »vzgojna, prevzgojna« ustanova, ki so jo odprli 15. oktobra 1847. Nato je pripadla umobolnici. Od leta 1922 do 1945 so delo v njej opravljale usmi-

31 Rijavec, *Ljubljanske*, 48–49.

32 Anonimen. »Veselje v domu žalosti« Jutro, 22. 11. 1929, 3.

33 Kronika Slovenske province Družbe hčera krščanske ljubezni sv. Vincencija Pavelskega, Provincialni arhiv Šentjakob.

ljenke.³⁴ Umobolnici so jo dodelili leta 1920.³⁵ Na dvorišču je imela kapelo posvečeno sv. Vincenciju Pavelskem, ki so jo leta 1932 obnovili.³⁶

Kapela oz. cerkev v zavetišču sv. Jožefa.

Hrani: Provincialni arhiv HKL.

Zavetišče sv. Jožefa se je nahajal na Vidovdanski cesti. Sprva je bil imenovan Hiralnica, od leta 1930 pa Zavetišče sv. Jožefa. Bil je zasebna ustanova, last sester usmiljenk, ki so ga tudi vodile in oskrbovale od 1876 do 1948.³⁷ Zavod je sprejemal stare in onemogle ter tiste, ki so zaradi svoje bolezni potrebovali zdravniški nadzor in postrežbo. Pa tudi upokojence, ki niso imeli lastnega gospodinjstva in postrežbe. V njem so bili zaradi prenatrpanosti nastanjeni tudi duševni bolniki, predvsem tisti, ki niso več potrebovali zdravniškega zdravljenja, ampak bolj nadzorstvo in oskrbo. Zavod je imel poleg stalnega internista tudi stalnega nevrologa – psihiatra.³⁸ V

³⁴ Pacek, *Pot*, 151.

³⁵ Rijavec, *Ljubljanske*, 48–49.

³⁶ Kronika Slovenske province Družbe hčera krščanske ljubezni sv. Vincencija Pavelskega, Provincialni arhiv Šentjakob.

³⁷ Pacek, *Pot*, 219.

³⁸ Anonimen. »Nov dom za upokojence.« *Slovenec*, 30. avgust 1939, 5.

njem je bilo 120 postelj.³⁹ Kapela v zavetišču je bila posvečena sv. Jožefu. Danes je oltar, delo Ivana Pengova, s kipom iz kapele v župnijski cerkvi v Vavti vasi.⁴⁰ Po nacionalizaciji zavetišča pa so v njem uredili internat za učence, danes imenovan Dijaški dom Tabor.⁴¹

Ginekološko–porodniški oddelek z babiško šolo je bil sprva nastanjen v paviljonu 3, Deželne bolnice. Leta 1923 se je preselil v stavbo Azila Franca Jožefa I. za neozdravljive. V izpraznjen paviljon je bil nastanjen Dečji dom, ki ni pripadal Splošni bolnici, en del pa je zasedel otološki oddelek in Rentgenološki zavod.⁴² Že azil je imel tudi svojo kapelo. Isto je potem prevzela Ženska bolnica. Tudi v tej bolnišnici so delo prevzele sestre usmiljenke, ki so v njej delale od 1923 do 1948.⁴³ Kapela v njej je bila posvečena sv. Frančišku Asiškem. V njej sta bili tudi dve sliki: sv. Elizabete in sv. Družine.⁴⁴ Ti dve sliki, za stranska oltarja, je ustvaril avstrijski slikar, ki je deloval v Ljubljani, Heinrich Wettach. In sicer leta 1910.⁴⁵ Leta 1930 so, za v kapelo, kupili nov Marijin kip, kupljen z darovi obiskovalcev kapele. V njej je bil tudi harmonij. Bolniški kurati so v njej opravljali spovedovanje, majniške in roženvenske pobožnosti. Pa tudi podeljevali sv. krst.⁴⁶ V kapeli se je ob obisku Ženske bolnice, avgusta 1940, nekaj časa zadržala tudi Nj. Vel. kneginja Olga Karađorđević.⁴⁷ Danes je v prostorih kapele v »stari porodnišnici« predavalnica. Na zunanji strani stavbe je vidna arhitektura prezbiterija.

39 Rijavec, *Ljubljanske*, 48–49.

40 Župnija Vavta vas, »Župnijska cerkev.« Dostopno na: <http://www.vavta-vas.si/zupnija/zupnijska-cerkev/> (dostop, januar, 2025); Korespondenca z g.Tomažem Marasom.

41 Dijaški dom Tabor, »Zgodovina doma.« Dostopno na: <https://ddt.si/o-domu/zgodovina-doma/> (dostop, januar, 2025).

42 Rijavec, *Ljubljanske*, 49.

43 Pacek, *Pot*, 153.

44 Kronika Slovenske province Družbe hčera krščanske ljubezni sv. Vincencija Pavelskega, Provincialni arhiv Šentjakob.

45 Spomini, Angelika Hribar 2. del. Sliki sta bili po vojni odstranjeni iz kapele in odpeljani. Danes visita v baziliki Žalostne Matere Božje v cistercijanskem samostanu v Stični.

46 Kronika Slovenske province Družbe hčera krščanske ljubezni sv. Vincencija Pavelskega, Provincialni arhiv Šentjakob.

47 Anonimen. »Kneginja Olga med bolniki.« *Slovenec*, 10. 8. 1940, 1.

Kapela v Azilu Franca Jožefa I. za neozdravljive v Ljubljani. Ista kapela v kasnejši Ženski bolnici, današnji »stari porodnišnici«, Ginekološki kliniki.

Prvo hrani: Bor Zavrl, drugo: Provincialni arhiv HKL.

Leta 1947 so podržavili Sanatorij Leonišče.⁴⁸ Danes je le ta del Ginekološke klinike UKC Ljubljana. V preteklosti pa je bil to zavod, sanatorij, last sester usmiljenk, najprej namenjen sestram za letne duhovne vaje ter bolnim in onemoglim duhovnikom, pozneje pa tudi zunanjim bolnikom. V njem so usmiljenke delovale od 1894 do 1948.⁴⁹ Tudi v tej ustanovi je bila hišna kapela.⁵⁰

Mestna ubožnica v Ljubljani se je nahajala na Japljevi ulici. Pred vojno ni sodila v sklop bolnišnice. Zaradi neustreznih prostorov infekcijskega oddelka so po osvoboditvi vanjo preselili infekcijski oddelok.⁵¹ Danes je v isti stavbi Gastroenterološka klinika UKC Ljubljana. Delo v ubožnici so prevzele usmiljene sestre sv. Križa iz Đakova.⁵² Ubožnica je v prvem nadstropju levo imela

⁴⁸ Rijavec, *Ljubljanske*, 72.; Pacek, *Pot*, 134–141

⁴⁹ Pacek, *Pot*, 135.

⁵⁰ Kronika Slovenske province Družbe hčera krščanske ljubezni sv. Vincencija Pavelskega, Provincialni arhiv Šentjakob.

⁵¹ Rijavec, *Ljubljanske*, 71–72.

⁵² Radičević, Marija Estera. »Filijale na področju današnje Slovenije.« *U znaku križa*, 57/2(2016), 61–70.

kapelo z Najsvetejšim.⁵³ V arhivu usmiljenih sester sv. Križa v Đakovem ne hranijo drugih podatkov o kapeli ali fotografije kapele.⁵⁴

Kapela v Sanatoriju Leonišče.

Hrani: Provincialni arhiv HKL.

Mestna ubožnica v Ljubljani. Razglednica.

Hrani: Bor Zavrl.

53 Hočevar-Meglič, L. »Mestno zavetišče za onemogle na Japljevi cesti v Ljubljani.« *Kronika slovenskih mest*, 2/3 (1935): 240–241.

54 Korespondenca s sr. Estero Radičević, SSK.

Zavod za raziskovanje in zdravljenje novotvorb je svoj prostor imel v šentpetrski kasarni v Lipičevi ulici. To je bil predhodnik Onkološkega inštituta. V njem so delo opravljale sestre usmiljenke, od leta 1938 do 1948.⁵⁵ Zavod kapele ni imel, saj je že tako v njem vladala prostorska stiska. So se pa odločili, da v zavodu namestijo začasni premakljivi oltar. Tej ideji je bilo zelo naklonjeno vodstvo zavoda.⁵⁶ Ob obisku zavoda je škofa dr. Rožmana presenetila naravna svetloba na hodniku zavoda. Sestram je svetoval, da bi bilo to primerno mesto za oltar. Svetoval jim je, naj si v cerkvi na Barju ogledajo oltar v obliki omare. Zdel se jim je primeren in naročile so podobnega. Junija 1940 je bil izdelan, svetel iz javorjevega lesa, furniran, z dvokrilnimi vrati, na kolesčkih, lahko prenosljiv. Postavili so ga na hodnik, pred bolniškimi sobami. Vanj so namestili portatile z relikvijami oglejskih mučencev: Kancija, Kancijan in Kancijanila. Sestre so poskrbele za vse podrobnosti in liturgična oblačila. Osmega junija 1940 so slovesno blagoslovili oltar. Zavod so posvetili Srcu Jezusovem. Sestre so po tem dobile kip Marije. Bolniki pa so kupili še kip Srca Jezusovega, ki so ga postavili na »posvečeni hodnik.«⁵⁷

Umrli vodja zavoda, dr. Cholewe, je pred smrtjo že pripravil načrte za nov zavod, v njem je predvidel tudi prostor za kapelo. A uresničitev zamisli je prekinila njegova smrt in vojna. V zavodu so v naslednjih letih, vojnih letih, najverjetneje uredili kapelo. Iz knjige o zgodovini onkološkega inštituta je razbrati, da so bili v popisu inventarja zavoda iz leta 1946 tudi oltar in mašni inventar, 24 stolov za kapelo s klečalniki in oder pred oltarjem.⁵⁸ Kapela s tem takšnim inventarjem ni mogla obstajati samo na hodniku, ampak je bil za takšno pohištvo potreben stalni prostor.

55 Pacek, *Pot*, 166.

56 Anonimen. »Lep praznik v banovinskem inštitutu za raziskovanje in zdravljenje novotvorb« *Slovenec*, 9. junij. 1940, 7.

57 Kronika Slovenske province Družbe hčera krščanske ljubezni sv. Vincencija Pavelskega, Provincialni arhiv Šentjakob.

58 Lindtner, Jurij in Janez Škrk. *Sedem desetletij začasnosti Onkološkega inštituta v Ljubljani: 1938–2008*. Ljubljana: Slovensko zdravniško društvo, 2014, 60–76.

Morda na obstoj kapele nakazuje naslednji dogodek: leta 1967 je dekanat Medicinske fakultete Onkološkemu inštitutu, v šentpeterski kasarni, odstopil sobo. Pri prebijanju predelne stene se je pokazal prostor »nenavadno, poslikan kot »ruska kapelica«. Eden od starih uslužbencev je pri tem dogodku zamrmral: »Kapelica«. ⁵⁹

V ljubljanski četrti Moste, na Zaloški in Grablovičevi ulici, tik ob železniški progi, se je nahajala še ena bolnišnica. Pred 1. svetovno vojno se je imenovala Cesarska in kraljeva garnizijska bolnišnica, med obema vojnama pa Vojaška bolnica, ob koncu 2. svetovne vojne pa se je imenovala SS Lazarett – nemška vojaška bolnišnica. Po 9. maju 1945 pa ta ista bolnišnica postane Centralna vojna bolnica v Ljubljani. Še danes se v teh stavbah opravlja zdravstvena dejavnost, v njih se nahaja Očesna klinika Univerzitetnega kliničnega centra Ljubljana in enote Univerzitetne psihiatrične klinike Ljubljana. V njej so se v preteklosti zdravili predvsem ranjeni in bolni vojaki. ⁶⁰ Februarja 1942 so v njej uredili kapelo, posvečeno »brezmadežno spočeti preblaženi Devici Mariji«. Na oltarju je bil njen kip, ki so ga za kapelo darovali bolniki. ⁶¹ Kapela je bila, predvidevam, odstranjena po osvoboditvi.

Prenosni oltar na hodniku Zavoda za raziskovanje in zdravljenje novotvorb v Ljubljani.

Hrani: Provincialni arhiv HKL.

⁵⁹ Lindtner in Škrk, *Sedem*, 82.

⁶⁰ Ivanc, Blaž. »Vojna bolnišnica v Ljubljani.« V: *Brez milosti; ranjeni, invalidni in bolni povojni ujetniki na slovenskem*, ur. Lovro Šturm, 22–45. Ljubljana: Nova revija, 2000. 22–25.

⁶¹ Anonimen. »Nova kapela v Ljubljani.« *Slovenski narod*, 23. februar 1942, 2.

Sanatorij Šlajmerjev dom je bil pred vojno zasebni sanatorij Trgovskega bolniškega in podpornega društva.⁶² Po vojni preimenovan v Ortopedsko kliniko, ki je v tej stavbi še danes. V njej so oskrbo bolnikov opravljale Marijine sestre čudodelne svetinje.

Sanatorij Emona je stal na Komenskega ulici. Ne v čisto v neposredni bližini Univerzitetnega kliničnega centra Ljubljana. A vseeno ga vnašam v članek. Tudi v tem sanatoriju, v lasti družine Derganc, so negovanje bolnikov opravljale Marijine sestre čudodelne svetinje. Podatkov o obstoju kapele in fotografij kapele, v obeh sanatorijih, sestre ne hranijo, niti mi jih ni uspelo najti drugje.⁶³ V sanatoriju Emona so redovnice imele sobo v pritličju, a to po vsej verjetnosti ni bila kapela. Po nacionalizaciji je sanatorij Emona postal bolnišnica za privilegiran, predvsem politični sloj, v njem se je zdravil tudi Josip Broz – Tito. Leta 1963 se je sanatorij preselil v novozgrajeno bolnišnico v Šiški. V sklopu Bolnišnice dr. Petra Držaja je deloval do leta 1996, ko se je preimenoval v Center za veterane Kliničnega centra v Ljubljani.⁶⁴

Po letu 1945 je duhovna oskrba bolnikov začela izgubljati pomen zaradi nove politične ureditve. S odpuščanjem redovnic iz bolnišnic so se začele izgubljati tudi kapele. Bile so odstranjene, prostori pa uporabljeni v druge namene. Delovanje duhovnikov v bolnišnicah je postalo nezaželeno. Cerkev so zaprli, kapele pa odstranili in te prostore uporabili za druge namene.

OBJEKTI ZA DUHOVNO OSKRBO DANES

Danes se bolniki, njihovi svojci in zaposleni, na področju UKC Ljubljana, ne morejo poslužiti miru v bolniški cerkvi, lahko pa trenutek za svojega duha najdejo v bolniških kapelah. Prva maša v UKC Ljubljana je bila na božič 1991 v predavalnici 4 v 1. nadstropju. Od takrat se je začelo razmišljati o bogoslužnem prostoru. Z leti so nastale kapele. Leta 1994 kapela Povišanja svetega Križa v glavni stavbi UKC Ljubljana, leta 2008 kapela Marije, zdravje

62 Anonimen. »Sanatorij »Šlajmerjev dom« otvorjen.« *Slovenski narod*, 24. september 1932, 1.

63 Korespondenca s sr. Andrejo Rihar, MS.

64 Cevc, Matija. »Sanatorij Emona.« *Zdravniški vestnik*, 67/6 (1998), 365–382.

bolnikov na Onkološkem inštitutu Ljubljana in leta 1996 kapela Marije, zdravje bolnikov v bolnišnici dr. Petra Držaja v Šiški ter kapela Božjega usmiljenja v Univerzitetni psihiatrični kliniki Ljubljana od leta 2008. Kapela pa se nahaja tudi v Univerzitetnem rehabilitacijskem inštitutu Soča, in sicer kapela Povišanja svetega Križa.⁶⁵ Po kapelah so danes redne sv. maše.⁶⁶

Bolniki v vseh slovenskih bolnišnicah danes lahko svobodno izražajo vero, ne glede na svojo veroizpoved. Vedno je bolnikom povsod na voljo tudi bolnišnični duhovnik. Pri vsakem bolniku se lahko oglasi na njegovo željo, obisk pa se uredi prek medicinskih sester. Po potrebi pa v bolnišnici uredijo tudi obisk duhovnikov ali voditeljev drugih ver.⁶⁷ Danes od 27 slovenskih bolnišnic, samo štiri nimajo kapele. Todokazuje, da je bila duhovna oskrba bolnikov in je prepoznana kot pomembna in da je živa. V hitrem tempu življenja in kratkih hospitalizacijah je duhovna oskrba gotovo drugačna, kot je bila nekoč. Kljub večjemu številu zdravstvenih zavodov je število kapel manjše. Je pa bolnikom dosegljiva in med hospitalizacijo po njihovi volji lahko z njo poskrbimo za njih celostno obravnavo.⁶⁸

65 Zupanič Slavec in sod., *Duhovno*, 34–39.

66 Bolniška župnija. Dostopno na: <https://bolniska-zupnija.rkc.si/index.php> (dostop 2. februar 2025).

67 Šlibar, *Prvih*, 47.

68 Zupanič Slavec in sod., *Duhovno*, 21–22.

VIRI IN LITERATURA

Arhivsko gradivo in viri

Gradivo bolnišnične župnije

Provincialna kronika Hčera krščanske ljubezni sv. Vincencija Pavelskega. Kronika: 1919–1930; 1931–1940; 1941–1950. Hrani: Provincialna hiša Šentjakob.

Zbirka razglednic Bor Zavrl

Korespondenca s sr. Estero Radičević, SSK (Đakovo, Hrvaška), 2. september 2024. Zapis hrani avtor.

Korespondenca s sr. Andrejo Rihar, MS (Ljubljana), 1. september 2024. Zapis hrani avtor.

Korespondenca s g. Tomažem Marasom, (Vavta vas). 14. 2. 2025. Zapis hrani avtor.

Bolniška župnija. <https://bolniska-zupnija.rkc.si/index.php> (dostop februar, 2025).

Spomini. Angelika Hribar 2. del. Dosegljivo na: <https://365.rtv slo.si/arhiv/spomini/174949461> (dostop, maj, 2025).

Župnija Vavta vas, »Župnijska cerkev.« Dosegljivo na: <http://www.vavta-vas.si/zupnija/zupnijska-cerkev/> (dostop januar 2025).

Dijaški dom Tabor, »Zgodovina doma.« Dosegljivo na: <https://ddt.si/o-domu/zgodovina-doma/> (dostop januar 2025).

Časopisni viri

Anonimen. »Lep praznik v banovinskem institutu za raziskovanje in zdravljenje novotvorb.« *Slovenec*, 9. junij 1940, 7.

Anonimen. »Nj. kr. Vis. Kneginja Olga na obisku pri Rdečem križu in v zdravstvenih zavodih.« *Jutro*, 10. avgust 1940, 3.

Anonimen. »Sanatorij »Šlajmerjev dom« otvorjen.« *Slovenski narod*, 24. september 1932, 1.

Anonimen. »Veselje v domu žalosti.« *Jutro*, 22. november 1929, 3.

Anonimen. »Nov dom za upokojece.« *Slovenec*, 30. avgust 1939, 5.

Anonimen. »Kneginja Olga med bolniki.« *Slovenec*, 10. avgust 1940, 1.

Anonimen. »Nova kapela v Ljubljani.« *Slovenski narod*, 23. februar 1942, 2.

Urša, Jurak. »Pobuda za obnovitev bolniške cerkve v UKC.« *Delo*, 24. november 1992, 10.

Literatura

Berkopec, Marjeta in Irena Kersič. *Zaščitne sestre*. Ljubljana: Zbornica zdravstvene in babiške nege Slovenije–Zveza strokovnih društev medicinskih sester, babic in zdravstvenih tehnikov Slovenije, 2023, 108.

Cvelfar, Bojan. *Srbska pravoslavna cerkev na Slovenskem med svetovnima vojnama*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, Arhiv Republike Slovenije, 2017, 261–265.

Rijavec, Leopold. *Ljubljanske bolnišnice: prispevek k njihovi zgodovini: 1786–1960*. Ljubljana: Uprava kliničnih bolnišnic, 1960, 21–75.

Rozman, Marija, et al.. *Zdravstvena nega 2*. Ljubljana: Založba Pivec, 108–112.

Rijavec Leopold. »Ljubljanske bolnišnice: ob osemdesetletnici bolnišnice na Zaloški cesti 2.« *Kronika*, 23/2(1975):101–109.

Radičević, Marija Estera. »Filijale na področju današnje Slovenije.« *U znaku križa*, 57/2(2016), 61–70.

Marinček, Črt. »Zgodovina ortopedske tehnike na Slovenskem.« *Rehabilitacija*, 18/1(2019): 5–10.

Cevc, Matija. »Sanatorij Emona«. *Zdravniški vestnik*, 67/6 (1998): 365–382.

Rijavec, Leopold. *Spomini na ljubljanske bolnišnice*. Ljubljana: Klinični center, 22–70.

Pacek, Karla. *Pot ljubezni skozi čas: Zgodovina Slovenske province Družbe hčera krščanske ljubezni–usmiljenk 1919–2019*. Ljubljana: Teološka fakulteta: Hčere krščanske ljubezni Sv. Vincencija Pavelskega, Celjska Mohorjeva družba: Društvo Mohorjeva družba. 2019, 100–279.

Henderson, Virginia. *Osnovna načela zdravstvene nege*. Ljubljana: Zbornica zdravstvene nege Slovenije, 74–76.

Ivanc, Blaž. »Vojna bolnišnica v Ljubljani.« V: Brez milosti; ranjeni, invalidni in bolni povojni ujetniki na slovenskem, ur. Lovro Šturm, 22–45. Ljubljana: Nova revija, 2000. 22–25.

Hočevnar-Meglič, L. »Mestno zavetišče za onemogle na Japljevi cesti v Ljubljani.« *Kronika slovenskih mest*, 2/3 (1935): 240–241.

Lindtner, Jurij in Škrk, Janez. *Sedem desetletij začasnosti Onkološkega inštituta v Ljubljani: 1938–2008*. Ljubljana: Slovensko zdravniško društvo, 2014, 60–82.

Zupanič Slavec, Zvonka, et al.. *Duhovno spremljanje bolnikov v slovenskih bolnišnicah skozi čas*. Ljubljana: Medškofijski odbor za pastoralo zdravja pri Slovenski škofovski konferenci, 2022.

POVZETEK

Leta 1895 so v Ljubljani v predmestju Vodmat oz. v Šentpetru zgradili novo bolnišnico. Bolnišnico paviljonskega tipa je sestavljalo 15 paviljonov. Med njimi je stala tudi bolniška cerkev, posvečena sv. Križu. Namen njene umestitve v bolnišnico je bil zagotavljanje prostora za opravljanje redovnih obveznosti, najštevilčnejših, negovalk bolnikov – redovnic. Obenem pa je dajala možnost za duhovno oskrbo bolnikov in njihovih svojcev. Človek je večdimenzionalno bitje in ena od dimenzij je duhovnost, ki se v času bolezni pogosto okrepi. Ljudje so v preteklosti duhovnost pogosto našli v veri, izražanje vere je bilo nekaj vsakdanjega, molitev in sprejem sv. zakramentov v času bolezni pa nekaj popolnoma samoumevnega in iskanega. V ta namen so v bolnišnicah delovali bolniški kurati, ki so poleg duhovne oskrbe bolnikov (sv. krsti, poroke, sv. spovedi, sv. obhajila, sv. bolniško maziljenje, pogrebi ...) tudi maševali v bolniški cerkvi in kapelah ter vodili matične knjige v bolnišnici. Zato so bila vrata bolniške cerkve odprte tudi bolnikom, njihovim svojcem in drugemu osebju bolnišnice. Cerkev je bila po notranjem videzu podobna edini ljubljanski cerkvi v gotskem stilu – taborski. V njej je bilo poleg novejših opreme tudi oprema iz stare bolniške cerkve na Ajdovščini. Svojo prvotno namembnost je cerkev opravljala do 1948, ko so bolnišnico zapustile redovnice in ko je zaradi menjave političnega sistema duhovnost predvsem za izražanje vere bila potisnjeno vstran oziroma bilo nezaželeno. Cerkvi je bila tega leta spremenjena namembnost, sprva v pisarne in nato v delavnice. Leta 1960 je bil podrt zvonik in leta 1996 je bila dokončno podrt. Danes nanjo, na njenem mestu ali v okolici ne spominja nič. Podobno zgodbo so po letu 1945 doživele kapele, po tem letu so prostori, kjer so kapele spremenili namembnost. Večji zdravstveni in socialni zavodi so imeli svoje kapele. V njih so tako kot v cerkvi opravljale redovne dolžnosti redovnice, v njih pa so mir in zavetje našli tudi bolniki. Kapela je tako obstajala v otroški bolnici, ženski bolnici, umobolnici, Banovinskem inštitutu za raziskovanje in zdravljenje novotvorb in drugod. Kapele so bile manjše in večje, skromnejše in bogatejše opremljene. Nudile so prostor, kjer je bilo mogoče najti mir in osmisliti svoje zdravljenje. Bolniške cerkve danes ni več, čeprav so se po osamosvojitvi pojavile ideje po obnovi. V bolnišnicah danes

najdemo kapele, ne več tiste predvojne, temveč nove, nastale po letu 1991, v njih so redne sv. maše, ki jih daruje bolniški duhovnik. Ta s svojim delom in kapele same danes bolnikom nudijo duhovno oskrbo in s tem stremijo k celovitejši obravnavi bolnika.

Humanitarna pomoč Slovenije po potresu v Skopju leta 1963¹

Slovenian Humanitarian Aid after the 1963 Skopje Earthquake

Maruša Steiner

<https://doi.org/10.64651/8-1-4>

¹ Prispevek je nastal v okviru magistrske naloge z istim naslovom na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, pod mentorstvom prof. dr. Boža Repeta ter izr. prof. dr. Petra Mikše.

IZVLEČEK

Članek, ki je nastal v okviru istoimenske magistrske naloge, predstavi glavna področja in vidike humanitarne pomoči, ki jo je Socialistična republika Slovenija nudila Skopju po katastrofalnem potresu 26. julija 1963. Članek poleg samega dogodka potresa, obsega gmotne škode ter prvih odzivov domače in mednarodne skupnosti, podrobneje predstavi vzpostavitev slovenskih odborov in organov za pomoč, pregled različnih oblik pomoči (zdravstvena, materialna, gradbena) in sprejem ter nastanitev evakuirancev v SR Sloveniji. Članek je nastal na podlagi časopisnega gradiva iz slovenskih časopisov (*Delo* in *Ljubljanski dnevnik*) ter arhivskega gradiva iz fondov Arhiva Republike Slovenije. Časopisni in arhivski viri omogočajo vpogled v delovanje slovenskih oblasti, organizacij in prostovoljcev, ki so v prvih mesecih po potresu na različne načine pomagali Skopju. Glavni namen je ustvariti pregled in izpostaviti glavne poudarke in načine organizacije slovenske humanitarne pomoči po potresu.

Ključne besede

Skopje 1963, potres, humanitarna pomoč Slovenije, solidarnost, protipotresna gradnja, obnova Skopja

ABSTRACT

The article, which was written as part of a master's thesis of the same title, presents the main areas and aspects of the humanitarian aid provided by the Socialist Republic of Slovenia to Skopje following the catastrophic earthquake on July 26, 1963. In addition to the earthquake itself, the article covers the extent of material damage and the initial responses from both domestic and international communities. It offers a detailed account of the establishment of Slovenian aid committees and bodies, an overview of various forms of assistance (medical, material, construction), and the reception and accommodation of evacuees in the Socialist Republic of Slovenia. The article is based on newspaper sources from Slovenian publications (*Delo* and *Ljubljanski dnevnik*) as well as archival materials from the collections

of the Archives of the Republic of Slovenia. These newspaper and archival sources provide insight into the actions of Slovenian authorities, organizations, and volunteers who assisted Skopje in various ways during the first months after the earthquake. The main objective is to provide an overview and highlight the key points and methods of organizing Slovenian humanitarian aid in the aftermath of the earthquake.

Keywords

Skopje 1963, earthquake, Slovenia's humanitarian aid, solidarity, earthquake resistant construction, Skopje reconstruction

26. julija 1963 je Skopje prizadel uničujoč potres, ki je povzročil obsežne posledice. Takoj po nesreči so se odzvale jugoslovanske republike in številne države sveta ter poslale pomoč v različnih oblikah – denar, materialna sredstva, strokovne, medicinske in gradbene ekipe. Obnova mesta se je začela v prvih tednih in trajala več desetletij, saj je bil večji del Skopja popolnoma porušen. Potres je vplival tudi na uvedbo strožjih protipotresnih standardov v gradbeništvu, veljavnih za celotno Jugoslavijo. V procesu obnove so sodelovale vse jugoslovanske republike, vojska, domača gradbena podjetja ter številne mednarodne organizacije in države.

Pomemben del pomoči je prihajal tudi iz Socialistične republike Slovenije. Pri tem so sodelovali prebivalci, delovne organizacije, gradbena podjetja, strokovnjaki in različni družbenopolitični akterji. Ena ključnih značilnosti slovenskega odziva je bila hitro organizirana in množična solidarnost, ki se je izrazila v učinkoviti ter strokovni pomoči. Oblasti, organizacije in mediji so aktivno spodbujali prebivalstvo k sodelovanju ter poudarjali pomen skupne odgovornosti. Kot je zapisano v časopisu *Delo* dan po potresu: *»Zdaj je bolj kot kdaj potrebno izkazati se, da smo ena sama velika družina, eno samo toplo utripajoče srce... Prebivalci bratskega Skopja, mi smo tu! Storili bomo ne samo svojo dolžnost, storili bomo tisto, kar bi tudi vi storili za nas, če bi nesreča zadela nas, naša mesta, naše kraje.«*² Prispevek podaja pregled glavnih ugotovitev magistrske naloge: slovenskih odzivov po potresu, organizacije pomoči, vloge posameznih teles in institucij ter ključnih področij pomoči.

Prispevek predstavi glavna področja in faze slovenske pomoči od konca julija do konca septembra 1963, delno pa tudi do začetka leta 1964. Zaradi obsežnosti virov je poudarek na prvih odzivih in strukturiranih oblikah pomoči. Temeljni viri analize so članki iz *Dela* in *Ljubljanskega dnevnika* ter arhivsko gradivo Arhiva Republike Slovenije. To vključuje fonde Vlade Republike Slovenije, Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije in Rdečega križa Slovenije. Arhivsko gradivo omogoča vpogled v delovanje

2 »Naša bratska čustva.« *Delo*, 27. julij 1963, 1.

slovenskih organizacij, odborov SZDL ter ustanov novih teles, ki so nastala kot odgovor na potres.

POTRES IN GMOTNA ŠKODA

Približno 270.000 prebivalcev Skopja je 26. julija 1963 ob 5.17 zjutraj prebudil močan potres. Na poslopju stare železniške postaje, kjer danes deluje Muzej mesta Skopje, ura še vedno kaže ta čas, saj se je ob potresu ustavila. Potres z magnitudo 6,1 po Richterjevi lestvici je bil po oceni seizmologov najmočnejši v središču mesta, kjer je dosegel jakost med IX. in X. stopnjo po Mercallijevi lestvici.³ Najnižja zaznana intenziteta potresa je bila Sofiji in Solunu, kjer je dosegla IV. stopnjo, večji del Makedonije pa je občutil sunke med V. in IX. stopnjo po Mercallijevi lestvici.⁴ Žarišče potresa je bilo zelo plitko, le približno 5 kilometrov pod površjem zemlje. Takšna globina pomeni, da so valovi dosegli površje hitro in z veliko močjo. Posledično so bile poškodbe najhujše prav v središču mesta, saj je bil tam epicenter potresa. Primerjave s potresom v Ljubljani leta 1895 kažejo, da je bil skopski potres vsaj za eno stopnjo močnejši, kljub temu pa so bile nekatere starejše ljubljanske stavbe konstrukcijsko bolj odporne od sodobnih stavb v Skopju.⁵ V skopski nesreči je umrlo 1070 ljudi, približno 3000 je bilo ranjenih. Razsežnost katastrofe je bila posledica predvsem plitkega hipocentra, lokacije epicentra, slabe gradbene kakovosti nekaterih stavb ter goste poseljenosti v središču mesta. Med 70 in 80 odstotki vseh stavb je bilo uničenih ali poškodovanih in skoraj 200.000 prebivalcev je ostalo brez strehe nad glavo.

Po letu 1950 je v Skopju, zaradi hitrega razvoja in rasti števila prebivalcev, potekala obsežna stanovanjska gradnja. Novi, večinoma petnadstro-

3 Bubnov, Sergej. »Vplivi potresa na stavbe v Skopju.« *Gradbeni vestnik*, 12/8–9 (1963), 193.

4 Sinadinovski, C., K. F. McCue. »50 years since the Skopje 1963 Earthquake: Implications for Australian building standards.« *Australian Earthquake Engineering Society 2013 Conference*. Hobart; Tasmania. Dostopno na: <https://www.aees.org.au/wp-content/uploads/2015/06/33-McCue-Kevin-Skopje.pdf> (dostop: marec 2025).

5 Bubnov, »Vplivi potresa na stavbe v Skopju«, 193.

pni zidani objekti so bili zgrajeni v razmeroma nizki do srednji kakovosti.⁶ Konstrukcijski sistem teh stavb je pogosto temeljil na dveh fasadah in enem nizu sredinskih nosilnih sten iz navadne opeke, kar se je izkazalo za potresno neodporno. Od skupno 51.000 stanovanj v Skopju je bilo porušenih 15.800, poškodovanih pa okoli 28.000.⁷ Območje poškodovanih stavb se je razprostiralo v dolini Vardarja – če Skopje smatramo kot središče potresa, se je pas raztezal približno osem kilometrov proti zahodu in 10 kilometrov proti vzhodu. Potres je uničil ali močno poškodoval številne javne zgradbe: gimnazije, osnovne in srednje šole, univerzitetne stavbe, železniško postajo, občinske prostore, hotele, banke, sejmišče in druge pomembne objekte. Uničene so bile tudi zdravstvene ustanove, kulturne in športne zgradbe ter lekarne. Med porušenimi kulturnimi institucijami so bili Narodna banka, Dom JLA, Makedonsko narodno gledališče, Centralni komite Zveze komunistov Makedonije in Mestna hiša.⁸ Po prvih ocenah je bilo uničenih več kot 30 kulturnih ustanov, vključno z muzeji, arhivom, univerzitetno knjižnico in državno filharmonijo. Zgradba Narodne in univerzitetne knjižnice, ki je hranila 450.000 enot časopisov, knjig in revij, je bila popolnoma porušena. Uničene so bile tudi številne mošeje in minareti. Infrastruktura, kot so pločniki, električno omrežje, vodovod in kanalizacija, je bila poškodovana pretežno zaradi porušenih stavb. Industrijski objekti so utrpeli razmeroma malo škode, z izjemo posameznih višjih stavb, dimnikov in razstavnih prostorov. Tovarne in druge industrijske stavbe, grajene iz kakovostnejših materialov, in postavljene na obrobju mesta, so bile potresno odpornejše. Železobetonske skeletne zgradbe so potres prestale bolje kot zgradbe, zidane iz opeke.⁹ Najbolj poškodovane so bile stare hiše iz nežgane opeke in novejši bloki brez armiranobetonskih vezi, zgrajeni s tanjšimi stenami in apneno-cementno malto. Mešane konstrukcije z delno ojačitvijo so bile

6 Petrovski, Tomislav. »Damaging Effects of July 26, 1963 Skopje Earthquake.« *MESF Cyber Journal of Geoscience*, 2 (2004), 8. Dostopno na: https://www.researchgate.net/publication/264869093_Damaging_Effects_of_July_26_1963_Skopje_Earthquake (dostop: januar 2025).

7 SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 223, Vlada Republike Slovenije, šk. 2205, Ujedinjene nacije-naučno tehnička pomoč Skopju.

8 Petrovski, »Damaging Effects«, 7.

9 Bubnov, »Vplivi potresa na stavbe v Skopju«, 193.

zelo ranljive, medtem ko so lesene zgradbe potres prestale bistveno bolje. Tudi stavbe z betonskimi pritličji in zidanimi zgornjimi etažami so bile zelo nestabilne. Skupna škoda je bila ocenjena na 374 milijard dinarjev, kar je predstavljalo 82,6 % celotnega nacionalnega bogastva Skopja, ki je bilo ocenjeno na 420 milijard dinarjev.¹⁰

SKOPJE PO POTRESU

Po potresu je bilo Skopje popolnoma odrezano od drugih delov države. Komunikacijski kanali so bili prekinjeni, na številnih mestih pa je prišlo do prekinitve vodovodnega in električnega omrežja. V prvih dneh je bilo evakuiranih približno 140.000 ljudi, predvsem otrok, mater in starejših.¹¹ Nastanjeni so bili v drugih delih Makedonije in po republikah Jugoslavije. Za preostalo prebivalstvo so bila postavljena šotorska naselja – približno 100.000 ljudi je noč po potresu prespalo v šotorih, nameščenih predvsem v mestnih parkih. Radio Skopje je opozarjal prebivalce, naj se ponoči ne zadržujejo zunaj, da bi omogočili nemoteno delo ekip za reševanje in odstranjevanje ruševin.¹² Jugoslovanska ljudska armada je v dveh dneh vzpostavila šotorsko mesto za 20.000 ljudi ter organizirala poljske kuhinje s 60.000 do 70.000 obroki dnevno.¹³ V prvih dneh je bilo ključno iskanje in reševanje ujetih v ruševinah. V reševalne akcije so bili vključeni civilisti, vojska, milica, gasilci ter zdravstvene ekipe iz različnih jugoslovanskih krajev. Med prvimi ukrepi je bilo ključno preprečevanje izbruhov epidemij in zagotavljanje osnovne preskrbe z zdravili, hrano in zavetjem. Zaradi porušenih pekarn in trgovin je prišlo do pomanjkanja hrane, a že 29. julija so ponovno odprli 46 trgovin in tri tovarne.¹⁴ Že tretjo noč po potresu je bila vzpostavljena razsvetljava na glavnih ulicah, kar je omogočilo odstranjevanje ruševin tudi ponoči. Zaradi poškodovanih bolnišnic so bile ranjene osebe napotene v spreje-

10 SI AS 223, šk. 2205, Ujedinjene nacije–naučno tehnička pomoč Skopju.

11 Petrovski, »Damaging Effects«, 8.

12 »Kljub strahotam visoka zavest.« *Delo*, 27. julij 1963 (2. izdaja), 3.

13 »Akcija za hitro zgraditev montažnih objektov v Skopju.« *Delo*, 30. julij 1963, 2.

14 »Prva je evakuacija prebivalstva.« *Delo*, 30. julij 1963, 1.

mališča zunaj mesta. Zdravstvene in upravne službe ter lahka industrija so bile začasno preseljene v montažne objekte in šotore. Odziv oblasti je bil hiter in organiziran, pri čemer se je pokazala visoka stopnja pripravljenosti, tako mesta kot države na krizne razmere. Že 20 minut po potresu je minister za notranje zadeve SR Makedonije vzpostavil štab za reševanje, pet ur kasneje pa je v Skopje prispel predsednik zvezne vlade iz Beograda.¹⁵ Hitra odzivnost jugoslovanskih mest in republik v prvih urah po potresu je bila ključna tudi za učinkovito reševalno akcijo.

RAZVOJ PROTIPOTRESNE GRADNJE V SLOVENIJI

Potres v Skopju je razkril potrebo po prenovi zakonodaje na področju potresne varnosti v Jugoslaviji. Leta 1964 so bili sprejeti novi zvezni predpisi, ki so temeljili na slovenskih začnih predpisih iz leta 1963. Ti so bili pripravljeni na pobudo Sekretariata za industrijo in obrt LR Slovenije in objavljeni 13. junija 1963 v *Uradnem listu SR Slovenije*.¹⁶ Šlo je za prve sistematične predpise, ki so določali gradnjo potresno odpornih objektov v Sloveniji, posebej za območja z intenziteto VII–IX po Mercallijevi lestvici. Zgodovinski razvoj protipotresne zakonodaje v Sloveniji sega v leto 1896, ko je 72. člen *Stavbinskega reda* – objavljen po ljubljanskem potresu – prvič zahteval konstrukcijsko neodvisnost glavnih zidov.¹⁷ V obdobju med obema vojnama je pomemben korak predstavljal dokument iz leta 1931, s katerim je bilo dovoljeno graditi ljubljanski nebotičnik pod pogoji, ki so vključevali potresno izolacijo. Po letu 1948 so v Jugoslaviji začeli veljati začasni tehnični predpisi. Zaradi potresa v Ilirski Bistrici leta 1956 so slovenski strokovnjaki začeli opozarjati na potrebo po sodobnejši zakonodaji. Leta 1962 je Sergej Bubnov opozoril, da so predpisane obremenitve v Jugoslaviji kar

15 Deskova Ivanovska, Ana, Jovan Ivanovski, Vladimir Deskov. »Building the City of Solidarity: The Case of Post-earthquake Reconstruction of Skopje.« V: *Solidarity – from overcoming crisis to sustainable development*, ur. Nenad Markovik in Ivan Damjanovski, 10. Skopje: United Nations Development Programme North Macedonia (UNDP North Macedonia), 2023. Dostopno na: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023_05/Solidarity%2026.05.pdf (dostop: februar 2025).

16 Fajfar, Peter. »Razvoj predpisov za potresno odporno gradnjo v Sloveniji.« *Gradbeni vestnik*, 66/4 (2017), 85.

17 Prav tam, 84.

petkrat nižje od predpisov v ostalih evropskih državah, ki jih je primerjal.¹⁸ Po skopskem potresu je bila oblikovana zvezna strokovna komisija, ki je pripravila enotne predpise za celotno Jugoslavijo, sprejete leta 1964. Leta 1978 je bil sprejet Zakon o seizmološki službi, ustanovljen Seizmološki zavod Slovenije, kasneje pa tudi Inštitut za potresno inženirstvo v Skopju. Nadaljnji predpisi so sledili v letih 1981, 1982, 1983, 1988 in 1990. Po osamosvojitvi je Slovenija prevzela evropske standarde *Evrkod 8*. Vzporedno se je razvijala tudi seizmološka kartografija. Potres v Skopju je pomenil prelomnico v obravnavi potresne varnosti, vplival pa je tudi na urbanistično prenovu mesta. V priprave so bili vključeni domači in tuji strokovnjaki s področja arhitekture, inženirstva in urbanizma. Bubnov je leta 1963 poudaril pomen nosilnih skeletov iz železobetona ali jekla ter opozoril, da je treba opustiti arhitekturne vzorce, prevzete iz držav, ki niso na potresno ogroženih območjih.¹⁹ V Skopju je bil ustanovljen Inštitut za potresno inženirstvo in seizmologijo, v nove gradbene projekte pa so bile potresno varne tehnike. Na pobudo Zveznega izvršnega sveta je v Jugoslavijo prispela japonska strokovna ekipa, ki je sodelovala pri obnovi in septembra 1963 pripravila preliminarno poročilo. Poročilo je poudarjalo pomen raziskav in izobraževanja kadrov za gradbeništvo na potresnih območjih. Skopska katastrofa je razkrila slabosti dotedanjih praks in pospešila razvoj standardizacije ter protipotresnega načrtovanja. Izpostavila je potrebo po implementaciji novih predpisov tudi v drugih potresno ogroženih območjih Jugoslavije.

PRVE ČASOPISNE NOVICE

Za analizo prvih medijskih odzivov po potresu so bile pregledane številke časopisa *Delo* od 26. julija do 31. decembra 1963 in izdaje *Ljubljanskega dnevnika* iz julija, avgusta in septembra 1963. Poročanje o potresu se je začelo s posebno izdajo *Dela* 26. julija, ki je vsebovala fotografije, izjave oblasti, pričevanja očitvidcev in osnovne informacije o nesreči. Prvi članki so bili polni čustvenih odzivov, opisov reševanja in poudarkov na solidar-

¹⁸ Fajfar, »Razvoj predpisov«, 85.

¹⁹ Bubnov, »Vplivi potresa na stavbe v Skopju«, 203.

nosti. Že naslovi so izražali splošno enotnost in sočutje ob potresu: »Ob Makedoncih so vsi Jugoslovani«, »Bratska kri ni zatajila«, »Volja, tovarštvo, požrtvovalnost«. V prispevku »Naša bratska čustva« so zapisali: »Naši ljudje že vse te ure živijo z vami, dihamo z vami, utripljejo z vami. Z veliko toplo in iskreno bratsko mislijo. /.../ Vaša nesreča je tudi naša.«²⁰ Čeprav so čustveni zapisi po nekaj dneh nekoliko upadli, so tematiko potresa časopisi še naprej spremljali. V prvih tednih so bili prispevki objavljeni na naslovnica in uvodnih straneh ter so obravnavali posledice potresa, število žrtev, ukrepe oblasti, evakuacijo in organizacijo pomoči. Objavljeni so bili številni pozivi in podatki o zbiranju finančne ter materialne pomoči, delovanju delovnih organizacij in posameznikov ter sprejemu evakuirancev. Z avgustom je začelo število prispevkov postopoma upadati – članki so postajali krajši in so bili pretežno objavljeni na notranjih straneh. V tem času so se začeli pojavljati prispevki o gradnji ter seznam evakuirancev. S septembrom se je ob začetku vpisa ljudskega posojila obseg poročanja ponovno povečal. Oktobra so sledili članki o uspehih posojila, v novembru in decembru pa so poročali pretežno o slovenskih gradbenih projektih v Skopju. Največ o potresu so poročali dnevni časopisi – *Delo*, *Večer* in *Ljubljanski dnevnik*. Tedenski in občasni časopisi se s tematiko niso intenzivneje ukvarjali. Predstavniki okrajnih odborov SZDL so poudarili pomembno vlogo medijev kot informativnega orodja, preko katerega so oblasti posredovale napotke, usmeritve in informacije o poteku pomoči.

ODZIVI ZVEZNIH, REPUBLIŠKIH IN MEDNARODNIH OBLASTI

Takoj po potresu so sledili številni izrazi sožalja in odzivi oblasti, objavljeni tudi v časopisih. Brzjavke podpore Skopju so poslali predsednik Skupščine SR Slovenije Ivan Maček, Izvršni svet SR Slovenije, Centralni komite ZKS in Glavni odbor SZDL Slovenije. Istega dne se je pod vodstvom Viktorja Avblja sestal Izvršni svet SR Slovenije z vodstvi glavnih republiških organizacij in sprejel prve ukrepe. Kot prvi ukrep nujne pomoči se je Izvršni

20 »Naša bratska čustva«, 1.

svet SR Slovenije odločil SR Makedoniji podariti 250 milijonov dinarjev.²¹ Zaradi naravne nesreče je ZIS 26. in 27. julija razglasil dvodnevno žalovanje – odpovedane so bile vse javne prireditve v državi. V *Delu* je bil objavljen tudi telegram predsednika SFRJ Josipa Broza Tita z izrazi sožalja in zagotovilom pomoči pri obnovi. Tito je že naslednji dan Skopje obiskal skupaj z drugimi vodilnimi politikami, med njimi Aleksandrom Rankovićem in Edvardom Kardeljem. ZIS je 27. julija ustanovil Zvezni odbor za pomoč Skopju, ki ga je vodil Veljko Zeković.²² V sestavo odbora so kot člani stopili tudi predsedniki vseh republiških odborov za pomoč Skopju, ki so bili ustanovljeni s strani republiških izvršnih svetov. Na razširjeni seji CK ZKJ 2. avgusta na Brionih so bili sprejeti splošni sklepi za nadaljnjo pomoč in obnovo mesta. Ti so poudarjali nujnost normalizacije življenja, zagotavljanja nastanitev in sodelovanja vseh družbenih struktur. Na tej podlagi je ZIS 9. avgusta obravnaval začasne ukrepe in predpise o financiranju, med drugim predlog, da Narodna banka Jugoslavije odobri SR Makedoniji predjem v višini 30 milijard dinarjev.²³ Na ravni SR Slovenije so bila ustanovljena republiška telesa za koordinacijo pomoči. V časopisih je bilo malo objav zveznega odbora, kar nakazuje, da je večina ukrepov in koordinacije potekala na republiški ravni. Arhivsko gradivo, zapisniki in poročila odborov kažejo na omejeno komunikacijo s centralnimi organi – večina aktivnosti se je izvajala avtonomno. Prav tako ni bilo zaslediti znakov usklajevanja ali sodelovanja med posameznimi jugoslovanskimi republikami pri pomoči Skopju.

Potres v Skopju je sprožil tudi velik odziv mednarodne skupnosti. Sožalje in podpora so izrekli predstavniki držav, diplomatskih predstavništev in mednarodnih organizacij. Pomoč Skopju je prispela iz več kot 80 držav in številnih organizacij. V prvih dneh so v mesto prihajali predstavniki tujih vlad in OZN, z namenom ugotoviti, katera pomoč je bila najbolj potrebna. Nacionalne organizacije Rdečega križa, državna vodstva in druge institucije so prispevale zdravila, živila, sredstva in strokovnjake. Pomoč Skopju se je odvijala v dveh fazah: najprej nujna pomoč – reševanje preživelih,

21 »Predvsem organizirana pomoč.« *Delo*, 27. julij 1963, 1.

22 »Veljko Zeković, predsednik zveznega odbora za pomoč Skopju.« *Delo*, 28. julij 1963, 1.

23 »Iz osnutkov ukrepov in predpisov ZIS.« *Delo*, 10. avgust 1963, 3.

čiščenje ruševin in oskrba prebivalstva; druga pa dolgoročna – podpora pri obnovi mesta na osnovi sodobnih znanstvenih in tehničnih načel. Tudi Združeni narodi so odigrali pomembno vlogo pri obnovi in Skopje je bilo razglašeno za »spomenik človeške solidarnosti«. Generalna skupščina OZN je 14. oktobra 1963 sprejela resolucijo o pomoči in podpori jugoslovanski vladi za obnovo v potresu prizadetega Skopja. S sprejeto resolucijo so Združeni narodi aktivno prispevali z neposredno finančno pomočjo in napotitvijo strokovnjakov s področij urbanizma, inženirstva, montažne gradnje ter drugih tehničnih področij. Mednarodna znanstvena in tehnična pomoč Skopju bila nujna, saj je bilo pri sanaciji ter izgradnji zahtevano sodelovanje velikega števila strokovnjakov na različnih področjih. Do 30. julija 1964 je Skopje prejelo materialne pomoči v vrednosti 8,6 milijarde in 2,2 milijarde dinarjev v devizah iz 75 držav.²⁴ Le 20 % pomoči je bilo finančne narave, preostalo je predstavljala materialna pomoč. Skupna pomoč iz tujine je znašala nekaj več kot 10 milijard dinarjev, medtem ko so jugoslovanske republike do julija 1964 Skopju namenile skupaj 17,7 milijarde dinarjev v gotovini in skoraj 1,8 milijarde v materialnih sredstvih.²⁵ Čeprav sta *Delo* in *Ljubljanski dnevnik* poročala tudi o mednarodni pomoči, je bilo temu namenjenega manj prostora kot poročanju o jugoslovanski in slovenski pomoči. V odborih SZDL so opozorili na premalo natančno in neenotno poročanje o tuji pomoči. Po mnenju nekaterih članov GO SZDL so bila pričakovanja prebivalstva o obsegu tuje pomoči pretirana, deloma zaradi pretiranega poudarjanja posameznih prispevkov v medijih.²⁶ Jože Smole je opozoril, da so oblasti z nepreglednim predstavljanjem posameznih pomoči ustvarile vtis o večjem obsegu, kot je bil dejansko: »Vsako najmanjšo stvar smo poveličevali do ekstrema, kar je potem izgledalo, da

24 SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 223, Vlada Republike Slovenije, šk. 2205, Vaša pomoč Skopju (jul-septembar 1964).

25 SI AS 223, šk. 2205, Vaša pomoč Skopju (jul-septembar 1964).

26 SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 537, Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, šk. 55, Zapisnik razgovora s predsedniki Občinskih odborov SZDL okraja Ljubljana, ki je bil dne 17. 9. 1963.

gre za ne vem kakšne milijone.«²⁷ Pojavljale so se govorice, da naj bi predsednik Kennedy izjavil, da je pomoč zadostovala za izgradnjo dveh novih mest. Poudarjena je bila tudi razlika med darovano pomočjo in tujimi krediti, saj je bilo slednje treba povrniti.

VZPOSTAVITEV SLOVENSKE ORGANIZACIJE POMOČI IN PRVI UKREPI

26. julija ob 9. uri je Izvršni svet SR Slovenije (IS SR Slovenije) preko Tanjuga prejel obvestilo o potresu in prekinitvi povezav s Skopjem. Na isti dan je v Ljubljani, pod vodstvom Viktorja Avblja, potekala seja, na kateri je bil ustanovljen republiški odbor za organizacijo pomoči SR Makedoniji, ki ga je vodil Janko Smole, podpredsednik IS SRS. Odbor je štel osem članov iz vrst IS, SZDL, Rdečega križa, Gospodarske zbornice, sindikatov in Zveze mladine. Ustanovljeno je bilo tudi predstavništvo odbora v Skopju. Že prvi dan je bila vzpostavljena dežurna služba, odprt je bil enoten račun za zbiranje finančne pomoči.²⁸ Po občinah in okrajih (Ljubljana, Maribor, Koper, Celje) so se oblikovali lokalni odbori, vključeni so bili predstavniki SZDL, sindikatov, ZMS, RKS in drugih. Vsaka enota je imela organizirano dežurno službo. Pomoč se je centralizirano zbirala preko okrajnih in občinskih odborov in posredovala republiškemu, kar je omogočalo učinkovit nadzor in preprečilo samoiniciativne akcije. Že prvi dan je bil odziv prebivalstva množičen – organizirano je bilo zbiranje denarne in materialne pomoči, odvijale so se krvodajalske akcije in formacija ekip za odhod v Skopje. Organiziranost na vseh ravneh je zagotovila usklajeno in učinkovito delovanje. Vsaka občina je oblikovala lasten model pomoči: v Celju so prebivalce obveščali preko Radia Celje, v Mariboru je delovala komisija pri sindikalnem svetu, v Kopru pa je bil odprt račun za donacije podje-

27 SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 537, Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, šk. 30, Zapisnik 19. seje Izvršnega odbora Glavnega odbora Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, ki je bila dne 10. septembra 1963 v Ljubljani.

28 SI AS (Arhiv Republike Slovenije) 537, Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, šk. 323, Informacija o formiranju štabov za pomoč SR Makedoniji.

tij.²⁹ Republiški odbor je vodil celotno koordinacijo – od pomoči Skopju do nastanitve otrok v Sloveniji. Republiški odbor je v prvih dneh odigral ključno vlogo pri zagotavljanju nujne pomoči, nato pa so operativne naloge postopoma prevzeli posamezni resorji. Pomoč Skopju je bila razdeljena na nujno pomoč ponesrečencem ter dolgoročno sodelovanje pri obnovi. Postopoma so posamezne naloge prevzele strokovne službe, odbori in sekretariati, medtem ko je republiški odbor prevzel vlogo osrednjega koordinatorja. V prvih ključnih dneh je bil torej republiški odbor tisti, ki je z odločitvami in v sodelovanju z različnimi ekipami poskrbel za vzpostavitev prvih nujnih mehanizmov pomoči, delovanja zdravnikov ter strokovnih ekip, z začetkom avgusta pa je delovanje postopoma preložil na posamezne organe in resorje ter deloval predvsem kot koordinatorska akcija pomoči. Pristojni organi so jasno razložili, da je bila pomoč Skopju razdeljena na dva sklopa: takojšnja pomoč ponesrečencem in dolgoročno pomoč pri rekonstrukciji mesta ter vzpostavitvi normalnih življenjskih pogojev. Bilo je jasno, da je bila katastrofa z gospodarskega vidika izjemno obremenjujoča in se bo moralo celotno jugoslovansko gospodarstvo vključiti v obnovo Skopja, pri čemer naj bi pomemben del prevzelo tudi slovensko gospodarstvo, družbene organizacije ter gradbena podjetja iz SR Slovenije.³⁰ Odbori SZDL so odigrali pomembno vlogo v politični mobilizaciji in humanitarni dejavnosti – spodbujali so pomoč, sodelovanje delavcev in skrbeli za vzdrževanje solidarnosti. Na sejah SZDL so bili izpostavljeni tudi kritični vidiki slovenskega pristopa – pretirana samozavest glede organizacijske učinkovitosti, produktivnosti in stroškovnosti. SZDL je poudarjala, da ne bo prevzemala operativnih nalog, a si je prizadevala za spremljanje in vpogled v delovanje podjetij, da bi ohranila nadzor nad političnim vidikom pomoči.³¹

V okviru republiškega odbora za pomoč Skopju so bili ustanovljeni tudi odbori na okrajni in občinski ravni. Redno so se sestajali in pisali poročila

29 »Solidarna pomoč koprskih kolektivov.« *Delo*, 27. julij 1963 (2. izdaja) 3.

30 SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 223, Vlada Republike Slovenije, šk. 2116, Slovensko gospodarstvo in pomoč Skopju.

31 SI AS 537, šk. 30, Zapisnik 19. seje Izvršnega odbora Glavnega odbora Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije.

o svojem delovanju, izvedenih akcijah in težavah, ki so jih pošiljali republiškemu odboru. Na zahtevo Zveznega izvršnega sveta so morali od 28. julija dalje vsi okrajni odbori dvakrat dnevno – zjutraj in popoldne – o svojem delovanju poročati po telefonu.³² Namen tega ukrepa je bil boljši pregled nad organizacijo, zbiranjem pomoči in izvedbo nalog. Poročila so morala zajemati tudi načrte, njihovo izvedbo ter morebitne težave. Na podlagi zbranih podatkov je republiški odbor obveščal o dejanskih potrebah, določal prednostne naloge in predlagal rešitve. 2. avgusta je bil objavljen poziv, naj delovne organizacije in okrajni ter občinski odbori ne pošiljajo materiala neposredno v SR Makedonijo. Ves material se je moral zbirati pri občinah ali okrajnih štabih. Republiški odbor je organiziral prevoz, samostojno pošiljanje brez odobritve odbora pa ni bilo dovoljeno.³³ Tako se je hitro preprečilo samovoljno in neorganizirano pošiljanje materiala ter ekip, kar bi v Skopju verjetno povzročilo dodatno zmedo. Na zasedanju ljubljanskega okrajnega štaba za pomoč Skopju 5. avgusta so poudarili potrebo po boljši organizaciji sprejemanja in pošiljanja pomoči, saj so do takrat zaradi potreb po hitri pomoči, kljub hitri začetni organizaciji, stvari pošiljali precej neorganizirano. Poudarili so tudi potrebo po točni analizi zbranih sredstev.³⁴ Občinski odbori so morali skrbeti, da gospodarske in družbene organizacije svoje obveznosti izpolnijo pravočasno in kakovostno. Posebno pozornost so namenili preprečevanju zlorab – da kdo ne bi izkoristil nesreče za osebno korist. Nekatere občine so želele tudi neposredno prispevati. Ljubljanski mestni svet se je odločil, da bo Ljubljana pomagala z gradnjo osnovne šole v Skopju. Imenovana je bila posebna komisija, ki naj bi se o tem dogovorila s skopsko mestno skupščino. Občina Maribor–Tezno je prispevala milijon dinarjev, njeni uslužbenci pa enodnevni zaslužek. Občina Maribor Center je poslala pet ton sladkorja, mesne izdelke, pralna sredstva, cevi, sadje in tekstil. Občina Nova Gorica je podaljšala žalovanje na tri dni in prispevala tri milijone dinarjev.

32 »Vsem okrajnim odborom za pomoč Skopju.« *Delo*, 29. julij 1963, 1.

33 »Obvestilo delovnim organizacijam.« *Delo*, 2. avgust 1963, 2.

34 »Pomoč Skopju je odraz naše osebne prizadetosti.« *Delo*, 6. avgust 1963, 2.

VLOGA ČASOPISJA IN SPODBUJANJE HUMANITARNE PODPORE

Novice o potresu v Skopju so sprožile množičen odziv delovnih organizacij in prebivalstva. V poročilih je bila večkrat poudarjena visoka pripravljenost ljudi za pomoč: *»Številni napori in razne oblike konkretnih akcij za pomoč so bile manifestacija izredne požrtvovalnosti delovnih ljudi Slovenije in visoke stopnje moralno-politične zavesti.«*³⁵ Pomembno vlogo pri obveščanju in mobilizaciji sta odigrala tisk in radio. Najprej so časopisi objavljali predvsem navodila oblasti in informacije o organizaciji pomoči. Izvršni odbor GO SZDL je pohvalil vlogo medijev pri preprečevanju panike in umirjanju javnosti.³⁶ Časopisi so poročali tudi o višini donacij podjetij, številu krvodajalcev in skrbi za skopske otroke. S poudarjanjem bratstva in enotnosti so utrjevali pripravljenost ljudi za pomoč tudi po začetni fazi. Jeseni 1963 je začel potekati vpis ljudskega posojila, katerega namen ni bil zgolj zbrati ciljne vsote, temveč čim več ljudi vključevati v skupno solidarnostno akcijo. Oblasti so želele spodbuditi občutek skupnosti in odgovornosti in v ta namen so uporabili tudi radio in tisk. Ena izmed članic GO SZDL je predlagala, naj mediji objavljajo tudi primere višjih zneskov posojil, ki jih bodo vpisali ljudje, saj bi takšna javna objava po njenem mnenju spodbudila tudi druge k večji angažiranosti. *»... Pač pa je treba, da se radio in televizija poslužita najrazličnejših prijemov in dnevno obveščata javnost, tako da se ustvari podobna psihoza, kot jo ustvarimo v času volitev, da vsak čas vemo, kakšno je stanje,«*³⁷ je argumentirala. Kot pomanjkljivost časopisov je bilo izpostavljeno, da niso dovolj poročali o pomoči drugih jugoslovanskih republik. Prav tako so predstavniki SZDL opozorili na širjenje govoric, da domačini v Skopju nočejo sodelovati pri obnovi, kar bi lahko zmanjšalo pripravljenost ljudi za nadaljnjo pomoč. Zato so pozvali

35 SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 537, Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, šk. 30, Poročilo o pomoči SR Slovenije Skopju.

36 SI AS 537, šk. 30, Zapisnik 19. seje Izvršnega odbora Glavnega odbora Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije.

37 SI AS 537, šk. 30, Zapisnik 19. seje Izvršnega odbora Glavnega odbora Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije.

k previdnemu poročanju. Na eni izmed sej SZDL so izpostavili, da časopisi premalo pišejo o vsakdanjem življenju ljudi v Skopju in težavah, s katerimi se soočajo.³⁸ Poudarili so, da bi moral tisk bolj jasno predstaviti posledice neizpolnjevanja rokov s strani slovenskih podjetij. Opozorjeno je bilo tudi, da so mediji objavljali le prispevke večjih podjetij, kar naj bi povzročalo nezadovoljstvo manjših.³⁹ Iz pregledanih časopisnih števil se sicer zdi, da sta *Delo* in *Ljubljanski Dnevnik* poročala o prispevkih zelo velikega števila slovenskih podjetij, tako manjših kot večjih. Res pa je, da je bilo večje število člankov namenjeno prispevkom delovnih organizacij ljubljanskega okraja kot pa na primer delovnim organizacijam iz Prekmurja.

ZDRAVSTVENA POMOČ

Zdravstvena pomoč zajema delovanje slovenskih zdravstvenih ekip in potek krvodajalske akcije, ki sta bila med prvimi in hkrati najkrajšimi področji slovenske pomoči. Pomembno vlogo je odigral tudi Rdeči križ Slovenije, ki pa je na različnih področjih pomoči deloval dlje časa. Že 26. julija popoldne sta v Skopje prispeli prvi slovenski kirurški ekipi, sledile so še dodatne ekipe zdravnikov in zdravstvenega osebja, ki so bile opremljene za takojšnje samostojno delo. V prvih 24 urah so slovenske ekipe opravile 92 manjših in 22 večjih operacij.⁴⁰ V Skopje je odšla tudi ekipa za identifikacijo žrtev. V SR Sloveniji je bilo pripravljenih 1.780 bolniških postelj za morebitno evakuacijo ranjencev.⁴¹ Na dan potresa je letalo s 25 zdravstvenimi delavci in 500 litri krvi poletelo v Skopje, z namenom, da se vrne z ranjenci, ki naj bi jih sprejela ljubljanska bolnišnica. Dodatne postelje so pripravili tudi v Brežicah, Mariboru, Kranju in na Jesenicah. Že 27. julija v Skopju ni bilo več ranjencev, saj so bili evakuirani. Po besedah dr. Bogdana Breclja, vodje slovenske zdravniške ekipe v Skopju, ni bilo nevarnosti za širjenje epidemij, težavo

38 SI AS 537, šk. 55, Zapisnik razgovora s predsedniki Občinskih odborov SZDL okraja Ljubljana, ki je bil dne 17. 9. 1963.

39 Prav tam.

40 »Intenzivna akcija od vsega začetka.« *Ljubljanski dnevnik*, 1. avgust 1963, 9.

41 SI AS 537, šk. 30, Poročilo o pomoči SR Slovenije Skopju.

pa je predstavljalo hranjenje krvi zaradi pomanjkanja elektrike.⁴² Dva dni po potresu so sporočili, da večjih transportov ranjencev ne pričakujejo več, zato je bilo prekinjanje dopustov za zdravstveno osebje preklicano – razen za kirurge. Slovenske ekipe so bile v Skopju nameščene v parku pri kliničnih bolnišnicah. V desetih šotorih so uredili bolnišnico s sprejemom, kirurgijo, internim, porodniškim, pediatričnim, okulističnim oddelkom in hospitalom. Slovenska »bolnišnica« je bila prva v Skopju z lastno elektriko, rentgenom in sterilizacijo.⁴³ Slovenski zdravniki so ostali v Skopju, dokler domači kader ni prevzel dela. Ekipa dr. Breclja je 1. avgusta odpotovala domov in vso opremo predala skopskim kolegom.

Tako kot številne mednarodne in jugoslovanske organizacije se je po potresu v Skopju v akcijo pomoči aktivno vključil tudi Rdeči križ Slovenije (v nadaljevanju RKS). Zaradi pomembne vloge, ki jo Rdeči križ igra v primeru naravnih nesreč in katastrof, so že na dan potresa na RKS začela prihajati številna sporočila podjetij, organizacij ter posameznikov o pripravljenosti za pomoč, zbiranju materialne in finančne pomoči ter pripravljenosti na sprejem evakuirancev. Tudi okrajne in občinske organizacije RKS so poročale o pripravljenosti ljudi ter zdravstvenih in tehničnih ekip za odhod v Skopje. V prvih dneh po potresu je v Skopju, po podatkih jugoslovanskega Rdečega križa, najbolj primanjkovalo zdravil (zlasti antibiotikov), šotorov, odej, krvne plazme in zdravniške pomoči – pri vsem tem je RKS aktivno sodeloval. GO RKS je takoj oblikoval skupino za usklajevanje pomoči, vsem okrajnim odborom pa poslal telegrafska navodila za zbiranje krvi, pomoč in uvedbo stalne dežurne službe. RKS je prevzel tudi poizvedovanje za Slovenci in njihovi svojci, ki so v času potresa bili v Skopju. 28. julija je Radioklub Triglav vzpostavil povezavo med Ljubljano in Skopjem, prek katere so posredovali podatke o pogrešanih – tudi v tujino. Kasneje je poizvedovanje prevzel GO RKM, podatke pa so dnevno objavljali v medijih. Občinski in okrajni štabi RKS, ki so sprva delovali samostojno, so se kasneje vključili v okrajne ter občinske odbore, formirane pod okriljem republiškega odbora za pomoč. S tem so začeli delovati usklajeno, kar je omogočilo učinkovitejšo razpore-

42 »Dr. Bogdan Breclj: Ni nevarnosti epidemij.« *Ljubljanski dnevnik*, 27. julij 1963, 2.

43 »Čimveč šotorov in montažnih hiš.« *Delo*, 30. julij 1963, 2.

janje pomoči in bolj koordinirano organizacijo. V tednu po potresu je poslala zbiralna akcija RK Slovenije vse bolj sistematična. RKS je koordiniral tudi sprejem pomoči iz tujine – na mejnih prehodih in carinah (npr. Šentilj, Jezersko, Sežana) so bile dežurne službe, ki so prevzemale in usmerjale pomoč.⁴⁴ RKS je igral pomembno vlogo tudi pri sprejemu otrok iz Skopja in pri organizaciji sprejemnih centrov za otroke ter odrasle evakuirance. Pri delu je sodeloval z ostalimi organizacijami in organi, ki so prav tako skrbeli za sprejem ter organizacijo življenja evakuirancev. GO RKS je po potresu načrtoval nadaljevanje naslednjih ključnih nalog: pomoč pri vzpostavljanju evidence pogrešanih in umrlih, sodelovanje s Civilno obrambo, s CK ZKJ ter GO RKM pri iskanju pogrešanih oseb, sprejemanje nadaljnje pomoči iz tujine v skladu z navodili CK ZKJ, nadaljnja organizacija baz za evakuirance, skrb za evakuirance do njihove nadaljnje razbremenitve oziroma prevzema vsestranske ali vsaj delne oskrbe za evakuirane s strani pristojnih državnih služb.⁴⁵

Po potresu je hitro nastala velika potreba po krvi. GO RKS in Zavod za transfuzijo krvi v Ljubljani sta prebivalstvo takoj pozvala k darovanju krvi. Odziv je bil izjemen; zaradi velikega števila prostovoljcev vsi sploh niso mogli priti na vrsto. Že 26. julija dopoldne, takoj po prvih novicah o katastrofi v Skopju, so ljudje množično prihajali v Zavod za transfuzijo krvi v Ljubljani, ki je bil v kratkem tako napolnjen, da so ljudje na odvzem krvi čakali več ur. Na nekaterih postajah je zaradi velikega navala zmanjkalo steklenic za kri, zato se je GO RKS obrnil na centralni odbor RK Jugoslavije s prošnjo za takojšnjo dostavo dodatnih praznih steklenic.⁴⁶ Radio Ljubljana je še isti dan sporočil, da je krvodajalcev preveč in da bodo podana nadaljnja navodila za odvzem krvi. Po ocenah ljubljanskega okraja se je prijavilo med 45.000 in 50.000 ljudi, a vsem krvi niso mogli odvzeti – ponekod zaradi slabe organizacije, drugod zaradi pomanjkanja opreme ali ker darovalci niso poznali svoje krvne skupine. Septembra so sledile razprave

44 SI AS (Arhiv Republike Slovenije) 616, Rdeči križ Slovenije, šk. 501, Kratko poročilo o delu in ukrepih v zvezi z nesrečo v Skopju.

45 SI AS 616, šk. 501, Kratko poročilo o delu in ukrepih v zvezi z nesrečo v Skopju.

46 »Obvestilo GO RK Slovenije.« *Delo*, 27. julij 1963, 3.

in ocene glede poteka krvodajalske akcije. GO RKS je Centralnemu odboru RK Jugoslavije poslal dopis z ugotovitvami sestanka komisije za transfuzijo pri Zveznem zavodu za zdravstveno zaščito.⁴⁷ V njem so znova poudarili, da sta GO RKS in Zavod SRS za transfuzijo krvi že takoj po potresu preko radia pozvala k darovanju krvi. Prijavilo se je toliko krvodajalcev, da vsem niso mogli odvzeti krvi – tudi zato, ker so prihajali v prevelikem številu hkrati, brez vnaprej določene časovne razporeditve. Bistvena težava je torej tičala v pomanjkanju organizacije – prihod krvodajalcev ni bil usklajen. Na sestanku je tekla razprava tudi o tem, kako naj bi bila organizirana prva pomoč v primeru prihodnjih nesreč v SFRJ ali SR Sloveniji in kaj bi bilo smiselno imeti že vnaprej pripravljeno. Da se takšne težave ob prihodnjih nesrečah ne bi ponovile, so bili v dopisu GO RKS predlagani naslednji ukrepi za boljšo pripravo in koordinacijo za prihodnje krizne razmere: direktive naj prihajajo ob nesreči zgolj z enega mesta; prostovoljne krvodajalce naj bi zbirale zgolj tiste občinske in/ali krajevne skupščine Rdečega križa, ki jih bo za tak primer vnaprej določil GO RKS; ob nesreči bi bilo treba s prvo pošiljko krvi poslati tudi strokovnega uslužbenca, ki bi ugotovil, kakšne so dejanske potrebe po krvi; v republiškem merilu naj se pripravi program za zaloge krvne plazme; vnaprej je treba zagotoviti večje zaloge potrebne opreme za množične odvzeme krvi.⁴⁸

EVAKUIRANCI

Del prebivalcev Skopja, predvsem družine z otroki, je bil po potresu evakuiran tudi v SR Slovenijo. Občine in organizacije so takoj začele priprave na njihov prihod. Za prvo organizacijo sprejema so poskrbeli ZPMS, GO RKS in CK ZMS, skupaj z okrajnimi štabi v Celju, Kopru, Ljubljani in Mariboru. Sprejemni centri so bili – na pobudo republiškega odbora – postavljeni na železniških postajah v Ljubljani, Mariboru in Celju, saj so želeli preprečiti zmedo zaradi nenačrtovanih prihodov.⁴⁹ Zaradi številnih nalog je republiški

47 SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 616, Rdeči križ Slovenije, šk. 500, 222-1/63-5.

48 SI AS 616, šk. 500, 222-1/63-5.

49 »Organizirajmo sprejemne centre po postajah.« *Delo*, 1. avgust 1963, 3.

odbor 1. avgusta ustanovil komisijo za evakuacijo otrok in odraslih iz Skopja, ki jo je vodil Boris Lipužič, republiški sekretar za šolstvo.⁵⁰ Komisija je bila tako primer organa, ki ga je ustanovil republiški odbor in s tem razporejal odgovornosti. Komisija je skrbela za namestitvev evakuirancev, organizacijo dela v domovih, pripravo pedagoških kadrov za delo z otroki in preučevala možnosti začasnega financiranja domov. Komisija je bila razdeljena v tri skupine: za sprejem, nastanitev in zdravstvo; za finančna vprašanja; ter za organizacijo dela in vzgojo. Republiški odbor je komisiji zaupal tudi naloge, kot so popis evakuirancev, nadzor nad kapacitetami nastanitvev, zagotovitev stalnega vzgojitelskega kadra, zdravstvena oskrba, prehrana in oblačila ter reševanje morebitnih težav, ki so se pojavljala. Komisija je, tako kot republiški odbor, delovala tudi na okrajni in občinski ravni. Komisija je dnevno sodelovala z okrajnimi štabi, ki so nadalje organizirali delo po posameznih občinah in bila v stalni komunikaciji s slovenskimi predstavniki v SR Makedoniji. Izdelala je smernice za delo in postopoma predajala dolgoročne naloge pristojnim službam in s tem, kot republiški odbor, ohranjala nekakšno koordinacijsko funkcijo.⁵¹ Zaradi velikega števila evakuirancev, obveščanja javnosti, makedonskih družin in oblasti, je vsaka republika poskrbela za vodenje evidence evakuirancev, sezname pa so bili objavljeni tudi v časopisih.

ZPMS, GO RKS in druge organizacije so takoj po prejemu novice o prihodu otrok začele priprave. Večina evakuirancev naj bi bila nameščena v dijaške domove in internate, npr. Dijaški dom Ivana Cankarja, Dom Majde Vrhovnik, Dom Anice Černejeve in druge. V Ljubljani je bilo takoj pripravljenih 1.200 ležišč s prehrano in zdravstveno oskrbo, ki jo je zagotovil RKS. Domovi so stopili v stik tudi s taborniškimi organizacijami in društvi, ki so želela pomagati. Že prvi dan je svojo pomoč ponudilo 120 učiteljev in vzgojiteljev iz Ljubljane. Poleg vsakodnevnih podatkov o povečani materialni

50 SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 537, Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, šk. 323, Informacija o stanju in problemih skopskih evakuirancev ter o predlogih z ukrepanje pristojnih upravnih organov družbeno političnih skupnosti.

51 SI AS 537, šk. 323, Informacija o stanju in problemih skopskih evakuirancev ter o predlogih z ukrepanje pristojnih upravnih organov družbeno političnih skupnosti.

in finančni pomoči so občinski ter okrajni odbori za pomoč prejeli tudi informacije glede možnosti nastanitve otrok. Celje je bilo pripravljeno sprejeti 1.000 otrok, Kranj 560, dodatnih 500 v počitniške domove.⁵² Mariborski okraj je pripravil dodatne prostore v Glažuti, Poljčanah in Ptuj, kjer so nudili tudi zdravstveno oskrbo. Koprška stanovanjska skupnost je imela prostor za 100 otrok, Nova Gorica za 400, vključno z vrtcem v Solkanu. Kapacitete so ponudili tudi Ajdovščina, Tolmin, Vrhnika, Hrastnik, Kamnik, Črnomelj, Jesenice, Litija, Trebnje, Novo mesto in Tržič. Občina Črnomelj je npr. ponudila enoletno oskrbo za 30 otrok z učiteljem, pred poukom pa še taborjenje v Vinici. Med kraji so bila razhajanja v kapacitetah – odvisno od šol in počitniških domov – vendar je velik del Slovenije ponudil pomoč. Veliko družin je izrazilo željo, da bi evakuirance, predvsem otroke, sprejeli na svoj dom. Iz Borovnice sta zakonca Turšič zapisala: *»nudila bi mu topel dom in mu skušala nadomestiti izgubljene starše; poskrbela bi za njegovo vzgojo, tako da bi postal dober državljan.«*⁵³ V mariborskem okraju se je do 7. avgusta javilo 250 družin, 50 je želelo poleg otroka sprejeti tudi mamo, 50 družin pa otroka celo posvojiti.⁵⁴ V Lenartu se je javilo 200 družin, v Pomurju 281 za sprejem otrok. Vse informacije o prostih kapacitetah so bile preko občinskih in okrajnih odborov posredovane komisiji za evakuacijo, ki je evakuirance razporejala na prosta mesta.

30. julija zjutraj je na ljubljansko železniško postajo prispel prvi vlak z 255 otroki iz Skopja. Otroke in matere so pričakale zdravstvene in pedagoške ekipe, opravili so zdravniški pregled, popis, fotografiranje, odvzem prstnih odtisov in jih oblekli v nova oblačila. Nastanjeni so bili v domove, kjer so dobili hrano in začasno karanteno.⁵⁵ GO RKS je preko Zveze radioa-

52 »Tudi naša republika bo sprejela otroke iz Skopja.« Delo, 30. julij 1963, 2.

53 »Tričetr milijarde.« Ljubljanski dnevnik, 31. julij 1963, 3.

54 SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 537, Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, šk. 55, Zapisnik razgovora s predstavniki okrajnih odborov SZDL v zvezi s pomočjo Skopju, ki je bil na Glavnem odboru SZDL Slovenije dne 7. avgusta 1963.

55 SI AS 537, šk. 323, Informacija o stanju in problemih skopskih evakuirancev ter o predlogih z ukrepanje pristojnih upravnih organov družbeno političnih skupnosti.

materjev Slovenije 30. julija poslal brzojavko GO RK Makedonije in staršem otrok, ki so prispeli v Ljubljano. Sporočilo je vsebovalo naslednje besede:

Otroci so v Ljubljani dobro in skrbno nameščeni. Trudimo se, da bi jim bilo bivanje pri nas prijetno in, da bi jim čimbolj nadomestili vso vašo skrb in ljubezen. Skrbeli bomo zanje kot za svoje lastne otroke in jim nudili vse, da bi čimprej preboleli težke posledice potresa in da bi se mogli vsestransko razviti v svoji rasti.⁵⁶

Do 3. avgusta je SR Slovenija sprejela skupno 1.750 evakuirancev. Verjetno zato, ker je bila od SR Makedonije najbolj oddaljena, je v SR Sloveniji bivalo najmanj evakuirancev iz Skopja – največ jih je bilo v makedonskih krajih, veliko tudi v SR Srbiji. Vsega skupaj je bilo v SR Sloveniji največ 2875 evakuirancev, od tega v celjskem okraju 544 evakuirancev, koprskem okraju 398, ljubljanskem okraju 1215 in mariborskem okraju 718. Nastanjeni so bili v 30 različnih domovih. Njihova starostna struktura je bila naslednja: 589 otrok do 6. leta starosti, 1.705 otrok med 7. in 15. letom, 205 otrok med 16. ter 18. letom in 376 oseb, starejših od 19 let.⁵⁷ Čeprav je prostor za evakuirance ponudilo veliko manjših slovenskih občin in krajev, so bili evakuiranci večinoma nastanjeni v večjih mestih ali na njihovem obrobju. Komisija je bila tista, ki je nove skupine usmerjala v različne domove in kraje, sprejeme pa so vodili okrajni in občinski odbori. Če za primer vzamemo koprski okraj, kjer je bila 9. avgusta sprejeta novica o prihodu približno 380 evakuirancev, ki jih je komisija usmerila v Postojno, kjer je njihovo namestitev prevzel okrajni štab Koper.⁵⁸ 10. avgusta je občinski odbor Postojne – ki je deloval pod okrajno skupščino Koper – s pomočjo JLA in Tajništva za notranje zadeve Koper prevzel vso odgovornost za sprejem ter razmestitev skupine otrok in mater z dojenčki iz Skopja.

56 »Zanje bomo skrbeli kot za lastne otroke.« *Delo*, 31. julij 1963, 2.

57 SI AS 537, šk. 30, Poročilo o pomoči SR Slovenije Skopju.

58 SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 537, Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, šk. 323, Informacija o delu komisije za evakuacijo otrok in odraslih pri republiškem odboru SRS za pomoč Skopju.

Čeprav so se za sprejem otrok ponudile številne družine po vsej SR Sloveniji, je republiška komisija sprejela odločitev, da je zaradi počutja otrok in njihove možnosti šolanja bolje, da ostanejo v večjih skupinah. Pri tem je vztrajala tudi SR Makedonija, ki je dopuščala razmestitev otrok k družinam zgolj v primeru povezave z družino otroka ali če prevzamejo nad otrokom polno materialno in moralno odgovornost.⁵⁹ Vseeno so verjetno nekateri evakuiranci – če ne otroci, verjetno družine in odrasli – začasno bivali tudi pri slovenskih družinah, saj je komisija za evakuacijo 8. avgusta preko RTV SLO ter tiska pozvala vse, pri katerih so bili začasno nastanjeni prebivalci Skopja, naj jih prijavijo za začasno bivanje pristojnim občinskim organom in jih po odhodu tudi odjavijo.⁶⁰ V nekaterih primerih so ljudje iz Skopja prihajali tudi neorganizirano, posamezniki ali v manjših skupinah. Delovno sposobni moški (18–55 let) so bili napoteni nazaj v Skopje, saj so tam potrebovali delovno silo.⁶¹ Pojavili so se tudi poskusi zlorab s strani posameznikov iz SR Slovenije ali SR Makedonije – npr. posamezniki so pod lažno pretvezo zahtevali denarno pomoč, zbirali sredstva za izmišljene primere ali skušali uiti mobilizaciji za pomoč pri obnovi. V Ljubljano je prispelo tudi nekaj romskih družin iz okolice Skopja, ki so bile nameščene v začasna bivališča, vendar so zaradi medsebojnih pretepov in preprirov povzročale veliko problemov. Iz Skopja je 1. avgusta prispel tudi mlad par, ki je bil nameščen v internatu gradbene šole v Ljubljani. Zaradi nezadovoljstva z nastanitvijo in s sprejemom sta se še isti dan odločila za vrnitev v Skopje.

Po prihodu evakuirancev so pristojni organi v domovih želeli vzpostaviti dobro notranjo organizacijo. Nastale so mentorske skupine, ki so vodile delo z otroki po principih pionirske samouprave. Otroci so se vključevali v mladinske organe, pri organizaciji pa so sodelovali ZPMS, ZMS in občinski odbori. Vsaki skupini je bil dodeljen tudi makedonski študent kot tolmač.⁶²

59 SI AS 537, šk. 55, Zapisnik razgovora s predstavniki okrajnih odborov SZDL v zvezi s pomočjo Skopju, ki je bil na Glavnem odboru SZDL Slovenije dne 7. avgusta 1963.

60 »Begunce iz Makedonije je treba prijaviti.« *Delo*, 9. avgust 1963, 2.

61 SI AS (Arhiv Republike Slovenije) 537, Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, šk. 323, Bilten okrajnega odbora za pomoč ponesrečencem v Skopju Koper, 8. avgust 1963.

62 »Njihov drugi dom.« *Ljubljanski dnevnik*, 31. julij 1963, 5.

Okrajni odbori so po posvetovanju z GO SZDL Slovenije izdali navodila in priporočila glede življenja ter dela v domovih. Predlagano je bilo, da se v vsakem domu oblikuje domski svet, ki naj ga sestavljajo upravnik doma, pedagoški vodja, zdravstveni delavec, ekonomski zastopnik političnih organizacij in v domovih, kjer so nastanjene matere, tudi njihova predstavnica.⁶³ Vsak vzgojitelj je bil odgovoren za skupino do 20 otrok in je zanje pripravljал dnevni program iger, izletov, prireditev in delavnic. Občina Ljubljana – Center se je denimo dogovorila s kinom Sloga za brezplačne predstave, Vesna film pa je prispeval filme. Otroci so imeli možnost dopisovanja s starši, domovi so zagotovili dopisnice in znamke. Posebna skrb je bila namenjena materam z otroki. V sredini avgusta je bilo namreč že znano, da se v Skopju že izplačujejo redni dohodki.⁶⁴ Določeno je bilo tudi, da bodo matere z otroki, mlajšimi od sedem let, ki so bile evakuirane, svoja delovna mesta obdržale in še naprej prejemale del zaslužka. Socialni delavci so morali poskrbeti, da bi se matere v SR Sloveniji začasno čim prej zaposlile na podobnih delovnih mestih, kot so jih opravljale v Skopju. Ob tem so opozarjali, da bi lahko vedenje, da ljudje, ki imajo zagotovljena sredstva za življenje, v SR Sloveniji bivajo brezplačno, negativno vplivalo na pripravljenost Slovencev za nadaljnjo pomoč.⁶⁵ V Slovenijo sta bili poslani dve makedonski predstavnici, ki sta obiskali vse domove, preverili razmere in ugotovili, da se večina mater namerava vrniti v Skopje ali k sorodnikom, kar je bilo tudi v interesu makedonskih oblasti – da bi se družine čim prej združevale.⁶⁶ V domovih so se pojavljale tudi težave. Nekateri otroci so se pritoževali nad hrano, ker niso bili vajeni slovenske kuhinje. Nekatera podjetja ali kmetijske zadruge so kot pomoč za skopske evakuirance darovale tudi hrano. V mariborskem okraju so na primer tako dobili veliko zelja in krompirja. Ker pa Makedonci te hrane niso bili navajeni, so odbori daro-

63 SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 537, Republiška konferenca Socialistične zveze *delovnega* ljudstva Slovenije, šk. 323, Bilten okrajnega odbora za pomoč ponesrečencem v Skopju Koper, 15. avgust 1963.

64 SI AS 537, šk. 323, Bilten okrajnega odbora za pomoč ponesrečencem v Skopju Koper, 15. avgust 1963.

65 SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 537, Republiška konferenca Socialistične zveze *delovnega* ljudstva Slovenije, šk. 55, Zapisnik razgovora s predstavniki okrajnih odborov SZDL in nekaterih družbenih organizacij, ki je bil na Glavnem odboru SZDL Slovenije – dne 12. avgusta 1963.

66 SI AS 537, šk. 30, Zapisnik 19. seje Izvršnega odbora Glavnega odbora Socialistične zveze *delovnega* ljudstva Slovenije.

vano hrano oddali v obrate družbene prehrane v zameno za hrano, ki je bila bolj prilagojena okusu evakuirancev.⁶⁷ Opozorili so na pomanjkanje higijene, kadra in ustrezne nege. V takšne domove so bile poslane posebne komisije z ustreznimi pooblastili za reševanje težav. V nekaterih domovih so imeli težave z disciplino med mladimi – nekateri otroci se niso pustili fotografirati za vodenje evidence in niso želeli pospravljati svojih bivalnih prostorov. Zaradi problemov z disciplino in ostalih problemov med mladimi so iskali rešitve, kako jih zaposliti. Ker starejših mladincev niso nameravali vključevati v mladinske delovne brigade, so razmišljali, da bi, na prostovoljni osnovi, nekatere vključili v delovne akcije v slovenskih krajih, nekateri bi lahko delali tudi kot vodiči skupin mlajših otrok. Nekateri matere z dojenčki so povzročale težave tudi pri zdravstveni negi otrok, saj so skrivale zdravstvena stanja otrok, zaradi česar so se širila črevesna obolenja in nasprotovale pranju otroških plenjc ter jih metale kar skozi okna.⁶⁸ So pa okrajni odbori pozivali tudi k strpnosti do skopskega prebivalstva, k razumevanju teže katastrofe in posledično do razumevanja nekaterih morebitnih »nezdravih« zahtev ali pretiravanj s strani evakuirancev.

Po nastanitvi evakuirancev je bilo treba urediti tudi šolanje otrok. V Skopju so bile poškodovane skoraj vse osnovne šole – delujoče so ostale le tri. Po ocenah naj bi se v šolskem letu 1963/64 v jugoslovanskih republikah šolalo okoli 7.000 skopskih otrok. Zaradi začetka šolskega leta je bilo treba dijaške domove izprazniti. Otroke je bilo treba preseliti drugam, zagotoviti učitelje makedonskega jezika ter pouk po učnem načrtu SR Makedonije. V Sloveniji naj bi se zato vzpostavila tri večja šolska središča – v Mariboru, Fiesi in sprva predlaganem Poreču – kamor bi preselili večje skupine otrok in matere, da bi lahko oblikovali celovite osnovnošolske razrede od 1. do 8. razreda. Kasneje je bila ideja o Poreču opuščena zaradi pomislov glede medrepubliške odgovornosti, prednost pa je bila dana lokacijam znotraj

67 SI AS 537, šk. 55, Zapisnik razgovora s predstavniki okrajnih odborov SZDL v zvezi s pomočjo Skopju, ki je bil na Glavnem odboru SZDL Slovenije dne 7. avgusta 1963.

68 SI AS 537, šk. 55, Zapisnik razgovora s predstavniki okrajnih odborov SZDL in nekaterih družbenih organizacij, ki je bil na Glavnem odboru SZDL Slovenije – dne 12. avgusta 1963.

SR Slovenije.⁶⁹ Slovenski sekretariat za šolstvo naj bi zagotovil prostore in šolske potrebščine, SR Makedonija pa poskrbela za učbenike in učitelje. Ker je prihod makedonskega učiteljskega kadra zamujal, so se pojavile tudi pobude, da bi pouk začasno izvajali slovenski učitelji. Ker komisija za evakuacijo ni imela pristojnosti za dolgoročno organizacijo, je šolanje prešlo v pristojnost občin, okrajev in republiških organov v sodelovanju z organi SR Makedonije.⁷⁰ Težave pa so bile tudi s financiranjem. Domovi, kjer so bivali otroci, niso imeli večjih finančnih rezerv. 5. avgusta je Republiški sekretariat za finance SRS okrajnim in občinskim skupščinam že posredoval navodila za začasno financiranje oskrbovanja skopskih evakuirancev, dokler ne bo oskrbovanje urejeno. Do 8. avgusta končnih odločitev glede financiranja še ni bilo; veliko sredstev so do takrat prispevale tudi občinske in okrajne skupščine. To je pomenilo tudi, da so nekatere občine, sploh tiste, ki so evakuirance sprejele in jim nudile bivališče, nosile večja finančna bremena glede stroškov, ki so nastali v zvezi s prevzemom evakuirancev, nekaterih pa na tem področju sploh niso prispevali. Glede ureditve financiranja je bilo s strani raznih organizacij in organov podanih več predlogov, kako bi lahko ta problem rešili. Komisija za evakuacijo otrok in odraslih je predlagala, da domovi poročajo pristojnim občinskim skupščinam o dosedanjih stroških ter porabljenih lastnih sredstvih, vse ustanove, ki bi nadalje skrbele za nastanitev ali šolanje evakuirancev, pa naj bi pripravile predračune stroškov za šolanje in socialno varstvo. Ti predračuni bi bili predloženi občinskimi skupščinam, sredstva pa bi se delno krila iz prispevkov evakuirancev v delovnem razmerju, evakuirancev z zaposlenimi starši ali sorodniki v Makedoniji, ustreznih skladov SR Makedonije in prispevkov, ki bi jih določil Izvršni svet Skupščine SR Slovenije.⁷¹

69 SI AS 537, šk. 30, Zapisnik 19. seje Izvršnega odbora Glavnega odbora Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije.

70 SI AS 537, šk. 323, Informacija o stanju in problemih skopskih evakuirancev ter o predlogih z ukrepanje pristojnih upravnih organov družbeno političnih skupnosti.

71 SI AS 537, šk. 323, Informacija o stanju in problemih skopskih evakuirancev ter o predlogih z ukrepanje pristojnih upravnih organov družbeno političnih skupnosti.

Predvideno je bilo, da bodo v SR Sloveniji dlje časa ostali otroci, upokojenci, invalidi, torej predvsem tisti, ki niso bili sposobni za delo, medtem ko naj bi se, po stališču vodstva SR Makedonije, »vsi, ki so sposobni za delo in so imeli svoja delovna mesta, sodelujejo v izgradnji Skopja – orientirati, naj se vrnejo v Skopje.«⁷² Tudi mladina med 15. in 19. letom naj bi se postopoma vračala v Skopje, v začetku septembra jih je v SR Sloveniji ostalo le še približno 200.⁷³ Komisija za evakuacijo je predlagala, da se lahko vrnejo tiste družine, katerim bodo v Skopju zagotovljeni osnovni pogoji za življenje. Matere in ostali odrasli evakuiranci, ki so pomagali pri delu v domovih, naj bi se vključili v aktivno politično ter družbeno življenje krajev, kjer so prebivali. Nekatere matere so želele s svojimi otroki oditi. Tistim, ki so se želele vrniti, je bil omogočen odhod, če so navedle naslov bivanja. Matere so morale ob odhodu vzeti s seboj vse otroke do sedmega leta, šoloobvezne otroke pa so lahko pustile v SR Sloveniji. Za odobritev odhoda, ki ga je potrdila komisija za evakuirance pri okrajni skupščini, je morala mati izpolniti pet kopij posebnega obrazca. Teh pet kopij je moral dom, v katerem je mati bivala, poslati komisiji za evakuirance v okrajni skupščini. Komisija je prošnjo obravnavala in jo potem dostavila materi, upravi doma, občinski skupščini – komisiji za evakuirance, štabu za evakuirance v Skopju, eno kopijo pa obdržala za lasten arhiv.

FINANČNA IN MATERIALNA POMOČ

Posamezniki, delovne organizacije in razne skupine so Skopju iz SR Slovenije pomagali z zbiranjem finančne in materialne pomoči ter s formiranjem ekip za odhod v Skopje. Prišlo je do nekako oblikovanega enotnega mnenja, da nobena, še tako dobro organizirana centralizirana akcija s strani države, ne bi mogla nadomestiti pobude in iniciative samoupravnih, političnih ter strokovnih organizacij takoj po potresu. O pomoči posameznih podjetij, občin, kolektivov in posameznikov so časopisi napisali veliko

72 SI AS 537, šk. 55, Zapisnik razgovora s predstavniki okrajnih odborov SZDL v zvezi s pomočjo Skopju, ki je bil na Glavnem odboru SZDL Slovenije dne 7. avgusta 1963.

73 SI AS 537, šk. 30, Poročilo o pomoči SR Slovenije Skopju.

število člankov in tako obveščali javnost o poteku pomoči. Veliko število slovenskih delovnih kolektivov je prispevalo enodnevne zaslužke, nekateri pa so se odločili za večdnevne prispevke. Nekatera podjetja so se odločila pomagati s svojimi izdelki – npr. Delamaris je v Skopje poslal tovornjak s proizvodi, Krka in Lek pa sta v poslala velike količine potrebnih zdravil. Nekateri delovni kolektivi, kot na primer delavci tovarne Tomos, so se odločili za dodatno delo ob nedeljah, pri čemer so ves zaslužek namenili za pomoč Skopju. Pomoč se je zbirala prek okrajnih in občinskih odborov, pošiljanje je organiziral republiški odbor. Vsa pošiljanja so morala potekati organizirano, po navodilih, ki jih je določil republiški odbor in so jih izvajali okrajni odbori. Torej material, ki so ga organizacije in podjetja zbrali, je pri njih ostal, dokler ni bil uradno odposlan. Oblasti so hitro sprejele sklep, da je treba nemudoma uvesti ustrezne ukrepe, ki bodo omogočili vključitev SR Slovenije v aktivno sodelovanje pri bodočih dolgoročnih prizadevanjih za obnovo in normalizacijo življenja v Skopju, s poudarkom na povečanju proizvodnje.⁷⁴ To je pomenilo, da so se slovenska podjetja usmerila v večjo proizvodnjo produktov, ki so bili v Skopju nujno potrebni. V prvih dneh po potresu je bila ključna hitra proizvodnja šotorov, barak in montažnih hiš, tudi zaradi možnosti poslabšanja vremena. Po podatkih, objavljenih 4. septembra 1963, je skupna poslana pomoč iz SR Slovenije – s strani IS SRS, posameznikov, gospodarskih in družbenih organizacij – znašala 1.129,6 milijona dinarjev, poleg tega je bilo poslanega materiala v vrednosti 229,2 milijona dinarjev.⁷⁵ Vsi prispevki so imeli tudi velik moralni pomen, saj so posamezniki in delovni kolektivi prevzeli odgovornost za finančno ter materialno pomoč Skopju. Tega se je zavedal tudi Izvršni odbor GO SZDL, ki je poudaril, da bo treba v prihodnje še naprej krepiti zavest ljudi in organizacij, sploh pri nadaljnji izgradnji, ko bo potrebnega še več materiala in pomoči.⁷⁶ Pojavili so se tudi posamezni negativni odzivi: od žaljivih opazk do odporov do prispevkov med prebivalstvom, zaradi česar so bili proti nekaterim osebam uvedeni celo upravnokazenski postopki. Tudi financi-

74 SI AS 537, šk. 30, Poročilo o pomoči SR Slovenije Skopju.

75 Prav tam.

76 SI AS 537, šk. 30, Zapisnik 19. seje Izvršnega odbora Glavnega odbora Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije.

ranje je bilo treba ustrezno urediti in določiti s pravili. Na državni ravni je Zvezni sekretariat za finance v sodelovanju z Zveznim sekretariatom za splošne gospodarske posle pripravil pojasnilo o tem, iz katerih sredstev lahko gospodarske organizacije pomagajo žrtvam potresa.⁷⁷ Gospodarske organizacije so lahko sredstva za pomoč črpale iz sklada skupne potrošnje ali – če tam ni bilo dovolj sredstev – iz čistega dohodka leta 1963, vendar so morali ta sredstva v naslednjem letu nadomestiti.⁷⁸ Stroške pošiljanja materialne pomoči Skopju po naročilu republiškega odbora in stroške ekip iz proračunskih organov je na začetku kril IS SR Slovenije. Stroške ekip so običajno krila podjetja sama ali pa so se – po dogovoru z okrajnimi odbori – razdelili med več podjetij.

Zveza mladine Slovenije (ZMS) je v sklopu pomoči Skopju igrala pomembno vlogo, kar je potrdil tudi množičen odziv mladih v SR Sloveniji, ki so želeli na svoj način pomagati Skopju. Ti so se med prvimi vključili v krvodajalske akcije ter se prijavljali v delovne brigade. Priprave so stekle že v dneh po potresu – mladinske brigade naj bi sestavljali predvsem mladi strokovnjaki, predvsem gradbeniki in inštalaterji. Nekateri mladostniki, starejši od 15 let, so se kot evakuiranci tudi vrnili v Skopje in se pridružili brigadam. Prijave v brigade so potekale preko okrajnih komitejev ZMS. V avgustu dodatne brigade še niso bile potrebne, saj je bilo že 6. avgusta (na prvi delovni dan brigad) v Skopju dvanajst brigad, v katerih je bilo približno 800 mladih.⁷⁹ Slovenske brigade naj bi se tja odpravile med septembrom in novembrom 1963. V brigade so želeli vključiti predvsem mlade s strokovnim znanjem, ki še niso bili zaposleni, saj je obstajala možnost, da bi nekateri od njih ostali v Skopju tudi po obnovi, kjer je v določenih panogah primanjkovalo strokovnjakov. Na seji CK ZMS 6. avgusta so se zbrali predsedniki okrajnih komitejev ZMS in člani sekretariata CK. Razpravljali so o treh ključnih področjih, kjer je sodelovala ZMS: organizaciji mladinskih delovnih brigad, ki bodo pomagale obnoviti Skopje, organizaciji šolanja za šoloobvezne otroke in postopno vključevanje skopskih otrok v slovenske

77 »Iz katerih sredstev je moč dajati pomoč žrtvam potresa.« *Delo*, 28. julij 1963, 10.

78 Prav tam.

79 »Pomoč naj se odraža v povečani proizvodnji.« *Ljubljanski dnevnik*, 7. avgust 1963, 4.

družine ter o možnostih štipendiranja skopskih študentov.⁸⁰ V načrtu je bilo, da bi pri skrbi za šoloobvezne otroke mladinske organizacije sodelovale z republiškim sekretariatom za šolstvo. Pomoč mladih ni bila zgolj fizična, temveč tudi moralna – prisotnost mladinskih delovnih brigad je dvignila razpoloženje in pomagala pri zagnanosti mladih v mestu, ki se je znašlo sredi katastrofe. V prvi fazi gradnje, ki je bila še precej neorganizirana, mladih niso želeli množično pošiljati na gradbišča, saj so jih želeli vključiti v kasnejših, bolj sistematičnih fazah obnove.⁸¹ Izvršni odbor GO SZDL je podal mnenje, da mladinske brigade v poletnem in jesenskem obdobju niso bile tisti faktor, ki bi lahko bistveno pripomogel k izgradnji Skopja, so pa bile pomemben moralnopolitični faktor.⁸² Vida Tomšič je na sestanku GO SZDL izpostavila, da tudi Skopje ni želelo mladinskih delovnih brigad, saj je bilo v Skopju dovolj nekvalificirane delovne sile, ki bi jo bilo treba usposobiti – torej je bilo zaželeno, da bi tudi slovenska podjetja uporabljala tamkajšnjo delovno silo. Član odbora Miha Marinko je izpostavil, da se je s propagando glede mladinskih delovnih brigad morda celo pretiravalo, saj *»bi bilo popolnoma odveč, če bi sedaj še mi mobilizirali neko tako nekvalificirano delovno silo, ker bo že tako dovolj problemov, kam bi to delovno silo spravili.«*⁸³ Iz tega lahko sklepamo, da so k formiranju mladinskih delovnih brigad za pomoč Skopju oblasti spodbujale bolj zaradi moralnopolitičnega vidika in dviganja morale, ne pa, ker bi bila to delovna sila, ki bi jo v Skopju nujno potrebovali.

OBNOVA MESTA

Peti dan po potresu je bila – vsaj simbolično – oblikovana komisija za obnovo in izgradnjo novega Skopja, ki je določila tri ključne faze. Prva faza je bila evakuacija prebivalcev in neproduktivnega dela ter začasna

80 »Vso pomoč bratskem Skopju.« *Delo*, 7. avgust 1963, 2.

81 SI AS 537, šk. 30, Zapisnik 19. seje Izvršnega odbora Glavnega odbora Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije.

82 Prav tam.

83 SI AS 537, šk. 30, Zapisnik 19. seje Izvršnega odbora Glavnega odbora Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije.

nastanitev ljudi v šotorih in taboriščih, poleg organizacije nujnih tehničnih, zdravstvenih ter drugih služb. Naslednja faza je zajemala postavitev barak in drugih montažnih objektov do zime za nastanitev aktivnega prebivalstva ter začetek čiščenja ruševin. Tretja faza je zajemala obnovo in izgradnjo Skopja na podlagi novih načrtov, z ustrezno tehnično organizacijo. Faze so se med seboj tudi prepletale, posebej druga in tretja faza, saj so bila naselja ter montažni objekti, ki so jih gradila tudi slovenska podjetja, uradno sicer del druge faze, vendar so bila hkrati načrtovana kot dolgoročna naselja.⁸⁴ Po prvi pomoči s strani organizacij RK, zdravniških ekip, tehničnih ekip in ukrepov zveznih ter republiških organov, ko je bilo poskrbljeno za vse ranjence in bolnike, vključno z njihovo nastanitvijo ter zdravljenjem, se je začelo z naslednjim korakom – zagotovitvijo začasnih nastanitve za približno 170.000 ljudi v šotorskih naseljih in v poslopjih, ki jih je bilo mogoče adaptirati. Naslednja faza je bila gradnja začasnih montažnih naselij in barak, medtem ko so se pripravljali urbanistični načrti za gradnjo novega Skopja ter zaključevala osnovna raziskovanja seizmologov. Odstranjevanja ruševin in nove gradnje v prvih dneh po potresu ni bilo mogoče začeti tudi iz razloga, ker so pod ruševinami še iskali žive ljudi.⁸⁵ Le z zagotovitvijo začasnih bivališč je lahko življenje v Skopju ponovno steklo in omogočilo odstranjevanje ruševin, sanacijo posledic potresa ter obnovitvena dela v podjetjih, komunalnih, zdravstvenih in drugih družbenih službah, javnih ustanovah ter institucijah. Med drugim je bilo treba zagotoviti strehe nad glavo več deset tisočim delavcem skopske industrije, katere delovanje so želeli hitro obnoviti. Tako je bil oblikovan načrt za gradnjo satelitskih naselij okrog Skopja, ki bi se postopoma širila in sprejemala tudi družine delavcev. Vsako naselje naj bi predstavljalo zaključeno celoto z restavracijami oziroma menzami, s šolami, trgovinami, pralnicami, z vrtci in s cesto do središča mesta. Montažna gradnja je tako omogočila začasna prebivališča ljudem, ki so v Skopju ostali, in vsem tistim, ki so pomagali pri gradnji novega Skopja, torej pomagali graditi prva nova naselja. Proti montažni

84 Mušič, Braco. »Urbanistične perspektive.« *Gradbeni vestnik*, 12/8–9 (1963), 204.

85 »Prva je evakuacija prebivalstva,« 1.

gradnji je bilo tudi nekaj odpora, češ da gre le za začasno rešitev.⁸⁶ Načrt je bil do zime zagotoviti nastanitve za približno 120.000 oseb. 50.000 od teh naj bi bilo naseljenih v obnovljene med potresom poškodovane hiše, približno 70.000 prebivalcev pa v novih predmestnih satelitskih montažnih naseljih.⁸⁷

SLOVENSKA POMOČ PRI SANACIJI

Pred začetkom druge faze slovenske pomoči, ki je obsegala predvsem slovensko gradnjo ter pomoč pri obnovi Skopja, je bilo treba znotraj prve faze pomagati pri vzpostavitvi stabilnih razmer v mestu, da se je gradnja sploh lahko začela. Takoj po potresu je tudi SR Slovenija pokazala visoko stopnjo pripravljenosti za pomoč prizadetemu Skopju. Slovenski strokovnjaki, tehniki, gradbeniki in predstavniki podjetij so nemudoma pristopili k organizaciji nujne pomoči ter sodelovali pri sanaciji ruševin in vzpostavljanju osnovnih pogojev za življenje. Že 27. julija je republiški odbor za pomoč Skopju z letalom v mesto poslal strokovnjake za električno razsvetljavo, vodovod in telekomunikacije, med drugim tudi 17-člansko ekipo iz Hrastnika, sestavljeno iz monterjev in ključavničarjev. Delavci podjetja Iskra, ki je imela v Skopju svoje predstavništvo in industrijsko prodajalno, so za Skopje v rekordnem času izdelali začasno samodejno telefonsko centralo s 300 priključki – delavci so delali v dveh ali celo treh izmenah.⁸⁸ Vse ekipe so bile opremljene s šotori, hrano in z orodjem, da so lahko delovale neodvisno. V torek, 30. julija, je v Skopje prispela tudi posebna ekipa Ljudske milice iz Ljubljane, ki naj bi pomagala pri urejanju prometa in koordinaciji s svojimi radijskimi oddajniki zveze med posameznimi štabi v Skopju. Na terenu so se slovenske ekipe spopadale z zahtevnimi nalogami – rezalci in varilci so pomagali pri reševanju ujetih, posebno usposobljene ekipe pa so skrbno odstranjevale butanske jeklenke in vnetljive snovi, ki so ostale

86 SI AS 537, šk. 55, Zapisnik razgovora s predstavniki okrajnih odborov SZDL in nekaterih družbenih organizacij, ki je bil na Glavnem odboru SZDL Slovenije – dne 12. avgusta 1963.

87 »Program obnove in izgradnje Skopja bo ob dobri koordinaciji realiziran.« *Delo*, 27. avgust 1963, 1.

88 »Iskrina pomoč Skopju.« *Delo*, 14. avgust 1963, 10.

v ruševinah. Slovenski železničarji so pomagali pri vzpostavitvi začasne železniške postaje. V Skopje je bila poslana tudi skupina slovenskih statikov in strokovnjakov, ki so ocenjevali stanje industrijskih objektov ter strojev in možnosti za njihovo obnovo ter nadaljnje delovanje (npr. v tekstilni, železarski, kožni, čevljarški in kemični industriji. Na podlagi poročil raznih tehničnih ekip, ki so delovale takoj po potresu v Skopju, je bilo do 31. julija 1963 v Skopje iz SR Slovenije poslanih 51 tehničnih ekip s 507 strokovnjaki in vso tehnično opremo.⁸⁹ Na eni izmed sej Predsedstva gospodarske zbornice SRS je bilo poudarjeno, da odsotnost velikega števila slovenskih strokovnjakov ne sme vplivati na dinamiko in hitrost proizvodnje v SR Sloveniji. K temu naj bi prispevalo tudi to, da so bili strokovnjaki, ki so bili poslani v Skopje, približno enakomerno razporejeni iz vseh koncev SR Slovenije. Tudi organizacija poteka pošiljanja ekip in strokovnjakov v Skopje je bila ključnega pomena. Republiški odbor za pomoč je zato izdal obvestilo, naj delovne organizacije ne pošiljajo ekip in strokovnjakov v Skopje, če jim ni to posebej naročeno. *»Podjetja naj sicer imajo pripravljene svoje strokovnjake v ta namen, vendar naj ti redno delajo na svojih delovnih mestih; v Skopje jih bo poslal po potrebi le republiški odbor za pomoč Makedoniji,«*⁹⁰ so se glasila navodila republiškega odbora. V časopisnih člankih razmere na terenu niso bile pogosto izpostavljene, vendar je bilo delo zelo naporno. Delali so podnevi in ponoči, ob veliki vročini, v mestu pa je bilo tudi pomanjkanje pitne vode. Sčasoma se je situacija izboljšala – začeli so prejemati tople obroke iz vojaških kuhinj, omogočena je bila večja uporaba mehanizacije.

SLOVENSKA POMOČ PRI GRADNJI

Slovenski gradbeni strokovnjaki in podjetja so se takoj po potresu dejavno vključili v obnovo Skopja. Že dan po nesreči so v mesto prispeli slovenski gradbeniki in drugi strokovnjaki, ki so se pridružili komisijam za pregled in oceno stanja ter sodelovali v operativnih skupinah, ki so začele načrtovati obnovo. Tudi gradnja je predstavljala obsežno področje, ki je

89 »Intenzivna akcija od vsega začetka«, 9.

90 »Obvestilo delovnim organizacijam«, 2.

zahtevalo veliko organizacije, usklajevanja in natančnih navodil. Zvezna gospodarska zbornica – Svet za gradbeništvo – je na izredni seji 7. avgusta v Beogradu, kjer so se zbrale vse republiške zbornice, sprejela prve ukrepe in razdelila naloge, ki naj bi jih pri izgradnji novega Skopja prevzela gradbena podjetja iz posameznih republik. Obseg nalog, ki so čakale jugoslovanske gradbenike, naj bi bil v naslednjih štirih mesecih in pol enak 50% letne stanovanjske izgradnje v celotni državi.⁹¹ Dogovorili so se tudi, da se uvede sistem konkretnih nalog za posamezne republike. Zaradi posebnih okoliščin in potrebe po boljši organizaciji dela je republiški odbor 19. avgusta ustanovil Koordinacijski center SRS za izgradnjo Skopja. Vanj so bili vključeni predstavniki gradbeništva, industrije gradbenega materiala, instalacij in montažnih objektov. Naloge centra so bile: evidentiranje razpoložljivih kapacitet, spodbujanje iniciativ predvsem na področju gradbene operative, in koordinacija dela podjetij, ki so bila vključena v obnovo.⁹²

Koordinacijski center je bil razdeljen na Koordinacijski kolegij v Ljubljani (direktorji podjetij) in Operativni kolegij v Skopju (vodje gradbišč), kar je zagotovilo boljši nadzor nad izvedbo del. Med seboj so si razdelili obseg dela glede na območja in zahtevnosti, tako je bila 20. avgusta že okvirno postavljena celotna organizacijska struktura za obnovitvena dela v Skopju. Čeprav je bilo obveznosti veliko, je bilo ključno, da so se slovenska podjetja držala rokov in sprejetih obveznosti, pomembna vloga koordinacijskega centra pa je bila, da se akcija za izgradnjo koordinira. Slovenska gradbena podjetja so prevzela dela na štirih področjih: izgradnjo satelitskega naselja Vlae, obnovo poškodovanih zgradb v občini Idadija, obnovo administrativnih objektov Izvršnega sveta SR Makedonije in gradnjo 106 montažnih objektov na območju Vodno. Montažni objekti na Vodnem so bili zasnovani kot stanovanja iz mešanih materialov in namenjeni potrebam makedonskega Izvršnega sveta.⁹³ Največji projekt je predstavljala gradnja

91 »Naselje za pet tisoč do sedem tisoč prebivalcev.« *Ljubljanski dnevnik*, 8. avgust 1963, 1.

92 »Odprto pismo samoupravnim organom gospodarskih organizacij gradbeništva, gradbenim režijskim grupam, vsem investitorjem in vsem gradbenim strokovnjakom v SR Sloveniji.« *Delo*, 24. avgust 1963, 2.

93 SI AS 223, šk. 2116, Slovensko gospodarstvo in pomoč Skopju.

novega satelitskega montažnega naselja v četrti Vlae, približno 5 kilometrov zahodno od središča Skopja. Tam naj bi bilo v približno 500 objektih s 1.000 stanovanji nastanjenih okoli 5.000 prebivalcev Skopja. Poleg stanovanj so načrti predvidevali še šolo s 16 oddelki, menzo, trgovine, zdravstveno postajo, vrtec in druge objekte. Pri gradnji naselja Vlae so bila dela razdeljena na visoko in nizko gradnjo. Visoko gradnjo je prevzelo podjetje Gradis Ljubljana s kooperanti Jelovica Škofja Loka, Edilit Ljubljana in Marles Maribor. Nosilci nizke gradnje – torej gradnje cest, kanalizacije, vodovoda in elektrifikacije – so bila podjetja Tehnogradnje Maribor, Primorje Ajdovščina in Toplovod Elektrosignal Ljubljana.⁹⁴ Celoten urbanistični zazidalni načrt je pripravil Zavod za urbanizem Ljubljana v sodelovanju z Mestno kanalizacijo Ljubljana, Elektro Ljubljana – mesto in s Projektivnim podjetjem Nizke gradnje. Eden izmed ključnih principov republiške pomoči je bil ta, da so republike vse naloge izpeljale samostojno. V praksi je to pomenilo, da je SR Slovenija izvedla vse svoje projekte, opravila meritve, organizirala delo, priskrbel material in mehanizacijo. Pomembna je bila tudi odločitev, da se ves prevoz opravi s tovornjaki, kar je pomenilo višje stroške, a hkrati zagotovilo pravočasno dobavo vsega potrebnega, saj je železniški transport ves čas oviral potek gradnje.⁹⁵ Zaradi prihajajočega jesenskega deževja je bilo treba delo pospešiti, predvsem pa zagotoviti pravočasno dobavo materialov za posamezne faze gradnje. Ključno je bilo, da podjetja delujejo nemoteno in da so z nadaljnjim večanjem proizvodnosti dela ter obsega proizvodnje zagotavljali dodatna materialna sredstva, ki so bila potrebna za ublažitev katastrofe v Skopju. Ta kooperacija med gradbenimi podjetji in delovnimi kolektivi ter proizvajalci, ki so dobavljali material za gradnjo in opremo, je bila pomembna za nemoten potek, sploh v jesenskem ter zimskem obdobju. Sprva so podjetja želela delovati vsako zase, saj so delovala na podlagi pogodb z jasno določenimi obveznostmi. A zaradi nepredvidenih situacij – ki jih pogodbe niso zajemale – so se začele težave,

94 Megušar, Maks. »Slovenski gradbeniki obnavljajo porušeno in grade novo Skopje.« *Gradbeni vestnik*, 12/8–9 (1963), 208.

95 SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 223, Vlada Republike Slovenije, šk. 2116, Analiza organizirane skopske akcije v okviru obveze SR Slovenije pri izgradnji obmestnega naselja Vlae in pri sanaciji po potresu poškodovanih objektov v letu 1963.

saj nihče ni želel prevzeti dodatnih del. Zato so organizirali posebne kolegije ali gradbene gospodarske organizacije za vsak projekt posebej (Vlae, Idadija itd.), ki so usklajevale delo in reševale sprotne težave. Večkrat je bila izražena skrb, da dela ne bodo končana do 29. novembra, zaradi česar bi lahko prebivalci Skopja, kot so opozarjali na sejah SZDL, začeli vdirati v na pol postavljene domove ali si graditi zemunice. Poleg logistike so morali poskrbeti za nastanitve, prehrano, zdravstvo in organizacijo prostega časa za slovenske delavce. Na pobudo odseka republiškega štaba v Skopju je bil na gradbišča v Skopje poslan sindikalni funkcionar, ki se je ukvarjal z organizacijo, rekreacijo in izboljšanjem odnosov med delavci ter podjetji. Štab je dosegel tudi, da je bil v Skopje poslan zdravnik za slovensko operativo, ki je vzpostavil dve ambulanti – eno na območju Vlae in drugo na območju Idadije.⁹⁶ Okrajni odbori SZDL so opozorili tudi na domnevno slab odnos delavcev iz slovenskih podjetij in strokovnjakov do domačinov v Skopju ter (ne)kvalificirane delovne sile. Pozvali so k boljšim odnosom, k razumevanju velike izgube, ki so jo doživeli prebivalci Skopja, na drugi strani so poudarili tudi razlike v razvitosti samoupravljanja, različnih pogojih in kulturi.⁹⁷ V poročilu z dne 20. januarja 1964 – večinoma po zaključku ključnih del – je bilo zapisano, da brez hitrih ukrepov najvišjih predstavnikov IS SR Slovenije, sprejetih na podlagi ugotovitve republiškega predstavništva v Skopju, ne bi bilo mogoče v takšni meri izvesti gradbenih aktivnosti v letu 1963.⁹⁸

Marca 1964 je bilo v Skopju še vedno zaposlenih približno 650 slovenskih gradbenih delavcev in uslužbencev, ki so izvajali zaključna dela v naseljih Vlae, Idadija ter Vodno. V naselju Vlae naj bi bila dela zaključena do sredine aprila, ko naj bi bila končana še zadnja stanovanja in asfaltirane ceste. Večina stanovanj je bila v tem času že vseljena, vsa pa že vnaprej prodana. Slovenska podjetja so prevzela tudi montažo nekaterih drugih objektov, ki

96 SI AS 223, šk. 2116, Analiza organizirane skopske akcije v okviru obveze SR Slovenije pri izgradnji obmestnega naselja Vlae in pri sanaciji po potresu poškodovanih objektov v letu 1963.

97 SI AS 537, šk. 55, Zapisnik razgovora s predsedniki Občinskih odborov SZDL okraja Ljubljana, ki je bil dne 17. 9. 1963

98 SI AS 223, šk. 2116, Analiza organizirane skopske akcije v okviru obveze SR Slovenije pri izgradnji obmestnega naselja Vlae in pri sanaciji po potresu poškodovanih objektov v letu 1963.

so jih sprva načrtovale druge države, kar je zaradi pomanjkanja elementov, načrtov in pomanjkanja sodelovanja s strani tujih strokovnjakov oviralo potek dela. Težavo je predstavljalo tudi to, da so makedonske oblasti predlagale oziroma prosile za dodatno pomoč – angažiranje slovenskih podjetij ali projektantov za nova in dodatna dela v Skopju, kot na primer izdelavo načrta za paviljon umetnostne galerije ali za novo montažno gledališče. Vendar slovenska podjetja in njihovi delavci niso pokazali interesa za nadaljnje angažiranje pri dodatnih projektih v Skopju.⁹⁹

LJUDSKO POSOJILLO ZA OBNOVO SKOPJA

Razpis ljudskega posojila je prav tako spadal v drugo fazo obnove, saj je bil namenjen dolgotrajni pomoči Skopja. Po katastrofalnem potresu v Skopju je Zvezni izvršni svet 9. septembra 1963 potrdil paket petih zakonov, ki so bili namenjeni dolgoročni obnovi mesta. Med ključnimi ukrepi je bil Zakon o razpisu ljudskega posojila za obnovo Skopja, s katerim je bila uvedena obsežna solidarnostna akcija, namenjena zbiranju dodatnih finančnih sredstev za obnovo. Cilj je bil zbrati 30 milijard dinarjev znotraj SFRJ, potem ko je bila enaka vsota že porabljena iz zveznih rezerv za gradnjo montažnih objektov.¹⁰⁰ Zakon o ljudskem posojilu naj bi pomenil nadaljevanje pomoči, ki so jo posamezniki in delovni kolektivi nudili že od prvih dni po potresu. Ta akcija, kot so jo poimenovali v *Ljubljanskem dnevniku*, naj bi »zajela slehernega državljana, ki naj bi segla v najodročnejše kraje naše dežele, bo pod okriljem SZDL in sindikatov odraz patriotične dolžnosti in solidarnosti naših ljudi do prebivalcev razdejanega Skopja.«¹⁰¹ Zakon o ljudskem posojilu za obnovo in izgradnjo Skopja je vseboval 15 členov.¹⁰² Vpis posojila je bil, kot je navajal 2. člen, prostovoljen in je trajal

99 SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 223, Vlada Republike Slovenije, šk. 2205, Informacija o stanju del in problematiki slovenske gradbene operative pri obnovi Skopja.

100 »Realne možnosti za premagovanje nastalih težav, ne da bi ogrozili pozitivna gospodarska gibanja.« *Delo*, 10. september, 1963, 3.

101 »Dvakrat da, kdor hitro da.« *Ljubljanski dnevnik*, 24. september 1963, 4.

102 SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 223, Vlada Republike Slovenije, šk. 2204, Predpisi in tehnična navodila za ljudsko posojilo za obnovo in izgradnjo Skopja.

med 25. septembrom ter vključno 15. oktobrom 1963. V tem času so lahko prostovoljno posojilo vpisali državljani/posamezniki, družbenopolitične skupnosti in delovne ter druge organizacije. Vpisano posojilo se je moralo vplačati med 1. oktobrom 1963 in 10. marcem 1964 (za delovne organizacije do 31. marca), in sicer v največ šestih obrokih. Na vpisano vsoto posojila so bile izdane obveznice, ki so prinašale 6-odstotne obresti na leto in so se plačevale za nazaj. Posojilo naj bi se izplačalo v sedmih letih z izplačilom anuitet, ki bi dospele 1. februarja vsako leto, začevši z letom 1964. Zakon je podrobno določal tudi način organizacije vpisa, izdajanje obveznic in druge tehnične vidike izvedbe.

Za izvedbo akcije so bile oblikovane posebne komisije na zvezni, republiški, okrajni in občinski ravni. V SR Sloveniji je bila 13. septembra ustanovljena Republiška komisija, ki jo je vodila Majda Gaspari, članica IS SRS. Naloga republiške komisije je bila skrb za organizacijo in opravljanje nalog v zvezi z vpisom ter vplačevanjem posojil. Republiška komisija je vsa navodila glede vpisa predala okrajnim, te pa občinskim komisijam in podkomisijam. Vsaka občina je imela pet podkomisij, torej pet vpisnih mest, ki so bila razporejena po različnih skupinah prebivalstva. Komisija je tako koordinirala organizacijo 5.559 vpisnih mest v SR Sloveniji. V osnovi je šlo pri vpisu za dve vrsti posojil – posojila gospodarskih organizacij in posojila posameznih državljanov. Čeprav posojilo ni bilo obvezno, so v GO SZDL poudarili, da ga je treba smatrati kot »politično-patriotično« obveznega, če želijo doseči vsote, ki so si jih zadali.¹⁰³ Zavedali so se, da brez dodatnega pritiska na ljudi ne bo šlo vpisati celotne potrebne vsote. Cilj je bil spodbuditi politično zavest in občutek moralne dolžnosti do pomoči. Pomembno je bilo tudi, kako so se akcije lotili, saj je bilo treba apelirati na vse delovne ljudi, poklice, skupine prebivalstva, torej, da mora vsak Slovenec nekaj prispevati. Izraženega je bilo tudi nekaj pesimizma glede posojila, v smislu, da so bili ljudje po večini mnenja, da je akcije za Skopje že konec, je bilo vse že zbrano in so oziroma bodo nadaljnji ukrepi stvar države. Na podežlju so dejavnosti večinoma vodile organizacije SZDL, nekatere občine so organi-

103 SI AS 537, šk. 30, Zapisnik 19. seje Izvršnega odbora Glavnega odbora Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije.

zirale tudi lastna propagandna sredstva in si pomagale z lokalnim tiskom. Mediji – tako časopisi kot RTV – so spremljali potek akcije, imeli organizirano mrežo dopisnikov in v času vpisovanja redno poročali o poteku ter vsakodnevnih rezultatih vpisovanja ljudskega posojila.

Vpis posojila se je začel 25. septembra 1963. Že drugi dan so v *Ljubljanskem dnevniku* poročali o »množičnem vpisovanju posojila«, saj naj bi že v prvih urah tisoč delavcev vpisalo svoje prispevke. So bile pa prvi dan posojila vidne tudi velike razlike med posameznimi skupinami – v skupini delavcev in uslužbencev je posojilo vpisalo že 37 %, med kmeti pa zgolj 2,3 %.¹⁰⁴

Že v prvih dneh vpisa so bile podane ugotovite komisij, da je posojilo nemoteno in po pričakovanih potekalo tam, kjer so bile izvedene dobre organizacijske ter politične priprave na akcijo – na primer v manjših podjetjih. Težave so nastajale pri podjetjih, ki so bila v neugodnem gospodarskem položaju ali pa tam, kjer so brez posvetovanja z delovnimi kolektivi določili višino vpisa za posameznike. V več krajih in občinah so ugotovili, da je bila propagandna akcija na podežlju prepozno izvedena, kar je bil skupaj s pomanjkljivo organizacijo eden glavnih razlogov za slabši odziv na podežlju.¹⁰⁵ Vpis posojila je bil torej precej slabši pri kmetih, obrtnikih in pripadnikih svobodnih poklicev. Razlogov za slabši vpis s strani kmetov je bilo več: predvsem slaba priprava na podežlju, kjer je bila razporejena le tretjina vseh vpisnih mest, ki pa so bila pogosto precej oddaljena od naselij. Zaradi tega so kmetje redko prihajali vpisovat posojilo in so se nekatere komisije odločile za obisk na domu, kar je zahtevalo več časa ter finančnih sredstev.¹⁰⁶ Nekatere kmete so od vpisa odvrčali tudi takrat neugodni pogoji odkupa grozdja, težave z zadrugami, skrbeli pa so jih tudi morebitni dvigi davkov zaradi posledic potresa v Skopju.

104 SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 223, Vlada Republike Slovenije, šk. 2115, Informacija o poteku vpisa ljudskega posojila za obnovo in izgradnjo Skopja, št. 2.

105 SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 223, Vlada Republike Slovenije, šk. 2116, Nekateri problemi v zvezi z akcijo vpisa ljudskega posojila za obnovo in izgradnjo Skopja.

106 SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 223, Vlada Republike Slovenije, šk. 2116, Poročilo komisije za vpis ljudskega posojila za obnovo in izgradnjo Skopja.

Splošne ugotovitve o akciji za vpis posojila so pokazale na veliko pripravljenost ljudi na pomoč, kar potrjuje višina vpisanega zneska, ki je pogosto presegla pričakovanja oblasti in organizatorjev. Kljub temu je bilo zaznano nezadovoljstvo zaradi slabšega odziva med kmeti in obrtniki, ki niso dosegli predvidenih vsot. Kot glavni razlog ni bila nikoli navedena nepripravljenost ljudi za pomoč, temveč prekratke in slabo organizirane priprave. S ponekod slabšimi političnimi pripravami organizacije SZDL niso odigrale svoje vloge. Za SR Slovenijo je bilo sprva predvideno, da bo vpisanih približno 5,1 milijarde dinarjev ljudskega posojila, vendar je končni znesek znašal 6,272.455.000 dinarjev. Slovenski delež je tako predstavljal 15,2 % celotnega zneska posojila.¹⁰⁷ Čeprav je bilo vpisovanje ljudskega posojila zaključeno 15. oktobra 1963, vplačevanje zadnjih obrokov pa 31. marca 1964 – takrat je republiška komisija tudi prenehala z delovanjem, je bila komisija uradno razpuščena šele dobro leto kasneje, z odlokom z 29. maja 1965, ko so bili razrešeni tudi predsednica in vsi člani komisije.

SKLEP

Slovenska pomoč Skopju po potresu leta 1963 je potekala v dveh jasno razmejenih fazah. Prva faza je obsegala takojšnjo odzivnost v prvih dneh in tednih po nesreči. V tej fazi je bila ključna neposredna pomoč pri reševanju ponesrečencev, zdravstveni oskrbi, evakuaciji ter nastanitvi otrok in odraslih. Vanjo so bile vključene strokovne ekipe, številne družbene in politične organizacije ter posamezniki. Posebno vlogo je imelo tudi hitro zbiranje materialne pomoči, medicinske opreme in finančnih sredstev, ki je potekalo pod okriljem občin, okrajev in različnih kolektivov. Slovenska družba se je že v tej fazi izkazala s svojo organiziranostjo, solidarnostjo in odzivnostjo, kar je omogočila vzpostavitev koordinacijskih teles na republiški, okrajni in občinski ravni. Druga faza, usmerjena v obnovo in rekonstrukcijo Skopja, je bila razvejana v tri glavne smeri. Prva je bila vključitev slovenskega gradbeništva in tehnične stroke v fizično obnovo mesta – gradnjo satelitskih naselij, obnovo poškodovanih objektov ter izgradnjo montažnih stanovanj.

¹⁰⁷ SI AS 223, šk. 2116, Poročilo komisije za vpis ljudskega posojila za obnovo in izgradnjo Skopja.

Druga je bila pomoč slovenskih gospodarskih organizacij in industrije široke potrošnje, ki so prispevale opremo, pohištvo in aparate za vsakdanje življenje. Tretja, enako pomembna smer pa je bila finančna pomoč – predvsem preko vpisovanja ljudskega posojila, ki je zbralo obsežna sredstva za nadaljevanje obnove ter je predstavljalo institucionalizirano obliko vsejugoslovanske solidarnosti. Nekaterne oblike pomoči so bile kratkotrajne, a izjemno učinkovite – kot na primer prostovoljne krvodajalske akcije ali prispevek slovenskih zdravnikov, ki so bili v Skopju do 1. avgusta 1963. Nasprotno pa je bila najdlje trajajoča oblika pomoči skrb za evakuirance in otroke, ki so jih v Slovenijo sprejeli v številnih občinah, šolah in družinah. Temu področju so največ pozornosti namenili tudi odbori SZDL, RKS, ZMS in druge organizacije, ki so vzpostavile Komisijo za evakuirance in prevzele skrb za nastanitev, prehrano, izobraževanje ter vsakdanje življenje prizadetih. Na območju Skopja pa je bila osrednja oblika pomoči gradnja. Posledice potresa so v SR Sloveniji spodbudile pospešen razvoj gradbeništva, uvajanje sodobne mehanizacije, krepitev potresno odporne gradnje in hitrejše organizacijske odzive. Poleg tega je potres sprožil razprave o potrebi po boljšem sistemu civilne zaščite, hitrejšem organiziranju prve pomoči ter izboljšanju odzivnih strategij ob naravnih nesrečah. Celoten proces pomoči je bil nenehno podkrepljen z apelom na solidarnost, ki so ga poudarjale oblasti, mediji, SZDL in druge organizacije. Pomoč je bila predstavljena kot spontana pobuda delovnih ljudi in kolektivov, zakonodajni mehanizmi – kot je bilo ljudsko posojilo – pa naj bi to pobudo le razširili in institucionalizirali v okvir vsejugoslovanske akcije enotnosti in bratstva. Pomembno vlogo sta odigrala predvsem tisk in RTV, ki sta neprestano obveščala, usmerjala in spodbujala prebivalstvo k sodelovanju. Pomoč je bila osredotočena predvsem na normalizacijo razmer, oskrbo evakuirancev in otrok ter materialno, strokovno in organizacijsko podporo pri obnovi prizadetega mesta.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 223, Vlada Republike Slovenije, šk. 2115, Informacija o poteku vpisa ljudskega posojila za obnovo in izgradnjo Skopja, št. 2.

SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 223, Vlada Republike Slovenije, šk. 2116, Analiza organizirane skopske akcije v okviru obveze SR Slovenije pri izgradnji obmestnega naselja Vlaie in pri sanaciji po potresu poškodovanih objektov v letu 1963.

SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 223, Vlada Republike Slovenije, šk. 2116, Nekateri problemi v zvezi z akcijo vpisa ljudskega posojila za obnovo in izgradnjo Skopja.

SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 223, Vlada Republike Slovenije, šk. 2116, Poročilo komisije za vpis ljudskega posojila za obnovo in izgradnjo Skopja.

SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 223, Vlada Republike Slovenije, šk. 2116, Slovensko gospodarstvo in pomoč Skopju.

SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 223, Vlada Republike Slovenije, šk. 2204, Predpisi in tehnična navodila za ljudsko posojilo za obnovo in izgradnjo Skopja.

SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 223, Vlada Republike Slovenije, šk. 2205, Informacija o stanju del in problematiki slovenske gradbene operative pri obnovi Skopja.

SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 223, Vlada Republike Slovenije, šk. 2205, Ujedinjene nacije-naučno tehnička pomoč Skopju.

SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 223, Vlada Republike Slovenije, šk. 2205, Vaša pomoč Skopju (jul-septembar 1964).

SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 537, Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, šk. 30, Poročilo o pomoči SR Slovenije Skopju.

SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 537, Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, šk. 30, Zapisnik 19. seje Izvršnega odbora Glavnega odbora Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, ki je bila dne 10. septembra 1963 v Ljubljani.

SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 537, Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, šk. 55, Zapisnik razgovora s predstavniki okrajnih odborov SZDL v zvezi s pomočjo Skopju, ki je bil na Glavnem odboru SZDL Slovenije dne 7. avgusta 1963.

SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 537, Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, šk. 55, Zapisnik razgovora s predstavniki okrajnih odborov SZDL in nekaterih družbenih organizacij, ki je bil na Glavnem odboru SZDL Slovenije – dne 12. avgusta 1963.

SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 537, Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, šk. 55, Zapisnik razgovora s predsedniki Občinskih odborov SZDL okraja Ljubljana, ki je bil dne 17. 9. 1963.

SI AS (Arhiv Republike Slovenije) 537, Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, šk. 323, Bilten okrajnega odbora za pomoč ponesrečencem v Skopju Koper, 8. avgust 1963.

SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 537, Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, šk. 323, Bilten okrajnega odbora za pomoč ponesrečencem v Skopju Koper, 15. avgust 1963.

SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 537, Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, šk. 323, Informacija o delu komisije za evakuacijo otrok in odraslih pri republiškem odboru SRS za pomoč Skopju.

SI AS (Arhiv Republike Slovenije) 537, Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, šk. 323, Informacija o formiranju štabov za pomoč SR Makedoniji.

SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 537, Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, šk. 323, Informacija o stanju in problemih skopskih evakuirancev ter o predlogih z ukrepanje pristojnih upravnih organov družbeno političnih skupnosti.

SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 616, Rdeči križ Slovenije, šk. 500, 222-1/63-5.

SI AS (Arhiv Republike Slovenije) 616, Rdeči križ Slovenije, šk. 501, Kratko poročilo o delu in ukrepih v zvezi z nesrečo v Skopju.

Časopisni viri

»Akcija za hitro zgraditev montažnih objektov v Skopju.« *Delo*, 30. julij 1963, 2.

»Begunce iz Makedonije je treba prijaviti.« *Delo*, 9. avgust 1963, 2.

»Čimveč šotorov in montažnih hiš.« *Delo*, 30. julij 1963, 2.

»Dr. Bogdan Breclj: Ni nevarnosti epidemij.« *Ljubljanski dnevnik*, 27. julij 1963, 2.

»Dvakrat da, kdor hitro da.« *Ljubljanski dnevnik*, 24. september 1963, 4.

»Intenzivna akcija od vsega začetka.« *Ljubljanski dnevnik*, 1. avgust 1963, 9.

»Iskrina pomoč Skopju.« *Delo*, 14. avgust 1963, 10.

»Iz katerih sredstev je moč dajati pomoč žrtvam potresa.« *Delo*, 28. julij 1963, 10.

»Kljub strahotam visoka zavest.« *Delo*, 27. julij 1963 (2. izdaja), 3.

»Naselje za pet tisoč do sedem tisoč prebivalcev.« *Ljubljanski dnevnik*, 8. avgust 1963, 1.

- »Naša bratska čustva.« *Delo*, 27. julij 1963, 1.
- »Njihov drugi dom.« *Ljubljanski dnevnik*, 31. julij 1963, 5.
- »Obvestilo delovnim organizacijam.« *Delo*, 2. avgust 1963, 2.
- »Odprto pismo samoupravnim organom gospodarskih organizacij gradbeništva, gradbenim režijskim grupam, vsem investitorjem in vsem gradbenim strokovnjakom v SR Sloveniji.« *Delo*, 24. avgust 1963, 2.
- »Pomoč naj se odraža v povečani proizvodnji.« *Ljubljanski dnevnik*, 7. avgust 1963, 4.
- »Pomoč Skopju je odraz naše osebne prizadetosti.« *Delo*, 6. avgust 1963, 2.
- »Predvsem organizirana pomoč.« *Delo*, 27. julij 1963, 1.
- »Program obnove in izgradnje Skopja bo ob dobri koordinaciji realiziran.« *Delo*, 27. avgust 1963, 1.
- »Prva je evakuacija prebivalstva.« *Delo*, 30. julij 1963, 1.
- »Realne možnosti za premagovanje nastalih težav ne da bi ogrozili pozitivna gospodarska gibanja.« *Delo*, 10. september, 1963, 3.
- »Solidarna pomoč koprskih kolektivov.« *Delo*, 27. julij 1963 (2. izdaja) 3.
- »Tričetrť milijarde.« *Ljubljanski dnevnik*, 31. julij 1963, 3.
- »Tudi naša republika bo sprejela otroke iz Skopja.« *Delo*, 30. julij 1963, 2.
- »Veljko Zekovič, predsednik zveznega odbora za pomoč Skopju.« *Delo*, 28. julij 1963, 1.
- »Vsem okrajnim odborom za pomoč Skopju.« *Delo*, 29. julij 1963, 1.
- »Vso pomoč bratskem Skopju.« *Delo*, 7. avgust 1963, 2.
- »Zanje bomo skrbeli kot za lastne otroke.« *Delo*, 31. julij 1963, 2.

Literatura

Bubnov, Sergej. »Vplivi potresa na stavbe v Skopju.« *Gradbeni vestnik*, 12/8–9 (1963), 193–203.

Fajfar, Peter. »Razvoj predpisov za potresno odporno gradnjo v Sloveniji.« *Gradbeni vestnik*, 66/4 (2017), 82–96.

Deskova Ivanovska, Ana, Jovan Ivanovski, Vladimir Deskov. »Building the City of Solidarity: The Case of Post-earthquake Reconstruction of Skopje.« V: *Solidarity - from overcoming crisis to sustainable development*, ur. Nenad Markovik in Ivan Damjanovski, 10–16. Skopje: United Nations Development Programme North Macedonia (UNDP North Macedonia),

2023. Dostopno na: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-05/Solidarity%2026.05.pdf> (dostop: februar 2025).

Megušar, Maks. »Slovenski gradbeniki obnavljajo porušeno in grade novo Skopje.« *Gradbeni vestnik*, 12/8–9 (1963), 206–209.

Mušič, Braco. »Urbanistične perspektive.« *Gradbeni vestnik*, 12/8–9 (1963), 204–206.

Petrovski, Tomislav. »Damaging Effects of July 26, 1963 Skopje Earthquake.« *MESF Cyber Journal of Geoscience*, 2 (2004). Dostopno na: https://www.researchgate.net/publication/264869093_Damaging_Effects_of_July_26_1963_Skopje_Earthquake (dostop: januar 2025).

Sinadinovski, C., K. F. McCue. »50 years since the Skopje 1963 Earthquake: Implications for Australian building standards.« *Australian Earthquake Engineering Society 2013 Conference*. Hobart: Tasmania. Dostopno na: https://www.aees.org.au/wp-content/uploads/2015/06/33-McCue-Kevin_Skopje.pdf (dostop: marec 2025).

POVZETEK

Prispevek obravnava slovensko humanitarno pomoč po katastrofalnem potresu, ki je 26. julija 1963 prizadel Skopje. Temelji raziskovalnemu delu, opravljenem v okviru magistrske naloge, na časopisnih in arhivskih virih. Vsebina članka zajema organizacijo, obseg in različne oblike pomoči, ki jih je Socialistična republika Slovenija v prvih mesecih po nesreči namenila prizadetemu mestu in njegovemu prebivalstvu.

V prispevku so predstavljeni prvi odzivi slovenskih oblasti, vloga republiškega odbora za pomoč, ustanovljenega že na dan potresa, ter sodelovanje okrajnih ter občinskih odborov in delovnih organizacij. Prikazana je razvejana mreža aktivnosti, ki so obsegale zbiranje materialne in finančne pomoči, hitro mobilizacijo zdravstvenih in tehničnih ekip, organizacijo sprejema evakuirancev ter dolgoročno vključevanje slovenskih podjetij v obnovo Skopja. Pomembno vlogo so odigrali tudi mediji, ki so prek poročanja in pozivov k solidarnosti močno prispevali k množični podpori prebivalstva.

Prispevek podrobneje osvetli tudi delovanje Rdečega križa, potek krvodajalskih akcij, sprejem otrok in družin iz Skopja v slovenske domove ter težave, s katerimi so se srečevali odbori in organizacije. Obravnavan je tudi širši kontekst – odzivi jugoslovanskih republik in mednarodne skupnosti ter vpliv potresa na razvoj protipotresne zakonodaje in gradbene prakse v Sloveniji.

Avtorica prispevek zaključi z ugotovitvijo, da je bila slovenska pomoč Skopju izjemno hitro organizirana, strokovno podprta in družbeno široko sprejeta, kar potrjuje visoko stopnjo solidarnosti in družbene mobilizacije v takratnem času. Pomoč ni bila le humanitarna, temveč tudi sistemsko zastavljena in politično usklajena, kar kaže na kompleksno delovanje družbenih struktur v kriznih razmerah.

Izgon duhovnikov iz kranjske in radovljiške dekanije leta 1941

The Expulsion of Priests from the Kranj and Radovljica Deaneries in 1941

Polona Meglič

<https://doi.org/10.64651/8-1-5>

141

IZVLEČEK

Leta 1941 je vihra 2. svetovne vojne dosegla Kraljevino Jugoslavijo. Območje dekanij Kranj in Radovljica je prišlo pod oblast nacistične Nemčije, ki je nemudoma začela procese za zagotovitev svojega trajnega obstoja na tem ozemlju. Duhovnike, kot nosilce nacionalne identitete skozi zgodovino, so skupaj z narodno zavednimi učitelji, obrtniki, zdravniki in drugo inteligenco izgnali na Hrvaško in v Srbijo. V članku je predstavljena usoda duhovniki Kranjske in Radovljiške dekanije leta 1941.

Ključne besede

2. svetovna vojna, izgon duhovnikov, nacizem, 1941

ABSTRACT

In 1941, the Second World War reached the Kingdom of Yugoslavia. The territory of the deaneries of Kranj and Radovljica fell under the control of Nazi Germany, which promptly initiated measures aimed at securing its long-term presence in the region. Clergy, traditionally regarded as bearers of national identity throughout Slovenian history, were, together with nationally conscious teachers, craftsmen, physicians, and other members of the intelligentsia, forcibly deported to Croatia and Serbia. The article discusses the fate of the clergy from the Kranj and Radovljica deaneries in the year 1941.

Keywords

World War II., expulsion of priests, Nazism, 1941

UVOD

Dekaniji Radovljica in Kranj sta leta 1941 obsegali 49 župnij, v katerih je delovalo 97 duhovnikov ljubljanske škofije¹. Začetek vojne ni bil presenečenje. Pred velikonočnimi prazniki leta 1941 je ljubljanski škof naročil, da morajo po župnijah obhajati devetdnevnicu za mir. *»Ždi se, da nas vojska kot ognjen pas vedno bolj in vedno bliže obdaja. V bodoče bomo morali še več moliti, da nas usmiljeni Bog obvaruje vojske, ki bi uničevala naše domove, ubijala naša življenja in nam odvzela svobodo, ki je tako velik dar božji.«*² Po puču v Beogradu ni bilo več dvoma, da bo prišlo do vojne. Krajnski dekan Matija Škrbec je v *Kroniki župnije Kranj* zapisal: *»Takoj drugi dan, ko sem izvedel za puč v Beogradu, sem rekel gospodom: "Sedaj je konec, sedaj imamo pred seboj vojno in pripravimo se na vse." Meni – župniku je bilo takoj jasno, da nas zasedejo Nemci.«*³ Dogajanje v Beogradu pa je označil za samomor Jugoslavije. 6. aprila 1941 sta Nemčija in Italija res napadli Kraljevino Jugoslavijo. *»Na cvetno nedeljo, 6. aprila 1941, so se začele sovražnosti med Jugoslavijo in Nemčijo. Po Dupljah, po hišah in tudi v župnišču je bilo polno jugoslovanskih vojakov, mitraljezi. Precej ob 8ih zjutraj sta Gorenjsko preleteli dve sovražni letali, ki sta šli proti Ljubljani bombardirat radio postajo.«*⁴ Jugoslovanska vojska se je predala 17. aprila 1941.

ZAČETEK VOJNE V KRALJEVINI JUGOSLAVIJI TER ODZIV DUHOVNIKOV V KRANJSKI IN RADOVLJIŠKI DEKANIJ

Rateški župnik Kristjan Cuderman je ob začetku vojne pisal dnevnik, ki ga hrani Nadškofijski arhiv v Ljubljani. 1. aprila je vanj zapisal, da mu ni prijetno, da mora uradno nastopati proti Nemcem, ki jih sam resnično ni

1 V številu 97 so zajeti župniki, kaplani, kateheti ter upokojeni duhovniki.

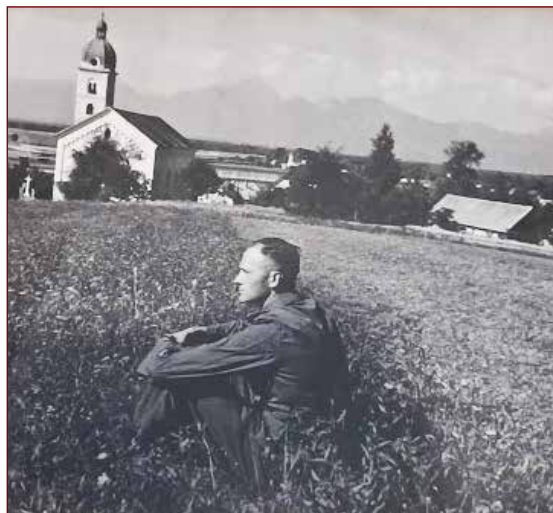
2 »Devetdnevnicu za mir.« V: Kranjski zvon: župnijski list za Kranj in okolico, april 1941, 10.

3 ŽA Kranj, Župnijska in dekanijska korespondenca 1940/1941, l. 32, *Kronika*.

4 NŠAL, ŽA Duplje, *Kronika župnije Duplje*, l. 1941.

sovražil, ampak jih je občudoval.⁵ V svojem dnevniku opisuje pot v Litijo in nazaj, opisuje mesta, ki so se zapirala, ter jugoslovansko vojsko, ki je zasedla vsa strateško pomembna mesta.⁶ 6. aprila se je pri Cudermanu zgledil župan, ki mu je dejal: »Zdaj smo sami. Graničarji so odšli. Predstavil se bom novim oblastem in jim vse izročil.«⁷ Nad nesposobnostjo in bojazljivostjo jugoslovanske vojske se je pritoževal tudi dekan Škerbec, v *Kroniki* je pisal o oficirjih, ki naj bi puščali svoje moštvo brez vodstva ter o nepotrebnem razstreljevanju mostov.⁸ Piše o slovenskih vojaki, ki naj bi odvrgli orožje ter zapustili vojaške vrste po spodbudi srbskih poveljnikov, ampak jih je, ko so obrnili hrbet, zadela krogla v hrbet. »Tako so ubili brata moje služkinje, ko je šel domov že v civilni obleki.«⁹ Nezadovoljstvo nad Srbi je tako še

naraščalo, Cuderman v dnevnik ob padcu Beograda zapiše: »Samo po sebi me ta vest ne boli. Nisem ga [Beograda] nikdar ljubil.«¹⁰ Kraljevina Jugoslavija je bila napadena teden pred veliko nočjo. Mnogi duhovniki so zato, iz strahu pred najhujšim, okrnili ali celo odpovedali obrede velikega tedna.¹¹

Nemški vojak pred cerkvijo v Smledniku

5 NŠAL 526, *Dnevnik 1941*, 1. april 1941.

6 Prav tam, 4. april 1941.

7 Prav tam, 6. april 1941.

8 »Ni bilo nobene potrebe uničevati narodnega premoženja iz vojaških ozirnov! Še tri dni po umiku jugoslovanske vojske, ni bilo ne Italijanov ne Nemcev čez mejo in vendar so nam razstrelili vse mostove ... popolnoma brez potrebe!« ŽA Kranj, Župnijska in dekanjska korespondenca 1940/1941, l. 32, *Kronika*.

9 Prav tam.

10 NŠAL 526, *Dnevnik 1941*, 13. april 1941.

11 Prva tam, 7. april 1941.

Gorenjsko sta v prvih dneh vojne zasedli nemška in italijanska vojska. Odnos fašistične Italije do katoliških duhovnikov je bil v primerjavi s politiko nacistične Nemčije do Katoliške cerkve drugačen. Ta drugačen odnos se ni odražal le na višjih instancah, ampak tudi med vojaki. Italijanske čete so potovale v spremstvu kuratov, ki so navezovali stike z lokalno duhovščino, se večkrat obračali nanje za pomoč, skupaj so obhajali maše.¹² Cuderman je v dnevnik zapisal spomin na prihod Italijanov v Rateče: *»Pred mašo je prikorakala četa Italijanov. Naredili so zelo obupen vtis. Mali, vsi zažgani kot mi. Pod pazduho je nesel nekdo laško zastavo. Ko me zagledajo, se fašistično pozdravimo z dvignjeno roko.«*¹³ Nekaj dni kasneje v dnevnik zapiše primer drugačnega odnosa do duhovščine med italijansko in nemško vojsko: *»Sredi vasi je gruča italijanskih vojakov in pela vojaške pesmi. Ko smo vsi trije duhovniki šli mimo, nas niso nahrulili. Ko pa so vozili mimo nemški vojaki, pa so kričali nad nami in se nam – črnim suknjam – posmehovali.«*¹⁴ Cuderman si je ob začetku vojne želel ostati pod Nemci, saj je znal nemško, predvsem pa se je nadejal tega, da bo večina Slovencev prišla pod oblast nacistične Nemčije. Do velikega preobrata v njegovem odnosu do okupatorja je prišlo 29. aprila, ko je odšel na Jesenice. To mesto, ki ga je dobro poznal, je takrat pokazalo drugačno lice. Jesenice so bile odete v rdeče, na ulici se ni slišala več slovenščina, na cesti so bili le Nemci. Obiskal je tudi tamkajšnje duhovnike. Ti so mu povedali, kaj se je dogajalo z duhovniki na Štajerskem in Cudermanovo navdušenje nad Nemci je usahnilo.¹⁵

V Tržič so Nemci vkorakali 12. aprila 1941.¹⁶ Po prihodu so začeli z zasliševanjem sumljivih posameznikov, med katerimi so bili tudi duhovniki. Jugoslovanska vojska je po svojem odhodu iz bližnjih Dupelj v župnišču pustila staro obleko in čevlje, ki jih je župnik Anton Hafner po njihovem odhodu razdelil med vaščane, a so ga ovadili pri novih oblasteh, da v

12 Prav tam, 8. april 1941; ŽA Kranj, Župnijska in dekanijska korespondenca 1940/1941, I. 32, *Kronika*.

13 Prav tam, 8. april 1941.

14 NŠAL 526, *Dnevnik 1941*, 14. april 1941.

15 Prav tam, 29. april 1941.

16 Petek, Marija in Mihael Petek. *Kronika župnije Tržič: ob 150-letnici posvečenja župnijske cerkve*, Tržič: Župnijski urad Tržič, 1988, 61.

župnišču skriva moko in mast, ki jo je pustila jugoslovanska vojska. »Sledila je natančna preiskava župnišča in gospodarskega poslopja – preiskali so celo tlak – ki pa ni našla prav ničesar. Razburilo me je pa vseeno zelo. Ovaduštvo je šlo takrat v cvet.«¹⁷ Več duhovnikov je bilo v aprilu zaslišanih in mnogi so po tem z Gorenjske zbežali. Tržič so 6. maja 1941 zapustili vsi duhovniki¹⁸, prvi je bil kaplan Vinko Zaletel, ki se je tega spominjal z besedami: »Dobili smo nemškega župana. Rekel mi je: 'Herr Saletel, čestitam vam, ker ste postali nemški državljani!' Jaz takoj začnem pospravljati, vedel sem, kaj me čaka, in zato sem le z aktovko in kolesom skrivaj zbežal iz Tržiča.«¹⁹ Prvi duhovnik, ki so ga Nemci zaslišali in zaprli, je bil župnik z Jezerskega Vincencij Gostiša. To se je zgodilo 17. aprila, kot razlog za njegov prijem pa je dekan Škrbec v *Kroniko* zapisal: »Najbrž so ga lažno denuncirali njegovi župljani, s katerimi je imel neke spore radi dajatev.«²⁰ Dekan je naslednji dan prosil za njegov izpust pri nemškem komandantu v hotelu Evropa v Kranju, ampak njegove prošnje niso uslišali ter mu odvrnili, naj se obrne na gestapo. 23. aprila je bil, zaradi svoje politične dejavnosti ter sodelovanja pri časopisih Slovenec in Gorenjec, zaslišan tudi dekan. Dekan je nekaj dni kasneje pobegnil iz Kranja in odšel v Ljubljano.²¹

Nemci so duhovnike začeli intenzivneje zapirati začetek maja 1941. Pregled zgodb duhovnikov je pokazal, da ni mogoče najti vzorca, ki bi v polnosti pojasnil sistem, ki ga je okupator izbral pri izgonu duhovnikov. Nekateri avtorji sicer govorijo o tem, da so najprej zapirali mlajše duhovnike, a to ne drži v celoti. Šmartinski kaplan dr. Pavel Robič je junija 1941 o tem, koga je okupator zapiral oz. kakšen sistem je ubral pri tem, zapisal: »Po poklicih najrazličnejši, vendar predvsem inteligenca. Sistema v prijetanju ni opaziti, razen pri duhovščini, ki je na Gorenjskem prijeta vsa.«²²

17 NŠAL, ŽA Duplje, *Kronika župnije Duplje*, l. 1941.

18 Petek, *Kronika*, 61.

19 Logar, Marija. »Vinko Zaletel – življenje in delo vogrškega župnika.« *Koledar Mohorjeve družbe v Celovcu* 1995, 101.

20 ŽA Kranj, Župnijska in dekanjska korespondenca 1940/1941, l. 32, *Kronika*.

21 Prav tam.

22 NŠAL 38, šk. 2, Prošnje duhovnikov: Robič Šešku, 14. junij 1941.

Zanimiva je zgodba župnika s Šenturške Gore Silvestra Skebeta. Gestapo ga je poizkušal prijeti dvakrat, 8. maja in na vnebohod, a niso uspeli priti z avtom do župnišča. Na občini v Cerkljah so pustili navodilo, da se mora župnik zgledati pri gestapu v Kranju. Po okoliških vaseh je konec maja okupator zaprl že večino duhovnikov ter učiteljev, zato je Skebe postal neučakan.²³ Zaradi teh dogodkov je pisal v Ljubljano: *»Vse to pa mi gre na živce, tako da se mi zdi to stanje nejasnosti in napetega čakanja nemogoče, posebej zaradi sestre-gospodinje, ki je bila že prej bolehnna in živčna, enako sam nisem dosti boljši. Preostaja mi samo dvoje: ali se javim, ali pa naj odidem in pustim faro.«*²⁴ Čez nekaj dni je zapustil župnijo in odšel v Ljubljano. Župnika iz Velesovega Franca Pfajfara je gestapo na domu obiskal šele 7. junija, a ga ni bilo doma. Še isto noč je Pfajfar ob dveh zjutraj zadnjič maševal v Velesovem in je pred jutrom odšel. Po tem se je en teden skrival v neki hiši. 16. junija mu je uspelo priti do Grobelj in vlaka, ki ga je odpeljal v Ljubljano.²⁵

Pri drugih duhovnikih je bil gestapo bolj učinkovit. Župnika Hafnerja in Janeza Filipiča je gestapo prijel 6. maja. Hafnerja so prijeli v šoli, šli z njim v župnišče, kjer so izvedli površno preiskavo, po tem so ga seznanili, da imajo nalog za njegov prijem.²⁶ Z avtom so se odpeljali do župnišča v Naklem, kjer so prijeli še Filipiča. Odpeljali so ju v kranjske sodne zapore, kjer sta z drugimi ujetniki preživela eno noč, po tem pa so vse premestili v Begunje. Filipič je bil iz Begunj izpuščen in se je lahko vrnil na župnijo, ki pa jo je moral ponovno zapustiti 6. junija, ko je bil odpeljan v hiralnico v Mengšu.²⁷ Hafner ni bil izpuščen iz Begunj. 20. maja je bil odpeljan v Šentvid. 9. junija se je smel s tovornim vlakom vrniti v Duplje, da bi pobral svoje imetje (smel je vzeti 40 kg prtljage ter 25 mark), a je bilo župnišče že izpraznjeno. *»Slovo od župnije je trgalo srce. Fara se je zbrala okrog cerkve in jokaje prejela moj*

23 NŠAL 38, šk. 3, Pisma duhovnikov: Skebe, 26. maj 1941.

24 Prav tam.

25 NŠAL 573, šk. 388: Stična.

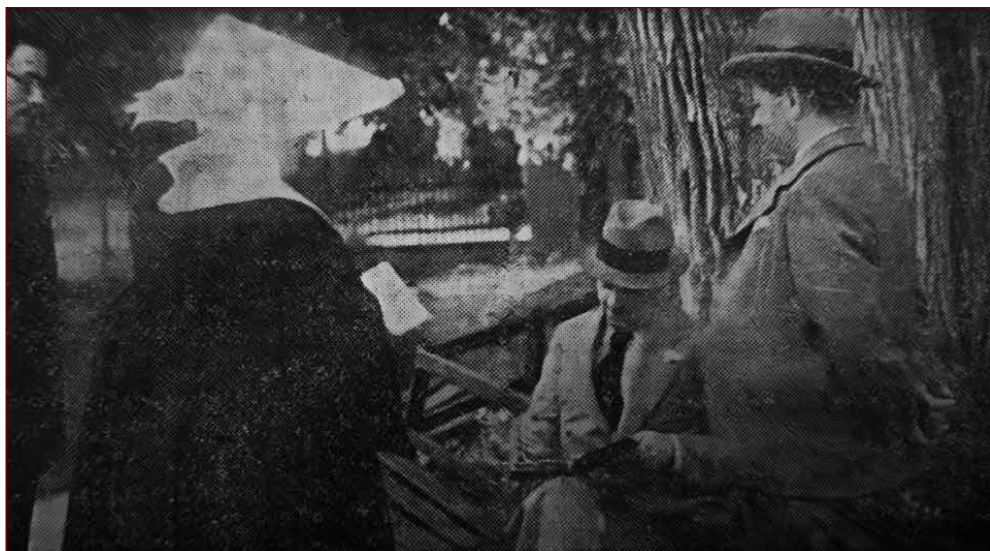
26 NŠAL, ŽA Duplje, *Kronika župnije Duplje*, l. 1941.

27 PAHKL, Dom počitka, Mengeš: Seznam, junij 1941.

poslovilni duhovniški blagoslov.»²⁸ Hkrati z župnikom so se morali iz Dupelj izseliti šolski upravitelj z družino ter trgovec in veleposestnik Rudolf Rakovec z družino. Vrnili so se v Šentvid, kjer so njih ter njihovo prtljago pregledali. »Ob preiskavi so grdo kradli, kar je bilo boljšega in večvrednega, pri osebni preiskavi so vzeli duhovnike na piko. Do nagega so se morali sleči, tudi stari župniki, pričo vseh preiskovalcev, moškega in ženskega spola, ki so pasli pri tem svoje poglede in dostavljali razne opombe.«²⁹

Duhovnike z Gorenjske so v maju zapirali v prostore ženske kaznilnice v Begunjah. Od tam so jih premestili v Zavod sv. Stanislava v Šentvidu pri Ljubljani. Del duhovnikov je bilo junija zaprtih v hiralnici v Mengšu.

ŽENSKA KAZNILNICA V BEGUNJAH

Minister Dragiša Cvetkovič in ban Marko Natlačen l. 1936 v Begunjah

Leta 1875 je grad Katzenstein v Begunjah na Gorenjskem pod poveljem državne pravosodne uprave Avstro-Ogrske postal ženska kaznilnica. Prvih

28 NŠAL, ŽA Duplje, *Kronika župnije Duplje*, l. 1941.

29 Prav tam.

24 kaznjenk je prišlo v Begunje 6. aprila 1875. Z njimi pa so prišle tudi sestre Družbe usmiljenih sester sv. Vincencija Pavelskega. V času 1. svetovne vojne med letoma 1916 in 1917 so prostore begunjske kaznilnice zasedle vojaške oblasti, a so se jetnice po premiku fronte konec leta 1917 tja lahko vrnile. Kaznilnica je, pod vodstvom usmiljenk, delovala tudi v času Kraljevine SHS oz. Kraljevine Jugoslavije.³⁰

Do sprememb v delovanju kaznilnice je prišlo po napadu Nemčije na Jugoslavijo. Večina duhovnikov z Gorenjske je bila v maju leta 1941 zaprta v ženski kaznilnici v Begunjah. Od tam so bili premeščeni v Zavod sv. Stanislava v Šentvidu ali pa so bili začasno izpuščeni. Dr. Guštin v prispevku *Kaznilnica v Begunjah* piše, da so si predstavniki okupatorja kaznilnico ogledali 1. maja 1941, 10. junija pa so stavbo zaplenili. V maju so zapore uporabljali predvsem za osebe, ki so jih nameravali izseliti na jug, na Hrvaško in v Srbijo. Prvi politični zaporniki pa naj bi v zapor začeli prihajati 20. maja 1941.³¹ V *Kroniki ženske kaznilnice v Begunjah* pa je zapisano, da so si zavod ogledovali že aprila. 19. aprila je bilo zapisano: »Vsak dan smo imeli ogleda zavoda. Včasih tudi po večkrat na dan. Izražali so pohvalo o snagi, disciplini. Zlasti so odobraval, da obsojenk nismo kar vprek odpustili, češ, na Poljskem je bilo tako, da so morali po tem kaznjenke vse poloviti.«³² Žensko kaznilnico v Begunjah je 23. aprila prevzela Geheime Staatspolizei oz. gestapo. Ob prevzemu je policija od uslužbenk zahtevala, da še naprej nemoteno nadaljujejo delo in da morajo s prejšnjo oblastjo prekiniti vsakršne stike.³³ 30. aprila je prišla zahteva, da morajo kaznilniške prostore nemudoma izprazniti. Obsojenke so sestre premestile v pritlične delavnice in skladišča. Hišo je moral zapustiti kurat Franc Hiti. Konec meseca je bilo odpuščenih 22 sester usmiljenk, ostalo naj bi jih šest. Ko se je izkazalo, da

30 Guštin, Damijan. »Kaznilnica v Begunjah: »Tu ni bilo življenja, tu ni bilo človeške topline ...«.« V: *Begunjski zbornik 2007*, ur. Marko Vidic, 180–197. Radovljica: Občina Radovljica, 2007, 180–184.

31 Prav tam, 184.

32 PAHKL, *Kronika žen. kaz. v Beg.*, 19. 4. 1941.

33 Prav tam, 23. april 1941.

šestim sestram ne bo uspelo opraviti vseh zadolžitev, je lahko v Begunjah ostalo 13 sester.³⁴

Maja so začeli pripravljati prostore kaznilnice za prihod zapornikov. 3. maja je prišel prvi transport internirancev in njihovo število je hitro preseгло 500. *»Po večini je bila sama inteligenca: duhovščina, učiteljstvo, zdravniki, odvetniki, sodniki. Sprva samo moški. Sredi maja so prišle tudi ženske.«*³⁵ Župnik Hafner je o prihodih novih ujetnikov zapisal: *»Vozili so vsak dan nove tovariše, mnogo delavcev iz Jesenic, javne delavce iz Litije, pa tudi vsake-tolko popotnike, ki so jih, nič hudega sluteče, zajeli kar na cesti in naložili na avte.«*³⁶ Župnik Martin Drolc je bil v Begunjah zaprt med 6. in 21. majem.³⁷ Zaradi slabega zdravja je bival na bolniškem oddelku. *»Bolnikov nas je bilo 15–20. Med seboj smo imeli ječičnike, božjastnike in bolne s hudo gri-žo.«*³⁸ Za čistočo v sobi so morali poskrbeti sami *»po vojaškem načinu«*³⁹. Pred sobami in po hodnikih so bile razporejene vojaške straže v polni bojni opremi. *»Vsakega vojaka stražarja ob mimohodu smo morali vojaško pozdraviti. Za vsak malenkostni pregrešek je bilo napovedano kazen v bunkerju ali ustrelitev. Bunker je samotna ječa, kjer so bili posamezniki telesno mučeni: pretepeni do nezvesti in so potem na tleh ležali celo noč v lastni krvi in blatu ...«*⁴⁰ V Kroniki ženske kaznilnice je zapisan spomin na 9. maj po nedeljskem kosilu. Takrat so na dvorišču zbrali vse zapornike in jih razporedili v polkrog. Pred njih so postavili strojnico. *»Sprva so ljudje in tudi me mislili, da bo vse postreljeno, pa je bilo vse le za strah, da bi nihče ne poskušal pobegniti, da bi vsak ubogal itd. ... Tako je razlagal in dopovedoval vodja Kügel. Bledih obrazov in izgubljenih oči v smrtni grozi in tišini so jih spet poslali z dvorišča na oddelke.«*⁴¹

34 Prav tam, 30. april 1941.

35 Prav tam, 3. maj 1941.

36 NŠAL, ŽA Duplje, Kronika župnije Duplje, I. 1941.

37 NŠAL 38, šk. 2, Prošnje duhovnikov: Drolc Ordinariatu, I. 1942.

38 Prav tam.

39 Prav tam.

40 NŠAL 38, šk. 2, Prošnje duhovnikov: Robič Šarcu, 14. junij 1941.

41 PAHL, Kronika žen. kaz. v Beg., 9. 5. 1941.

19. oz. 20. maja so bili politični interniranci (razen petih mož in ene ženske) odpeljani v škofove zavode v Šentvid. Del duhovnikov je bil iz Begunj izpuščenih. Nekaj duhovnikov je v begunjske zapore prišlo po 19. maju.⁴² Zadnja duhovnika sta bila iz Begunj odpuščena 2. avgusta 1941.⁴³ To sta bila kaplan Anton Duhovnik ter upokojeni duhovnik Jožef Seigerschmied. Usmiljenke so kaznilnico v Begunjah morale zapustiti 3. oktobra 1942. »Ker paznic in Kočvarjev za prevzem poslov še ni bilo, so poverili kuhinjo in druge opravke: pekarno, pralnico, likalnico, hlev in vrt našim obsojenkam, ki so dobile tudi ključe do shramb.«⁴⁴ Poseben avtobus je sestre odpeljal do Šentvida, kjer so brez težav prečkale mejo.

ZAVOD SV. STANISLAVA V ŠENTVIDU

Duhovnike so iz begunjskih zaporov prepeljali v Zavod sv. Stanislava v Šentvid. Tam je od leta 1905 delovala slovenska gimnazija. 6. aprila 1941, ko je bila napadena Kraljevina Jugoslavija, dijakov ni bilo na šoli, saj so bili predčasno, 1. aprila 1941, poslani na velikonočne počitnice. Po veliki noči so se vrnili v šolo, a se je pouk odvijal le v prvem in drugem nadstropju. V *Popisu poteka dogodkov ob prevzemu Zavoda sv. Stanislava od strani funkcionarjev 'der Deutschen Geheimpolizei'* je zapisano: »28. aprila ob 16 1/4 uri sta se pripeljala dva častnika tajne nem. policije ter se javila pri upravitelju zavoda, kjer sta zahtevala g. direktorja. Ko je g. ekonom pripeljal poveljujočega g. Novaka k direktorju, je g. Novak zahteval takojšnji odhod profesorjev in prefektov in to tekom 1 ure ter vseh dijakov v roku 3 ur.«⁴⁵ Ob 18:30 so Zavod zapustili vsi dijaki. Zavešanje za prvo noč so našli v bližnji ljudski šoli. Ob devetih zvečer so zavod zapustili tudi direktor, ekonom ter redovnice, ki so skrbele za gospodinjstvo, oblečene v civilna oblačila. Kljub obljubi, da bodo imeli dijaki in profesorji možnost v 48 urah odpeljati svoje

42 Prav tam, 19. maj 1941.

43 Prav tam, 3. avgust 1941; Begunjske knjige na spletu.

44 Prav tam, 3. oktober 1942.

45 NŠAL 34, fasc. 10: Popis poteka dogodkov ob prevzemu Zavoda sv. Stanislava.

imetje, jim je bilo to preprečeno.⁴⁶ Profesorji in dijaki so se po tem umaknili na svoje domove in v Ljubljano.

Veliko poslopje Zavoda je ponujalo odlične pogoje za vzpostavitev zaporov oz. taborišča. 19. maja 1941 je prišla iz begunjskih zaporov prva pošiljka internirancev, med katerimi so bili tudi duhovniki iz kranjske in radovljiške dekanije⁴⁷. »20. maja so nas premestili v isti lastnosti v Zavod sv. Stanislava v Št. Vidu nad Ljubljano, menda zato, ker so postale Begunje pretesne. Tu se je postopalo z nami enako kot v prejšnji hiši, pa še huje.«⁴⁸ Župnik Hafner opisuje, da je bila v Zavodu velika gneča, saj je 80 ujetnikov bivalo v eni dijaški sobi. Ujetniki so ležali na slami, a je bila gneča tako velika, da niso mogli spati vsi hkrati. »Nam duhovnikom je bilo najtežje, da nismo mogli maševati ali pri maši biti, dasi je bila v zavodu krasna kapela z vsem dobro opremljena.«⁴⁹ O slabih razmerah so poročali tudi drugi duhovniki. Šmartinski kaplan Pavel Robič je 14. junija pisal pismo Šmartinskemu župniku Alojzu Šarcu: »Tu bi ne bilo za Vas, čeprav je za nas še znosno [...] Maširati in pozdravljati treba po vojaško. Včasih moramo eksercirati, kar bi bilo prijetno, če bi bil vedno pameten mojster pri tem, kar ni vedno slučaj. Osebe je na splošno presurovo, sistem pa pač pruski, vojaški.«⁵⁰ Robič zapiše, da mu je bilo v zaporu predvsem dolgčas. Tudi on je opisoval stanovanjske razmere: jetnike so razporedili v 16 sob, v vsaki sobi jih je bilo od 40 do 85. Na sredi sobe je bila po navadi miza ali pult, kjer »sedimo cel ljubi dan«⁵¹ ter kartajo in šahirajo. Nekateri so imeli posebne zadolžitve: vožnja konj v mesto, kuhanje, peka. Zdravniki so opravljali svoje delo, kolikor je bilo mogoče. Ocenil je, da je bilo na dan, ko je pisal, v Zavodu 860 ujetnikov.⁵² Prva stvar, ki so jo naučili ujetnike, je bilo vojaško korakanje in pozdravljanje, saj so morali vsako uniformirano osebo vojaško pozdraviti. »Boli, ko

46 Prav tam.

47 PAHKL, *Kronika žen. kaz. v Beg.*, 19. maj 1941.

48 NŠAL, Župnija Duplje: *Kronika župnije Duplje*, l. 1941.

49 Prav tam.

50 NŠAL 38, šk. 2, Prošnje duhovnikov: Robič Šarcu, 14. junij 1941.

51 Prav tam.

52 Prav tam.

gledam stare gospode, ki se morajo včasih obnašati kot lutke.»⁵³ 14. junija je vedel, da v Šentvidu ne bodo ostali dlje, ampak jih bodo poslali neznano kam. V časopisu *Duhovno življenje* so leta 1942 zapisali, da se je godilo ujetnikom v Šentvidu veliko slabše kot prej v Begunjah. »Tu so namreč uvažali svojo 'častno' službo novi 'cvetovi nemškega naroda', mladi pripravniki za SA oddelke, po večini smrkavci iz Kočevja. Ti so 'samo za vajo' pretepali odlične slovenske može, družinske očete in jih silili, da so se morali plaziti po dvorišču na golih kolenih in komolcih, dokler si niso kolen in komolcev do krvi odrgnili in popadali v nezavest.«⁵⁴

Robič je zapisal, da so bili duhovniki med vsemi zaporniki za delo še najmanj uporabni. »Maševati seveda ni mogoče. Pač pa sem spovedoval na riziko.«⁵⁵ Robič je še zapisal: »Za delo mora dati soba gotovo število ljudi, in če drugi ne marajo, grejo prostovoljno duhovniki. Ti so tu pa tam malo bolj na piki radi stanu, pa so včasih tudi bolj v spoštovanju.«⁵⁶ Župnik Hafner je menil, da so se nad duhovniki stražarji še posebej radi izživljali in so jim dajali najtežja in najbolj umazana dela pri hiši. Posebej se je spominjal praznika sv. Rešnjega Telesa, ko so morali kaplani čistiti greznico v šoli v Šentvidu, kjer je bivala nemška vojska. Odplake se morali voziti čez celo vas na polje⁵⁷. Julija so v Šentvid pripeljali tudi duhovnike iz hiralnice v Mengšu.⁵⁸ Med njimi je bil župnik Drolc, ki je o življenju v zavodu zapisal le: »Ležali smo v velikih sobah na parketnih tleh na slami, eden tik ob drugem, pokriti s koci, katere smo prinesli od doma. V eni sobi nas je bilo od 40–60. Tudi ženske so ležale z nami v isti sobi ...«⁵⁹ Duhovnike in del drugih ujetnikov, so v noči z 10. na 11. julij odpeljali čez Ljubljano na Hrvaško in v Srbijo.

53 Prav tam.

54 »Slovenci pod Hitlerjem.« V: *Duhovno življenje: slovenska verska revija*, oktober 1942, 112.

55 NŠAL 38, šk. 2, Prošnje duhovnikov: Robič Šarcu, 14. junij 1941.

56 Prav tam.

57 NŠAL, Župnija Duplje: *Kronika*, I. 1941.

58 PAHKL, Dom počitka, Mengeš: Seznam, junij 1941.

59 NŠAL 38, šk. 2: Prošnje duhovnikov: Drolc Ordinariatu, I. 1942.

DOM POČITKA V MENGŠU

V domu počitka v Mengšu oz. hiralnici v Mengšu so sestre sv. Vincencija Pavelskega skrbele za bolnike in uboge. »Hiša je bila last Janeza Levca, bila je to mala kmečka hiša. Leta 1920 je podaril družbi sv. Vincencija Pavelskega hišo in vse njegovo premoženje pod pogojem, da naj skrbi za 10 revežev iz Mengša brezplačno.«⁶⁰ V hiši je lahko bivalo do 80 bolnikov. Poleg stavbe za bolnike je bil del ubožnice tudi kmetija, ki je obsegala 29 ha.

Konec maja je v mengoško hiralnico prišel gestapo, ki si je prostore ogledal in zahteval sezname vseh bolnikov, uslužbencev ter sester. »Popisal je tudi živino in končno zahteval 17 prostorov za stare duhovnike, ki jih je mislil strpati v zavod.«⁶¹ 4. junija je v kroniki zapisano, da so pripeljali duhovnike in druge. Vsega skupaj je bilo 38 ljudi. »To so bili župniki, aktivni in upokojeni iz Gorenjske in nekaj tudi iz Štajerske.«⁶² Iz kranjske in radovljjske dekanije je bilo v Mengeš prepeljanih 19 duhovnikov. Med njimi so bili duhovniki, ki so bili prijeti že v maju, ampak so bili kasneje izpuščeni, npr. radovljjski dekan Jakob Fatur. Poleg teh duhovnikov so se jim v ječi pridružili tudi tisti, ki zaradi bolezni ali starosti prej niso bili prijeti. Med drugim nova oblast ni prizanesla niti zgodovinarju in upokojenemu duhovniku Jožefu Lavtižarju, ki je bil ob začetku vojne v 90. letu starosti.⁶³

Župnik Drolc je v pismu zapisal, da so bili v hiralnici v Mengšu prosti in so lahko hodili po vrtu ter travnikih, ki so bili last te, a niso smeli na cesto.⁶⁴ Najprej so lahko maševali v kapeli hiralnice, a so jim kmalu pobrali vse kelihe. Sredi julija je bilo duhovnikom prepovedano maševati, zato so to počeli ponoči po trije na enkrat. Za kelihe pa so uporabljali steklene kozarce. Drolc se v svojem pismu spominja velike dobrote, ki so jim jo v Mengšu izkazovale usmiljenke. Sestre so v dneh po nemški zasedi opazile,

60 PAHKL, Dom počitka Mengeš: Zavetišče sv. Vincencija Mengeš, 9. junij 1961.

61 PAHKL, Dom počitka Mengeš: *Kronika*, maj 1941.

62 PAHKL, Dom počitka Mengeš: Zavetišče sv. Vincencija Mengeš, 9. junij 1961.

63 PAHKL, Dom počitka Mengeš: *Kronika*, maj 1941.

64 NŠAL 38, šk. 2, Prošnje duhovnikov: Drolc Ordinariatu, l. 1941.

da je okupator začel odnašati vrednosti iz mengeške cerkve in so se bale, da bodo vlomili tudi v tabernakelj. Hiša je bila polna duhovnikov, a nihče ni smel zapusti hiralnice, zato je šla po Najsvetejše hišna predstojnica.⁶⁵

30. junija 1941 je potekal transport duhovnikov iz Mengša v škofove zavode v Šentvidu. Tja niso odpeljali najstarejših duhovnikov, ki so ostali v Mengšu.⁶⁶ Po duhovnike je ob petih popoldne prišel tovorni avtomobil, na katerega so sedli duhovniki, ki so jih pokrili s črno plahto.⁶⁷ Od 19 duhovnikov obravnavanih dekanij, so jih v Šentvid odpeljali 12. 10. oktobra 1941 so izpustili Franca Avsca župnika iz Lesc, zadnjega duhovnika iz radovljiške dekanije. 14. junija 1941 je v hiralnici umrl upokojeni duhovnik s Primskovega pri Kranju Anton Jemec, star 77 let.⁶⁸

DUHOVNIKI, KI SO OSTALI V RADOVLJIŠKI IN KRANJSKI DEKANIJ

Del duhovnikov je tekom druge svetovne vojne ostal na svojih župnijah. To so bili ostareli in onemogli duhovniki, ki so bili izpuščeni iz hiralnice v Mengšu. Med njimi je bil župnik iz Predoselj Ignacij Zupanc. Zupanc je ob začetku vojne štel 77 let. Iz Mengša so ga izpustili 6. oktobra 1941⁶⁹ in po tem se je vrnil v Predoslje. Jeseni 1941 pa je v Kranju in njegovi širši okolici že deloval nemški duhovnik Henrik Beuke, ki ga je na Gorenjsko poslal celovski škof. Beuke⁷⁰ je poskušal navezati stik s Zupancem, a se mu je ta upiral. Zupanc je v Ljubljano na škofijo pisal in prosil pojasnila o dogovoru med ljubljanskim ter celovskim škofom, ki naj bi določal, katera škofija ima jurisdikcijo nad Gorenjsko: »Torej tukaj omenja [Henrik Beuke] vedno samo

65 PAHKL, Dom počitka Mengeš: *Kronika*, maj 1941.

66 PAHKL, Dom počitka, Mengeš: Seznam, junij 1941.

67 NŠAL 38, šk. 2, Prošnje duhovnikov: Drolc Ordinariatu, l. 1941.

68 PAHKL, Dom počitka, Mengeš: Seznam, junij 1941.

69 Prav tam.

70 Župnik Beuke je postal zelo priljubljen med slovenskim prebivalstvom, saj se je naučil tudi slovensko. Še danes se ga mnogi starejši spominjajo, ko je z motorjem obiskoval okoliške župnije. Po vojni je smel ostati v novi Jugoslaviji.

škofa celovškega; škofa ljubljanskega, ki je naš škof, nič ne omenja /.../. Ko smo bili od gestapa izpuščeni iz Mengša, nam je gestapo zabičal, da ne smemo nobene dušnopastirske funkcije izvrševati. Zato toliko časa, dokler od gestapa ne dobim pismo dovoljenja ne mislim iti in ne bom šel v nobeno cerkev maševat, četudi bi me g. Beuke klical ...».⁷¹

Poleg zaprtih in izpuščenih duhovnikov je v dekanijah Kranj in Radovljica ostal majhen delež duhovnikov, ki v letu 1941 ni bil zaprt. Župnik iz Mošenj Franc Bleiweis je smel ostati na župniji, razloga za to, pa naj bi bil njegov nemški priimek.⁷² Na Blejski Dobravi je lahko ostal upokojeni duhovnik Jakob Černe, ker je bil državljani Združenih držav Amerike, kjer je preživel večino poklicne dobe.⁷³ Upokojena duhovnika Matej Škerbec⁷⁴ in Jožef Grašič ter župnik Franc Čemažar so tudi lahko ostali na svojih župnijah. Vsem trem duhovnikom je skupno, da so do vzpona fašizma in njegovega hudega preganjanja duhovnikov na prelomu dvajsetih in tridesetih let, delovali med Slovenci in Hrvati v Italiji. Od tam so se pod pritiskom oblasti morali umakniti. Kurat Franc Hiti je moral zapustiti kaznilnico v Begunjah, a je ostal na Gorenjskem do konca vojne. 13. junija 1942 so duhovnik Franc Čemažar, Jožef Grašič, Ignacij Zupanc, Franc Bleiweis, Fran Avsec, Jožef Seigerschmied, Jakob Černe in Jožef Lavtižar dobili dovoljenje za delovanje

71 NŠAL 333, šk. 16.

72 Ambrožič, Matjaž. 2021. *Zgodovina brezniške župnije*. Ljubljana: Salve, 2021, 164.

73 NŠAL, ŽA Bled, šk. 6: *Kronika župnije Bled, 1941–1945*. Černe naj bi z velikim veseljem (predvsem v opitem stanju) zabavljajl čez Nemce. Ti so se ga leta 1943 naveličali in ga zaprli. Kmalu je bil v izmenjavi ujetnikov med ZDA in Nemčijo odpeljan v ZDA, kjer je živel do smrti.

74 Matej Škerbec je bil stric kranjskega dekana Matija Škerbca. Matej Škerbec je bil leta 1923 izgnan iz Italije. Po tem je živel v Trzinu pri nečaku ter odšel kasneje z njim v Kranj, ko je ta postal dekan. V času 2. svetovne vojne je bil popolnoma oslepel. Na njegovem pogrebu se je škof Vovk spominjal njegovega dela z besedami: »Prišel je leta 1941 okupator. Slepega starčka je pustil v Kranju. In prekinjen je bil pokoj blagopokojnika z velikanskim delom ljubezni. Množice so se zgrinjale okoli slepega gospoda kanonika v cerkvi in na domu, da je v slovenski besedi spovedoval, tolažil in dvigal svoje drage rojake.«; NŠAL 333, šk. 10 (80): Pridige osebam ob praznikih in pogrebih, 22. marec 1949.

na področju določenih župnij.⁷⁵ Posebno dovoljenje za maševanje v Kranju je dobil tudi dekan Matija Škerbec, ki je pred tem z Gorenjske pobegnil.⁷⁶

DUHOVNIKI V IZGNANSTVU L. 1941

Slovenec, 20. junij 1941

Duhovnik Viktor Kragel je zapisal: »Močno je Ljubljano pretresel v noči od 9. na 10. julij 1941 skrivni prevoz po Nemcih izgnanih Slovencev iz Gorenjske v Srbijo oz. na Hrvaško. Mnogo gorenjskih duhovnikov je bilo odpeljanih

75 Dolinar, France Martin. »Sodni proces proti ljubljanskemu škofu dr. Gregoriju Rožmanu od 21. do 30. avgusta 1946 (I. del).« V: *Zgodovinski časopis*, 50/1 (1996), 135.

76 Prav tam, 135.

v Sremski Karlovec, mnogo lavantinskih pa v Slavonsko Požego.«⁷⁷ Kdaj točno je prišlo do tega transporta, si viri med seboj nasprotujejo: Hafner je zapisal, da se je to zgodilo v noči z 10. na 11. julija.⁷⁸ Zabret je zapisal, da se je to zgodilo 20. julija, ampak se je verjetno zmotil, saj je bilo pismo napisano 15. julija⁷⁹, Drolc v svojem pismu potrdi, da so bili duhovniki odpeljani proti Hrvaški ponoči 10. julija in so bili naslednji dan, 11. julija, v Sremskih Karlovcih.⁸⁰ Nenazadnje pa je Škofijski odbor za pomoč izgnanim duhovnikom⁸¹ na seji 22. julija 1941 v zapisnik 9. seje zapisal, da so bili duhovniki iz Šentvida odpeljani 10. julija: »Duhovniki, odpeljani iz Št. Vida dne 10. julija, so zdaj na Hrvatskem, in sicer 50 v Djakovem, 74 v Sremskem Karlovcu.«⁸²

Duhovnike so iz Šentvida čez Ljubljano do Zagreba peljali z vlakom. »Dne 10. 7. 41 so nas s polnočnim vlakom odpeljali na Hrvatsko. V popolnoma zatemnjenih vagonih smo bili strogo zastraženi mimo Ljubljane – ni smel nihče k oknu, na tistem in v solzah smo se vozili daljo v neznane kraje...«⁸³ Poleg duhovnikov so bili na vlaku tudi »cigani in umobolni bolniki«⁸⁴. Prvi postanek so imeli v Zagrebu, kjer so bili duhovniki z Gorenjske odpeljani s posebnim vlakom proti Sremskim Karlovcem v Srbiji.⁸⁵ V Zagrebu je po prošnji zagrebškega nadškofa Alojzija Stepinca z vlaka smel izstopiti le župnik iz sv. Križa nad Jesenicami Franc Krašna.⁸⁶ Ženske so odšle z vlaka v

77 NŠAL 580, šk. 3 (408a): Žalost in veselje podeželskega župnika.

78 NŠAL, ŽA Duplje, *Kronika župnije Duplje*, I. 1941.

79 NŠAL 38, šk. 3: Dopisovanje Hrvaška: Zabret, 15. julij 1941.

80 NŠAL 38, šk. 2: Prošnje duhovnikov: Drolc Ordinariatu, I. 1942.

81 5. maja 1941 je bil v Ljubljani ustanovljen Škofijski odbor za pomoč izgnanim duhovnikom. Odbor je deloval do konca 2. svetovne vojne.

82 NŠAL 34, šk. 1, Sejni zapisniki, 22. julij 1941.

83 NŠAL 38, šk. 2: Prošnje duhovnikov: Drolc Ordinariatu, I. 1942.

84 Prav tam.

85 Prav tam.

86 Stepinac in Krašna sta bila dobra prijatelja. Zagrebški nadškof je poletne počitnice leta 1940 preživel pri njem na Sv. Križu nad Jesenicami. Tega leta sta se skupaj s škofom Rožmanom in duhovnikom Ignacijem Lenčkom povzpeli na Triglav. Lenček 1961, 595

Požegi⁸⁷. Hafner zapiše, da so mlajši duhovniki izstopili v Đakovem, preostale duhovnike pa so odpeljali naprej v Sremske Karlovce.⁸⁸ »V četrtek 10/7 sem odpotoval iz Št. Vida skozi Ljubljano proti Zagreba in mimo Djakovega do Sremskih Karlovec, potem pa nazaj v Djakovo, kamor sem došel v soboto ob 8h dopoldne.«⁸⁹

O življenju duhovnikov na Hrvaškem in v Srbiji je obširno pisal hrvaški teolog Juraj Batelja v knjigi *Blaženi Alojzij Stepinac in pregnani slovenski duhovniki med drugo svetovno vojno*. V delu bralcem predstavi delo zagrebškega nadškofa in kaj se je dogajalo z izgnanci, kako so zanje skrbeli. Najprej so duhovnike namestili v Đakovem ter Sremskih Karlovcih. V sredini avgusta so duhovnike poslali živeti v bližnje samostane.⁹⁰ Duhovnike Martin Drolc, Jakob Fatur, Matej Žbontar, Janez Kramar in Gabriel Petrič so poslali v pravoslavni samostan na Fruški gori.⁹¹ V samostanu so bivali trije menihi, oskrbnik z ženo ter vojaki ustaši. Po nekaj dneh jih je obiskal župan iz Sremskih Karlovcev ter jim oznanil, da bodo morali od zdaj naprej trdo delati in pozabiti na svoj duhovniški stan.⁹² Blejski župnik Zabret je v pismih pisal o velikem dolgčasu med duhovniki. Piše o duhovnikih, ki so zbežali neznano kam. »Zato ni čudno, da jih je ena četrtnina teh nastavljenecv že popihala, nekateri tako po francosko, da niti v Đakovem ne zvemo oz. šele čez dolgo časa po velikih ovinkih.«⁹³ Tudi sam priznava, da bi najraje zbežal nazaj domov, ampak bi se tega sramoval pred škofom. Od obravnavanih duhovnikov je nazaj domov v Faro pobegnil kaplan iz Predoselj Janez Bukovec.⁹⁴

87 Nekateri duhovniki so odšli v izgnanstvo skupaj s svojimi gospodinjami in v Požegi so jih ločili.

88 NŠAL, ŽA Duplje, *Kronika župnije Duplje*, I. 1941.

89 NŠAL 38, šk. 2: Prošnje duhovnikov: Drolc Ordinariatu, I. 1942.

90 Batelja, Juraj. *Blaženi Alojzij Stepinac in pregnani slovenski duhovniki med drugo svetovno vojno*: v spomin na 120. obletnico rojstva kardinala Alojzija Stepinca in 20. obletnico razglasitve za blaženega. Ljubljana: Družina, 2019.

91 NŠAL, ŽA Naklo, spisi, fasc. 16: Seznam.

92 Prav tam.

93 NŠAL 38, šk. 3, Dopisovanje Hrvaška: Zabret, 13. avgust 1941.

94 NŠAL 38, šk. 2, Prošnje duhovnikov: Bukovac Ordinariatu, 11. oktober 1942.

VRAČANJE DUHOVNIKOV V LJUBLJANSKO POKRAJINO

Konec avgusta 1941 so slovenski duhovniki dobili dovoljenje za vrnitev v Ljubljansko pokrajino, a pod pogojem, da ne bodo prosili za državno podporo ali službo.⁹⁵ Večinski del duhovnikov iz kranjske in radovljiške dekanije se je tedaj vrnil v Ljubljansko pokrajino. Duhovniki so se zbrali v Sremskih Karlovcih in se odpravili do Zagreba, kjer so morali čakati pet dni, da so dobili ustrezno dokumentacijo. 28. avgusta so duhovniki prišli v Metliko, kjer so bili deležni sprejema. Zvečer so prispeli na kolodvor v Ljubljani. Noč so lahko preživeli v ljubljanskem semenišču.⁹⁶

Po vrnitvi v Ljubljano so se duhovniki morali sami znajti in poiskati načine, kako preživeti. V Ljubljani so predvsem ostarele in onemogle duhovnike sprejemale sestre usmiljenke v Zavodu sv. Jožefa. Tam so v letu 1941 iz obravnavanih dekanij bivali duhovniki: Alojzij Šarec, Jože Godina, Jože Ocepek, Franc Zorko, Franc Erzar, Mihael Žnidar, Vincencij Gostiša, Anton Golf ter Martin Drolc.⁹⁷ Mnogo duhovnikov se je moralo vrniti v rojstne kraje, odšli so k sorodnikom oz. na župnije, kjer so bili kaplani ali župniki, preden so jih poslali na Gorenjsko. V Ljubljanski pokrajini je bilo jeseni 1941 več duhovnikov kot delovnih mest zanje, zato so mnogi ostali brez intencij. Najbolj ubogim duhovnikom je Odbor za pomoč izgnanim duhovnikom svetoval, naj se umakne v samostan v Stični, kjer je bilo bivanje najcenejše.⁹⁸ V veliki meri so bili duhovniki prepuščeni sami sebi, od ljubljanskega škofa niso prejeli veliko pomoči.

V Ljubljansko pokrajino se avgusta 1941 niso vrnili vsi duhovniki. Kranjski kaplan Jože Vovk je bil tri tedne kaplan v Nišu, župnijski upravitelj v Kragujevcu, kaplan v župniji Device Marije v Beogradu ter upravitelj

95 NŠAL 38, šk. 1, Sejni zapisniki: 2. september 1941.

96 NŠAL, ŽA Duplje, *Kronika župnije Duplje*, I. 1941.

97 PAHKL, *Kronika zavetišča sv. Jožefa*: 31. december 1941.

98 NŠAL 38, šk. 2: Prošnje duhovnikov, Kramar Odboru, 17. december 1941.

župnije v Zaječaru. Na Gorenjsko se je vrnil po koncu vojne.⁹⁹ Kranjski vikar Franc Blaj se je pridružil duhovniku Viktorju Zakrajšku v Nišu. Posebno skrb sta namenjala slovenskim izgnancem, ki so bivali v psihiatrični bolnišnici v Gornjih Toplicah. Blaj in Zakrajšek naj bi bila precej nepriljubljena med tamkajšnjim prebivalstvom, saj so ju kot katoliškega duhovnika enačili z delovanjem NDH.¹⁰⁰ Šmartinski kaplan dr. Pavel Robič je opravljal delo kornega vikarja in nemškega pridigarja v župnijski cerkvi v Đakovem.¹⁰¹ Nekaj duhovnikov je v tujini moralo ostati zaradi bolezni. Begunjski župnik Franc Gornik je konec avgusta zbolel in se ni mogel vrniti v Ljubljano. 7. septembra 1941 je bil sprejet v bolnici na Vinogradniški cesti v Zagrebu, kjer so ga trikrat operirali na glavi.¹⁰²

SKLEP

V prispevku je bilo predstavljeno, kaj se je dogajalo z duhovniki v prvem letu druge svetovne vojne na Gorenjskem. Zaslišanja duhovnikov v omejenih dekanijah so se začela v drugi polovici aprila. Prvega duhovnika so zaprli 17. aprila. Maja so jih zapirali v ženski kaznilnici v Begunjah, junija so starejše in onemogle duhovnike zapirali v hiralnico v Mengšu. Iz obeh ustanov so jih premestili v Zavod sv. Stanislava v Šentvidu. 10. julija so jih z nočnim vlakom odpeljali v izgnanstvo v Sremske Karlovce ter Đakovo. 28. avgusta se je del izgnanih duhovnikov smelo vrniti v Ljubljansko pokrajino.

V obravnavanih dekanijah je ob začetku vojne delovalo 97 duhovnikov (dva kaplana na začetku vojne nista bila na Gorenjskem). Pred izgonom jih je zbežalo 38, največ v Ljubljansko pokrajino. Izgnali so 45 duhovnikov na Hrvaško in v Srbijo, a se jih je večina vrnila v Ljubljansko pokrajino že pred koncem leta 1941. Deset duhovnikov je smelo ostati na svojem domu. Med vojno so nacisti ubili smledniškega župnika Ivana Platiša kot talca v Čatežu

99 NŠAL 99, š.k. 19: Osebnostne kartoteke duhovnikov iz leta 1948.

100 Jovanović, Zoran. »Slučaj Gornja Toponica: O ponekim detaljima iz istorije srpsko-slovenačke bliskosti tokom Drugog svetskog rata ili o Srbima barbarima.« V: *Dileme* 8/1 (2024), 81–123.

101 NŠAL 38, š.k. 3: Dopisovanje Hrvaška: Zabret, 13. avgust 1941.

102 NŠAL 38, š.k. 3, Pisma duhovnikov: Gornik, 1. oktober 1941.

nad Zaplazom (28. oktober 1943), ter kaplana Antona Duhovnika iz Srednje vasi v Bohinju v taborišču Mauthausen (16. april 1945). Zaradi starosti in drugih bolezni je med vojno umrlo 10 duhovnikov. Kot posledica partizanskih akcij ter povojnih likvidacij so umrli trije duhovniki. 19 jih je po vojni zapustilo Jugoslavijo ter odšlo v emigracijo, največ v Avstrijo in Združene države Amerike.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Nadškofijski arhiv v Ljubljani (NŠAL)

NŠAL 34, šk. 1: Zavod sv. Stanislava v Šentvidu.

NŠAL 38, šk. 1: Sejni zapisniki.

NŠAL 38, šk. 2: Imenski seznam duhovnikov.

NŠAL 38, šk. 2: Prošnje duhovnikov za podpore.

NŠAL 38, šk. 3: Seznami, Dopisovanje glede bivanja duhovnikov beguncev.

NŠAL 38, šk. 3: Dopisovanja glede pregnanih duhovnikov na Hrvaškem.

NŠAL 99, šk. 19: Osebne kartoteke duhovnikov iz leta 1948.

NŠAL 333, šk. 10: Pridige osebam ob praznikih in pogrebih.

NŠAL 333, šk. 16: Splošna korespondenca.

NŠAL 526, šk. 210: *Dnevnik 1941*.

ŽA Bled, šk. 6: *Kronika župnije Bled, 1941–1945*.

ŽA Duplje, Razne knjige, *Kronika župnije Duplje*.

ŽA Naklo, spisi. fasc. 16: *Seznam*.

Provincialni arhiv Hčera krščanski ljubezni (PAHKL)

PAHKL, *Kronika ženske kaznilnice v Begunjah*.

PAHKL, *Kronika, Dom počitka Mengeš*.

PAHKL, *Dom počitka, Mengeš: Seznam, junija 1941*.

PAHKL, *Dom počitka Mengeš: Zavetišče sv. Vincencija Mengeš*.

Arhivi posameznih župnij (ni v NŠAL)

ŽA Kranj, *Župnijska in dekanijska korespondenca 1940/1941*, l. 32, *Kronika*.

ŽA Tržič, *Kronika župnije Tržič*.

Spletni viri

Begunjske knjige na spletu. Gorenjski muzej. Dostopno na: <https://www.gorenjski-muzej.si/begunjske-knjige-na-spletu/>. (dostop: 12. januar 2025).

Literatura

Ambrožič, Matjaž. 2021. *Zgodovina brezniške župnije*. Ljubljana: Salve, 2021.

Batelj, Juraj. *Blaženi Alojzij Stepinac in pregnani slovenski duhovniki med drugo svetovno vojno: v spomin na 120. obletnico rojstva kardinala Alojzija Stepinca in 20. obletnico razglasitve za blaženega*. Ljubljana: Družina, 2019.

Dolinar, France Martin. »Sodni proces proti ljubljanskemu škofu dr. Gregoriju Rožmanu od 21. do 30. avgusta 1946 (1. del).« V: *Zgodovinski časopis*, 50/1 (1996).

Guštin, Damijan. »Kaznilnica v Begunjah: »Tu ni bilo življenja, tu ni bilo človeške topline ...«.« V: *Begunjski zbornik 2007*, ur. Marko Vidic, 180–197. Radovljica: Občina Radovljica, 2007.

Jovanović, Zoran. »Slučaj Gornja Toponica: O ponekim detaljima iz istorije srpsko-slovenačke bliskosti tokom Drugog svetskog rata ili o Srbima barbarima.« V: *Dileme* 8/1 (2024).

Petek, Marija in Mihael Petek. *Kronika župnije Tržič: ob 150-letnici posvečenja župnijske cerkve*, Tržič: Župnijski urad Tržič, 1988, 61.

Časopisni viri

»Slovenci pod Hitlerjem.« V: *Duhovno življenje: slovenska verska revija*, oktober 1942.

Logar, Marija. »Vinko Zaletel – življenje in delo vogrškega župnika.« *Koledar Mohorjeve družbe v Celovcu*, 1995.

»Devetdnevnica za mir.« V: *Kranjski zvon: župnijski list za Kranj in okolico*, april 1941.

POVZETEK

Po napadu Nemčije in Italije nad Jugoslavijo aprila 1941 je nova nacistična oblast začela izvajati ukrepe, ki bi njeno oblast na novo svojem ozemlju trajno utrdilo. Eden izmed prvih ukrepov je bil izgon inteligence, kamor so spadali tudi slovenski duhovniki. Te so maja in junija v velikem številu zapirali ter jih julija prepeljali na jug, na Hrvaško in v Srbijo.

Posebna pozornost je namenjena usodi duhovnikov iz dveh gorenjskih dekanij. Na ozemlju kranjske in radovljiške dekanije je oblast v času vojne prevzela Nemčija. Spadali sta v pokrajino Gorenjska z Mežiško dolino, ki je imela upravno središče v prvem obdobju vojne na Bledu. Duhovniki so bili, preden so jih odpeljali na jug, zaprti v zaporu v Begunjah, hiralnici v Mengšu ter v škofovih zavodih v Šentvidu. 10. julija 1941 so bili duhovniki z nočnim vlakom odpeljani prek Ljubljane do Zagreba, od tam pa gorenjski duhovniki v Đakovo ter Sremske Karlovce. Velik del izgnanih duhovnikov se je v Ljubljansko pokrajino vrnil že konec avgusta 1941.

Slovenska partizanska vojska in italijanski izstop iz vojne

The Slovenian partisan army and the Italian exit from the war

Damijan Guštin

<https://doi.org/10.64651/8-1-6>

167

IZVLEČEK

Vodstvo slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja je poleti 1943 predvidelo, da bo Italija kmalu izstopila iz vojne. Zato je zbralo vse partizanske brigade v Ljubljanski pokrajini, da bi tedaj osvojile čim več orožja in vojaškega materiala italijanske vojske. Ko je bila vdaja Italije 8. septembra 1943 objavljena, je Glavni štab NOV in POS ukazal takojšen pritisk na italijanske enote v garnizijah, da so se te vdajale in izročile več deset tisoč kosov orožja, tudi težjega. Hkrati je vodstvo odredilo splošno mobilizacijo moških v partizansko vojsko. Manj načrtovano je prebivalstvo na Primorskem sprožilo vstajo, ki je vodila v razpad italijanske oblasti in množično, marsikje spontano, vzpostavljanje partizanskih enot. Posledica tega procesa je bila hitra številčna rast partizanske vojske – od 6000 na okoli 25.000 pripadnikov. Organizacijski razvoj ji je komaj sledil. Število brigad, osnovnih bojnih enot, se je z novoustanovljenimi povečalo od 6 na 13 v Ljubljanski pokrajini in 9 na Primorskem.

Gljučne besede

NOV in PO Slovenije, vojaške operacije, partizanska vojska, mobilizacija kapitulacija Italije, Primorska, Slovenija

ABSTRACT

In the summer of 1943, the leadership of the Slovenian national liberation movement predicted that Italy would soon withdraw from the war. Therefore, it gathered all the partisan brigades in the Ljubljana region in order to seize as much weapons and military material as possible from the Italian army. When the surrender of Italy was announced on September 8, 1943, the Headquarter of the National Liberation Army of Slovenia ordered immediate pressure on the Italian units in the garrisons to surrender and hand over tens of thousands of pieces of weapons, including heavier ones. At the same time, the leadership ordered the general mobilization of men into the partisan army. Less planned, the population in the Primorska region launched an uprising that led to the collapse of Italian rule and the

massive, in many places spontaneous, establishment of partisan units. The result of this process was the rapid numerical growth of the partisan army – from 6,000 to around 25,000 members. Organizational development barely kept up. The number of brigades, basic combat units, increased from 6 to 13 in the Ljubljana Province and 9 in the Primorska region with the newly established ones.

Keywords

National Liberation Army and Partisan Detachments of Slovenia, military operations, partisan army, mobilization, surrender of Italy, Littoral, Slovenia

PREDVIDEVANJA IN PRIPRAVE

Vodstvo slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja je, čeprav osredotočeno na njegovo vodenje, pozorno spremljalo globalni vojaško-politični položaj sveta v vojni in se nanj odzivalo, tako pri snovanju svojih strateških in taktičnih odločitev kot v propagandnem delovanju. Že zgodaj spomladi 1943 je prepoznalo slabitev Italije kot pomembno možnost za okrepitev gibanja, tako svojih političnih in oblastnih pozicij kot še bolj okrepitve in razvoja partizanske vojske ter, z odstranitvijo vaških straž, **Prostovoljne protikomunistične milice z italijansko kratico MVAC**, »končanje državljanske vojne«¹. Pozornost dogajanju v Italiji je bilo razumljivo, prostorsko je italijansko okupacijsko območje zadevalo vso južno in zahodno polovico slovenskega etničnega prostora, od Krškega polja do Beneške Slovenije, po obsegu in položajih odporiške organizacije celo poglobitvi, najmočnejši del. Posredno, zaradi vprašanja, kaj bo ob tem storila nemška stran, pa je bilo to poleti 1943 za slovensko odporiško gibanje najpomembnejše aktualno vprašanje.

Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja je ocenilo, da je v vseh ozirih zanj daleč najpomembnejša Ljubljanska pokrajina, ker je predvidevala, da bo tam italijanska oblast lažje razpadla, hkrati pa je bil v pokrajini zasidrano vodstvo protipartizanskega tabora s 6000–glavami kolaborantskimi formacijami Vaških straž, Legije smrti in četniških odredov, kar je vse trenutno še bilo v okviru MVAC. Nenazadnje, kar ni zanemarljiv dejavnik, je tamkajšnje razmere tudi najbolj poznalo, tudi glede moči in sposobnosti odporiške organizacije. V teh ocenah in snovanju okoliščinam primernih ravnanj so najpomembnejše naloge namenili partizanski vojski.²

Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja si je v juniju 1943 postavilo dve, delno celo prežemajoči se nalogi. Na eni strani so si zastavili – na sugestijo Vrhovnega štaba NOPOJ – da reorganizirajo partizansko vojsko v dve veliki

1 Ferenc, Tone. *Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943*. Maribor: Založba Obzorja, 1967, 94–98.

2 Prav tam, 99–100.

operativni enoti, Prvo in drugo slovensko divizijo, s čimer povečajo operativno sposobnost partizanske vojske in nadomestijo dotedanji teritorialni poveljstvi I. in II. operativno cono. V diviziji naj bi vključili vseh šest obstoječih brigad (štiri v Ljubljanski pokrajini in dve na Primorskem), dve novi pa naj bi prispevali še Gorenjska in IV. operativna cona s Štajerske. Povelji za njuno ustanovitev sta bili izdani takoj junija 1943.³ V tem kontekstu so se namenili strokovno izpopolniti Glavni štab NOV in POS, ki so mu ustanovili vrsto specializiranih oddelkov, in – ne nazadnje – postavili so novega komandanta Glavnega štaba, ki je bil politično primeren poveljnik z veliko izkušnjami v vodenju in poveljevanju partizanskim enotam.⁴

Druga zastavitev, ki pa je bila operativna, je bilo vprašanje, kako usmeriti operacije obeh divizij. Glede na vojaškopolični kontekst so načrtovali, da bo ena divizija vpadla v dolino Save v Posavju in prekinila železniško povezavo proti Zagrebu (uničila mostova v Zidanem Mostu in pri Litiji). Druga divizija naj bi svoje operacije usmerila na Južno železnico na odseku med Ljubljano in rapalsko mejo (zrušila viadukt v Borovnici).⁵ Če presojamo strateški namen teh operacij, vidimo, da so bile usmerjene v onemogočanje nemškega približevanja italijanskemu območju. Taka usmeritev je bila smiselna v primeru, da bi dejansko prišlo do italijanskega izstopa iz vojne in – kot so sumili tudi na podlagi obveščevalnih podatkov – njene pridružitve zahodnima zaveznikoma.⁶

V načrtu delovanja ob italijanskem izstopu iz vojne je dobila najpomembnejšo vlogo oborožena sila, partizanska vojska. Ta naj bi opravila tri najpomembnejše naloge: zagotovila prevzem (ljudske) oblasti v pokrajini, razorožila italijansko vojsko in z njenim orožjem oborožila mobilizirane nove borce ter z vojaško močjo odstranila kolaborantske oborožene enote.⁷

3 Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/6, dok. 62.

4 Prav tam; Dokumenti organov in organizacij NOG v Sloveniji, 8, dok. 58, 59.

5 Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/6, dok. 52.

6 Ferenc, *Kapitulacija Italije*, 99–100.

7 Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/6, dok. 62.

Na eni strani je zato odporniško gibanje začelo krepiti svojo vojaško moč tako, da je v Ljubljansko pokrajino 14. julija poklicalo preostale brigade s Primorske, Štajerske in Gorenjske.⁸ Njihov dejanski prihod pa ni bil vprašanje dveh dnevnih pohodov. Celó nasprotno, obe primorski brigadi sta bili močno oddaljeni, saj sta si komaj dobro opomogli po zahtevni preizkušnji pohodu v Beneško Slovenijo. Brigadi sta se zbrali na Trnovski planoti, kjer je pokrajinsko vojaško vodstvo Gregorčičevo brigado kot enoto ukinilo in ostanek borcev vključilo v Gradnikovo brigado. Nato je brigada krenila prek Južne železnice na Notranjsko, kamor je prišla 9. avgusta.⁹ Gorenjska brigada se je julija komaj urejala. Zaradi hude zmote pokrajinskega političnega vodstva pa je prav v odločilni fazi organiziranja formacije na Žirovskem Vrhu padla v nemško očiščevalno operacijo, ki je ciljala prav na uničenje brigade. V bojih na Žirovskem Vrhu, preboju in v obroču, je brigada izgubila več kot polovico moštva. Preostanek moštva, ki se je čez Poljansko dolino le prebil v Polhograjsko hribovje in nato 7. avgusta na Notranjsko, za boj ni bil sposoben več kot dva tedna.¹⁰ Podobno je bilo tudi s šele oblikujočo se Šlandrovo brigado, ustanovljeno 6. avgusta. Ta je sicer bila bliže, na Šipku, a je morala na poti v Ljubljansko pokrajino preiti reko Savo z zavarovanimi mostovi, varovano železniško progo in varovano ter minirano mejo, kar ji je uspelo po delih šele med 22. avgustom in 4. septembrom.¹¹

Štiri partizanske brigade v Ljubljanski pokrajini je glavni štab julija povezal v dvojici in ustanovil 14. (Tomšičeva in Šercerjeva) in 15. divizijo (Gubčeva in Cankarjeva). Ko so preostale tri brigade avgusta prišle, jih je Glavni štab vključil v obe mesec prej ustanovljeni diviziji, tako da je partizanska vojska v sedmih brigadah štela približno 3500 mož. Zunaj brigad, v dveh odredih,

8 Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/6, dok. 40, 42, 43.

9 Petelin, *Gradnikova brigada*, 63–65. Reorganizacijo v eno brigado so odredili osrednji organi.

10 Petelin, Stanko. *Prešernova brigada*. Ljubljana: Borec, 1980., 52–69.

11 Stiplovšek, Miroslav. *Šlandrova brigada*. Ljubljana: Partizanska knjiga; Maribor: Obzorja; Domžale: Odbor Šlandrove brigade, 1971. 46–72.

samostojnem Levstikovem bataljonu in vseh podpornih enotah pa je bilo do 1000 mož.¹²

Dne, 2. avgusta, je izvršni odbor OF izdal dodatna navodila za pospešitev mobilizacije v partizansko vojsko. Načrtna mobilizacija v partizanske enote pa pred koncem avgusta, razen v Beli krajini, ni dala bistvene okrepitve moštva brigad.¹³ Udarni del partizanske vojske v obeh divizijah naj bi zagotovil obvladovanje pokrajine, vendar so bile novodošle brigade zaradi naporov in bojov med pohodi oslabljene in pasivne.¹⁴

Vprašanje, ki je bilo za narodnoosvobodilno gibanje prav tako politično in vojaško izrednega pomena, je bilo ravnanje z MVAC (oziroma Vaškimi stražami in Legijo smrti). Izvršni odbor OF je v okrožnici 21. julija 1943 svoji politični strukturi pojasnil, da so pomembni cilji nastopajočega obdobja tudi »borba proti državljanski vojni, /.../, omogočanje zavedenim in prisilno mobiliziranim belogardistom, ki spoznajo svojo krivdo, da popravijo svoj greh nad narodom ...«¹⁵ V naslednjih tednih so izdali več letakov in pozivov pripadnikom MVAC, da ti zapustijo enote in se pridružijo partizanskim ali zapustijo enote in se vrnejo domov.

Takoj po zavezniškem izkrcanju na Siciliji pa se je odporiško gibanje začelo neposredno pripravljati na, kot so predvideli najverjetnejšo možnost, »nagel zlom Italije«. Ko so izvedeli, da so v Rimu 25. julija odstranili fašistični režim, je v vodstvu prevladala ocena, da bo najverjetnejše šel bodoči razvoj dogodkov v hitro kapitulacijo Italije – in hkrati vstop nemške vojske v Italijo, predvsem pa v Ljubljansko pokrajino. Na to naj bi odgovorili z aktivacijo odporiške organizacije na vseh ravneh, tudi s pospe-

12 Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/6, dok. 66; Kraševac, Velimir. *Deveta kočevska brigada*. Ljubljana: Revija Obramba, 1991., 14, Kraševac, *Deveta brigada*, 14.

13 Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/6, dok. 62, str. 155; Pavlin, Mile. *Petnajsta brigada*. Ljubljana: Odbor 15. brigade; Partizanska knjiga, 1969, 29–30; Vogrič, Rudi. *Boj Belokranjcev*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1973, 267–269.

14 Petelin, *Prešernova brigada*, 75–83; Stiplovšek, *Šlandrova brigada*, 78–83; Petelin, *Gradnikova brigada*, 66–70.

15 Dokumenti organov in organizacij NOG v Sloveniji, 8, dok. 97.

šeno mobilizacijo v partizanske enote. Glavni štab je določil, da se morajo partizanske enote nemškemu prodoru upreti, vendar nikakor ne frontalno; predvsem naj bi ji prizadeli čim več izgub. Da bi lažje obdržali zvezo s hrvaškimi enotami, so glavnemu štabu NOV in PO Hrvaške predlagali, da uniči železniško povezavo Reke s Karlovcem.¹⁶

Ob tem pa je vodstvo poudarilo, da je boj z italijansko vojsko treba nadaljevati, pospeševati razkroj italijanske vojske in belogardističnih enot.¹⁷ Ko je dobil nove vesti, je Izvršni odbor OF v začetku avgusta naročil aktivistom, naj navežejo stike z italijansko vojsko in jo prepričujejo, da se vključi v partizansko vojsko, tako kot je pozivala radijska postaja BBC.¹⁸

Poglavitno pozornost je vodstvo posvetilo italijanski vojski v Ljubljanski pokrajini, ki je še vedno štela približno 50.000 mož (diviziji Isonzo in Cacciatori delle Alpi, bojna skupina XXI aprile in del divizije Lombardia, mejne enote ob rapalski meji), z MVAC še 6000 več. Največjega pomena za partizansko vojsko so bili orožje, oprema in zaloge prav teh 50.000 vojakov. Vojaki in oficirji jih niso zanimali. Čeprav so to izpostavljali kot eno od možnosti (tudi po navodilih Vrhovnega štaba), pa se zdi, da še sami niso verjeli, da bi italijanski vojaki lahko postali njihovi soborci proti nemški vojski. Vendar pa so le iskali stike z višjimi poveljstvi. Pogajanja z generalom Ceruttijem, poveljnikom pehote divizije Isonzo, in pogovora z generalom Gambaro konec julija in v začetku avgusta 1943 niso dali nobenih konkretnih rezultatov.¹⁹ Gotovo pa ti stiki niso ostali neopaženi tudi pri vodstvu protipartizanskega tabora in so vsaj deloma vplivali na njegove odločitve.

TRENUTEK VDAJE ITALIJE

Objava italijanskega brezpogojnega izstopa iz vojne/premirja 8. septembra popoldne je našla slovensko odporniško vodstvo pripravljeno,

16 Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/6, dok. 62, dok. 63.

17 Ferenc, *Kapitulacija Italije*, 98–99.

18 Prav tam, 101.

19 Prav tam, 111–115.

kar kažejo še isti večer izdana podrobna navodila podrejenim enotam.²⁰ Navodila, ki so jih iz Glavnega štaba razposlali še istega večera, so vsebovala pogloblitve točke:

- nastopiti tako partizanske enote kot narodnoosvobodilni odbori kot slovenska narodna oblast in izvrševalci premirja z italijansko vojsko na slovenskem ozemlju;
- razorožiti italijansko vojsko, takoj priti do njihovega orožja;
- izvesti splošno mobilizacijo;
- zatreti kakršnekoli poskuse bele in plave garde, da se vzpostavi kot oblast;
- pripraviti splošen odpor proti nemški zasedbi.

Konkretno je to pomenilo pristopiti v postojanke, zahtevati izročitev orožja, vendar orožje pustiti tistim enotam, ki so se pripravljene boriti z Nemci, zahtevati, da sami razorožijo pridružene enote MVAC, porušiti komunikacije, vzpostaviti ljudsko oblast.²¹

Partizanske enote so se takoj zjutraj 9. septembra približale italijanskim garnizijam, višji štabi so poskušali doseči vdaje celotnih garnizij, ki so bile premočne, da bi jih vojaško obvladali. Seveda je to bilo možno tam, kjer še ni bilo nemške vojske, se pravi izven Ljubljane in krajev ob Južni železnici. Začela se je igra živcev. Italijanska vojska je o potezi Badoglieve vlade vedela le malo. Mnogi vojaki so bili vojaške službe naveličani. Razen morda nekaj generalov (najvišji poveljniki so bili obveščeni šele nekaj ur pred objavo) tudi oficirji niso vedeli nič več kot javne objave premirja. Poleg tega je general Badoglio v svojem javnem nastopu govoril o premirju, zavezniška stran o brezpogojni vdaji. Zato je bila zmeda tudi med njimi. Vojaki so povečini bučno proslavljali, s streljanjem v zrak, konec vojne.²² Poveljnik 11. armadnega korpusa je že 6. septembra odredil, da se divizija Isonzo premakne v sektor Postojne, njeno operativno območje pa

20 Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/7, dok. 4.

21 Prav tam.

22 Prim. Pavlin, *Petnajsta brigada*, 31. Navaja, da se je zvečer slišalo streljanje iz vseh postojank italijanske vojske od Novega mesta do Kostanjevice.

naj zasede divizija Lombardia s svojimi enotami iz NDH. Po objavi premirja je takoj po odredbi poveljnika 2. armade priporočil, da se enote urejeno umaknejo na Reko, saj je nemška vojska že zasedla železniško progo in cesto proti Trstu.²³ Nekatere manjše posadke so takoj dobile povelja, da se pridružijo enotam v velikih postojankah. Zahteve partizanskih parlamentarcev so zadevale oddajo orožja, v zameno za zajamčeno miren odhod. Ponekod so se zahteve teh parlamentarcev dopolnjevale z zahtevo, da razorožijo pridružene oddelke MVAC.²⁴

Tako je štab Vzhodnodolenjskega odreda že zgodaj zjutraj, 9. septembra, začel pogajanja v Metliki, kamor so že prihajale tudi divizijske enote iz NDH, da odložijo orožje, vendar brez uspeha. Temveč so 9. septembra dosegli dogovor o oddaji težkega orožja in opreme posadke v Črnomlju, glavnine 73. polka Como, ki so se mu pridružile še druge enote. V spremstvu partizanske čete je drugo jutro krenilo še oboroženo vojaštvo proti Kočevju. Ob pomoči krajevnih odborov so razorožili tudi večino preostalih posadk in tudi manjše skupine vojakov, ki so prihajale iz Gorskega kotarja. Glavnino umikajoče se kolone divizije Lombardia so potem 11. septembra razorožili na cesti pri Kočevski Reki. Ocenjuje se, da je bilo dejansko razoroženih okoli 6300 vojakov.²⁵

Komandant Glavnega štaba je, ko je v štabu 14. divizije zvečer 8. septembra izvedel za kapitulacijo italijanske vojske, odredil bataljonu Tomšičeve brigade, da krene proti Ribnici. Bataljonski komandant je s dopisom 9. septembra poskusil doseči dogovor o vdaji, vendar neuspešno. Medtem pa se je celotna grupacija črnih rajc zbrala v Ribnici in po ukazu krenila po cesti proti Kočevju. Bataljona Tomšičeve, nato pa še Gorenjske brigade in bataljon Gtradnikove so grupacijo nad 2000 vojakov s težkim orožjem uspeli zadržati med Dolenjo vasjo in Jasnico. Po dvodnevnem

23 Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/6, dok. 198; Cuzzi, Marco. *L'occupazione italiana della Slovenia (1941-1943)*. Roma: Stato Maggiore dell'esercito, Ufficio storico, 1998,, 280–281.

24 Ferenc, *Kapitulacija Italije*, 134–139; Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/7, dok. 8.

25 Pavlin, *Petnajsta brigada*, 31–32; Vogrič, *Boj Belokranjcev*, 267, 286–290; Strle, *Tomšičeva brigada: 1943, 191–199*.

ostrem boju se je kolona le vdala.²⁶ V Ribniško garnizijo je najprej šlo dvoje odposlanstev štaba 14. divizije, ki sta popoldan le dosegli vdajo posadke v velikosti polka. Tako sta dva bataljona Tomšičeve vkorakala v Ribnico, kjer so jim predali vse težko orožje. Naslednjega dopoldneva je brigada počakala umikajočo se kolono 52. pehotnega polka iz Ribnice in jo prisilila k položitvi vsega orožja. Razorožili so približno 2000 mož.²⁷

Štab 15. divizije je takoj odredil pogajalce za večje postojanke na svojem območju. Pooblaščenec za Novo mesto je Edo Mihevc je takoj s četo spremstva odšel v Novo mesto. Po več krogih pogajanj 9. septembra je dobil obljubo, da dobi partizanska vojska 1000 pušk in 40 strojnic.²⁸ Iz Gubčeve brigade za garnizijo v Mokronogu, ki se je pogajal še istega dne, a brez uspeha. V garnizijo v Trebnje je odšel kar pooblaščenec Glavnega štaba Dušan Kveder, ki pa pri poveljstvu 98. fašistične legije ni uspel. Novo mesto sta 10. obkolili več bataljonov dveh brigad. Mihevc se je odpeljal v Stražo, kjer so se srečali s skupino najvišjih vojaških in političnih voditeljev. Ti so se nato pogajali v Novem mestu zgolj o brezpogojni razorožitvi. V Novo mesto so vstopili najvišji poveljniki oz. voditelji Boris Kidrič, Jaka Avšič in šef zavezniške vojaške misije major Jones. V pogovorih s generalom Ceruttijem niso dosegli uspeha.²⁹ A vendar so partizanski poveljniki lokalno izsilili oddajo orožja, v Mokronogu še 9. septembra urejeno, na povelje njihovega poveljnika.³⁰ Pogajanja v Novem mestu so dala rezultat šele 11. septembra, ko je glavni pogajalec general Cerutti izdal ukaz, da vse enote divizije odložijo orožje. Večina enot je bila tedaj že na poti proti Reki, na cesti med Novim mestu in Kočevjem. V to smer se je gibalo približno 20.000 mož divizij Isonzo in Lombardija z Dolenjske in Bele krajine, povečini še oboroženih. 11. septembra se je začelo največje odlaganje orožja na cesti med Dvorom in Kočevsko Reko. Šerčerjeva brigada je 11. septembra razoroževala enote na čelu, pred Grčaricami na cesti od Kočevske Reke. Tu je bilo razorože-

26 Strle, Tomšičeva brigada: 1943, 181–190.

27 Prav tam, 200–203.

28 Stiplovšek, *Šlandrova brigada*, 85–86.

29 Prav tam, 88; Ambrožič, *Gubčeva brigada*, 320–322.

30 Prav tam, 323–324.

nih okoli 22.000 vojakov.³¹ Enote so spoštovale ukaz in nato razorožene nadaljevala zastavljeno pot.³² Šerčerjeva brigada se je 12. septembra na zaplenjenih kamionih odpeljala v Sodražico in od tam v Loški potok, nato v Novo vas na Blokah in v Loško dolino. Ob tem je razoroževala vse, kar je še nosilo puško.³³

V Kočevju je okrožni odbor OF že zvečer pripravil pooblaščenca Vlada Vodopivca, da bo naslednje jutro zahteval izročitev orožja. Toda zjutraj se je garnizija že začela pripravljati na odhod. V mestu so se zbirale posadke iz oddaljenih postojank. Popoldne, 9. septembra, je približno 2000 vojakov krenilo z orožjem proti Ribnici. V Dolenji vasi pri Ribnici jih je zvečer ustavila Tomšičeva brigada, s pomočjo Gorenjske in Gradnikove. Po hudem spopadu za preboj se je 10. septembra kolona med 2000 in 3000 vojakov vdala in izročila orožje.³⁴ Toda Kočevju se je 11. septembra s hrvaške strani približala nova kolona glavnine divizije Lombardia, ki pa je krenila proti Kočevski Reki, kjer so jo vsaj delno razorožili.³⁵ Nato so partizani imeli opraviti še z glavnino divizije Isonzo, katere začasni poveljnik Cerutti je šele v Kočevju privolil v razorožitev vseh divizijskih enot.³⁶

Severno od črte Trebnje – Loška dolina so se italijanske enote – pripadale so diviziji alpskih lovcev – povečini umaknile proti severu in zahodu nerazorožene, a so mnogi vojaki orožje oddajali ali odmetavali med premiki do rapalske meje in tudi na drugi strani meje. V Ljubljani in neposredni okolici ter na Vrhniki in v Logatcu so italijanske vojake razorožile nemške enote. Le Cankarjeva brigada je razorožila med svojim prodorom ob dolenski železnici do Škofljice nekaj manjših skupin vojakov, našla pa je več zapuščenega orožja in opreme v garniziji v Grosupljem in Ivančni Gorici.³⁷

31 Guček, *Šerčerjeva brigada*, 341; Ambrožič, *Gubčeva brigada*, 325.

32 Prav tam, 324–325.

33 Guček, *Šerčerjeva brigada*, 341–349.

34 Kraševac, *Zapadnodolenjski odred*, str. 316–318; Strle, *Tomšičeva brigada* : 1943, 181–189.

35 Kraševac, *Zapadnodolenjski odred*, 320.

36 Prav tam, 330–331.

37 Ambrožič, *Cankarjeva brigada*, 261–266.

NA PRIMORSKEM

Iz načrtov vodstva odporniškega gibanja je razvidno, da eksplicitno niso predvidevali na območju Primorske svoje večje dejavnosti ob predvidevanjih, da se bo kriza Italije poglobila. Tam je bilo odporniško gibanje bistveno šibkejše, italijanska navzočnost mnogo bolj kapilarna, vodstvo pa tudi manj informirano o dejanskih razmerah.

Nepredvideno pa se je zmeda, ki je sledila objavi kapitulacije/premirja prenesla tudi na nosilce oblasti vsaj v Julijski krajini, v kateri je bilo okoli 40 % prebivalstva slovenske in hrvaške narodnosti, večinsko v Istri in njenem vzhodnem delu. Ta se ni pokazala le v razpadu političnih organizacij fašizma, ki je za seboj imel bistveno tanjšo socialno plast, pač pa tudi v organih oblasti in to zlasti v represivnih organih. Številne karabinjerske postaje so se pasivizirale ali se deloma celo same od sebe umaknile v večja središča, kot je bila Gorica. Premnoge pa so pasivno ravnale tudi, ko so se jim približali oboroženci partizanske strani ali celo prebivalci. *»Prvi večer po polomu Italije se je odpravila patrola 7 partizanov s dvema sodelavcema, med njimi tudi tov. Krpan iz Skopo, da razorožijo karabinjerje v Dutovljah, Komnu in Štanjelu. Vseh skupaj je bilo vsega 9 tov. in uspelo jim je, da so razorožili v Dutovljah 36, v Komnu 50 in v Štanjelu 10 karabinjerjev. Ob tej priliki so zaplenili tudi 3 kamijone orožja in municije.«*³⁸ Najbližji partizanski bataljon – eden od le dveh na Primorskem – je bil od tega dogodka oddaljen dva dnevna pohoda, navodila pokrajinskega vodstva kako ravnati pa so bila šele na poti k njim.

Podobno je bilo tudi z enotami 23. armadnega zbora in obmejnimi enotami, ki so branile mejno območje in Alpski zid. Enote iz zahodnega dela Julijske krajine so se po ukazih pomikale proti Furlaniji, hkrati pa so jim že za hrbet prihajale nemške enote, ki so prodirale z nemško-italijanske meje. Odporniško gibanje je kljub svoji šibkosti v oboroženih partizanskih enotah doseglo nekaj uspehov. V Tolminu so aktivisti v pogajanjih s protifašistično

38 ARS, SI AS 1854, t. e. 17, Štab Južnoprimorskega odreda, 25. 2. 1944. Prim. Isaković, *Kosovelova brigada*, 27–29.

usmerjenim generalom Massinijem le dosegli, da je del orožja vojakov alpske brigade ostal v Zatoľminu. Z odloženimi okoli 300 puškami in 30 mitraljezi so v Zatoľminu hitro oborožili veliko skupino prostovoljcev, ki je imela naziv »Šavlijev bataljon«. Toda po premestitvi v Čadrg se je število prostovoljcev močno zvišalo in samoiniciativno so ustanovili Tolminsko brigado.³⁹ V vzhodni Beneški Sloveniji so ustanovili bataljon Andreja Manfrede s približno 650 borci v petih četah.⁴⁰

Tako je razoroževanje vojaških in policijskih enot potekalo kot mešanica samoiniciativnega zapuščanja enot in delovanja odborov OF, Narodne zaščite in agilnih posameznikov. Osnovo za to množično gibanje so dobili v orožju, ki so ga predale italijanske posadke, zlasti karabinjerji in druge milice. Sprva so prostovoljce povezovali v krajevne enote Narodne zaščite, vendar je PK KPS že 12. septembra odredil, da se enote Narodne zaščite vključijo v nastajajoče partizanske bataljone.⁴¹ Tako je pred objavo mobilizacije nastalo že več bataljonov, sredi septembra, po učinkovanju odredbe o splošni mobilizaciji približno 30 večjih skupin mobilizirancev, ki so jih označevali kot bataljone in to po vsej Primorski od Bovškega do koprskega zaledja. Med njimi sta bila dva bataljona sestavljena iz vračajočih se internirancev in italijanski garibaldinski. Največja zgostitev partizanskih enot je bila nesporno na Goriškem, kamor so se novonastale enote usmerile, da bi osvojile Gorico.⁴²

Skoraj ločen razvoj v dneh po vdaji Italije je imela južna Primorska. Tudi tam so aktivisti in nekaj partizanskih enot v Brkinih samoiniciativno ustanovili Brkinskobistriški odred, podprti z njim pa pritiskali na veliko garnizijo v Ilirski Bistrici, ki je kraj zapustila 12. septembra. Nekaj aktivistom in partizanom je na pomembni prometnici od Reke proti Trstu uspelo pred Markovščino zaustaviti kolono 1. brze divizije. Po dveh dneh pogajanj o

39 Bavec, Franjo. *Bazoviška brigada*. Ljubljana: Odbor Bazoviške brigade; Partizanska knjiga, 1970 20–30.

40 Prav tam, 36–40.

41 Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/7, dok. 30.

42 Ferenc, *Kapitulacija Italije*, 164–165.

skupnem nastopu proti Trstu so vojaki začeli enoto zapuščati, kar je izkoristila partizanska stran in popolnoma razorožila divizijsko kolono z vsem težkim orožjem vred.⁴³ V Pivki se je samoiniciativno začela zbirati Snežniška brigada.⁴⁴ Toda prek Snežniškega masiva so že 14. septembra dobile podporo iz Ljubljanske pokrajine, saj je v Pivko in naslednji dan v Ilirsko Bistrico prišla Šerčerjeva brigada, namenjena še dalje proti Trstu. Pod tem vplivom so ustanovili 17. septembra iz borcev odreda in zbirajoče se Snežniške brigade Snežniško-brkinsko brigado, ki so jo vključili v 14. divizijo NOVJ.⁴⁵ Samoiniciativno so nastale nad Trstom Tržaška brigada, ki so jo pretežno sestavljali delavci iz Trsta, in Istrska brigada.⁴⁶ Tako je južna Primorska tudi postala območje 14. divizije in ne primorskega štaba.

Vprašanje, koliko vojaških obveznikov in prostovoljcev se je v prvem naletu vključilo v partizanske enote, je nerešljivo. Iz okvirnega podatka o približno 30 oblikovanih bataljonih, ki so imeli od dveh do šest stotin pripadnikov, lahko sklepamo o približno 9.000 do 11.000 pripadnikih, ki so pred začetkom nemške ofenzive bili v prvih sedmih brigadah in še ne vključenih drugih enotah. V srednji in nato južni Primorski jih je zgodnja nemška septembrska ofenziva velik del odvrnila od ponovne vključitve v partizanske enote ali pa so bili mrtvi, ranjeni ali zajeti.

Ključnega pomena, da je osrednje vodstvo spremenilo svojo strateški odnos do Primorske pa je bilo poročanje dr. Aleša Beblerja, ki je iznajdljivo, čeprav tvegano, priletel z letalom 16. septembra v Prečno in preostalemu delu vodstva osebno izčrpno poročal o situaciji na Primorskem.⁴⁷ Dva dni pozneje je vodstvo izbralo in tja takoj poslalo del najvišjih vojaških kadrov.

43 Guček, Milan. *Šerčerjeva brigada*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1973, 350–358.

44 Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/7, dok. 57.

45 Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/7, dok. 289.

46 Ferenc, *Kapitulacija Italije*, 162–163.

47 Dokumenti organov in organizacij NOG v Sloveniji, 11. dok. 75.

ŠTEVILČNA RAST IN ORGANIZACIJSKI RAZVOJ PARTIZANSKIH ENOT

Z umikom ali vdajo italijanskih vojaških in policijskih sil tako v Ljubljanski pokrajini in tudi na Primorskem je hipoma odpadla dotedanja kontrola prebivalstva, kar je imelo takojšen vpliv tudi v širši okolici teh postojank. Odrzilo se je zlasti v množičnem samoiniciativnem odzivu na pridružitve partizanom. V kratkem času nekaj dni po 8. septembru so partizanske enote močno narasle in nastale so številne samostojno. Mobilizacija v partizansko vojsko je bila tedaj v načelu prostovoljna, kar je ostalo enako tudi v teh prvih dneh »svobode«, vendar se je to hitro spremenilo. V Kočevju je splošno mobilizacijo že 9. septembra razglasil Okrožni odbor OF in sicer vseh moških med 16. in 50. letom ter celo žensk med 16. in 40. letom.⁴⁸ Moški so se takoj množično odzvali. Ko je dva dni kasneje prišla v Kočevje Gorenjska brigada, so zbrane mobilizirance vključili kar v njene številčno šibke bataljone. *»Čete, ki so prej imele po 20 do 25 borcev, so zdaj narasle na 80 mož, skoraj vsi borci so postali desetarji, vodniki in politični delegati.«*⁴⁹ Upravičeno lahko domnevamo, da je brigada vključila približno 550 mobilizirancev. Iz enot Zapadnodolenjskega odreda je po njegovi premestitvi v Suho krajino z mobilizacijo narasla vsak od čet v bataljon, tako da so ob prvi reorganizaciji partizanske vojske odred preimenovali v 9. brigado.⁵⁰

V Novem mestu je takoj prva dva dni Narodna zaščita in novoustanovljena Komanda mesta mobilizirala 600 prebivalcev mesta in 160 železničarjev.⁵¹ V Beli krajini so mobilizirali toliko novincev, da so nekateri odbori obveznike začasno pustili čakati na vpoklic.⁵²

48 Petelin, *Prešernova brigada*, 95.

49 Prav tam, 96.

50 Kraševac, *Zapadnodolenjski odred*, 324–326.

51 Mikuž, Metod. Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji. III. knjiga. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1973, 48.

52 Vogrič, *Boj Belokranjcev*, 300.

Učinki prizadevanja vodstva, da pospešijo mobilizacijo, so zajeli tudi zasedene kraje. Najbolj značilen primer je Ljubljana, od koder je skozi tri dni nenadzorovane »bloke« organizirano odšlo in se zbralo na Golem okoli 600 prostovoljcev, že 10. septembra jih je bilo tam 75.⁵³

Toda že 12. septembra je Izvršni odbor OF skupaj z Glavnim štabom NOV in POS sprejel in takoj dal razglasiti odlok o splošni mobilizaciji vseh za boj sposobnih moških v starosti med 17. in 45. let.⁵⁴ Že dan prej je tudi komaj ustanovljeni Narodnoosvobodilni svet za primorsko Slovenijo odredil splošno mobilizacijo moških, sposobnih za boj.⁵⁵

Na odredbo so se odzvale tako terenske organizacije OF kot partizanske enote. Zbirališča mobiliziranih in prostovoljcev so bila v mnogih krajih širom nadzorovanega dela pokrajine. Iz različnih podatkov je vidno, da je bila mobilizacija res množična. Tako je bilo v podokrožju Mokronog – Trebelno mobiliziranih okoli 1.000 obveznikov, 300 v podokrožju Toplice.⁵⁶ V rajonu Loška dolina so se mobilizaciji odzvali 306 obvezniki, vsi vpoklicani.⁵⁷ Nasprotno, pravi poročilo, je bilo v okrožju Stična, kjer je velika večina moških pred mobilizacijo zbežala čez mejo ali se skrivala.⁵⁸

Kako pa jih organizacijsko povezati, sta odločala tako improvizacija kot tudi posegi vodstev. Osrednje vodstvo je 9. septembra zaščitnemu Levstikovemu bataljonu ukazalo razviti v brigado. Med njegovim pohodom od Dolenjskih Toplic do Žužemberka 10. septembra je njeno številčno stanje s prostovoljci iz Straže, Poljanske doline že naraslo na 500 mož.⁵⁹ Ljubljanska brigada je nastala ob pomoči bataljona Šerčerjeve brigade že

53 Lah, Borivoj – Boris: Ljubljanska brigada. Ljubljana: odbor skupnosti borcev *Ljubljanske brigade*, 1990, 18–19.

54 Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/7, dok. 22.

55 Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/7, dok. 25.

56 Mikuž, Pregled zgodovine NOB, III, 48.

57 Prav tam, 50.

58 Prav tam, 51.

59 Perovšek, *Naprej*, 20–22, 28.

na Golem 11. septembra; njeno moštvo približno 600 mož so tvorili skoraj izključno prostovoljci, ki so prišli iz Ljubljane. Podpora Šerčerjeve brigade in samoiniciativnost se je odrazila tudi v prvem imenu brigade, namreč 2. brigada Ljube Šerčerja, ki pa je ostal v veljavi le dva dni, ko je po posegu Glavnega štaba dobila zaporedno številko 10 in naziv Ljubljanska.⁶⁰ 9. brigada se je v nekaj dneh razvila v Kočevju iz preostanka mobiliziranih, potem ko so izločili Gorenjsko brigado.⁶¹

Glavni štab je ob prvem zagonu po kapitulaciji tudi samoiniciativno izkoristil priložnost in 14. septembra ustanovil novo »Ljubljansko« divizijo, v katero je uvrstil vse tri novoustanovljene brigade.⁶² Nova 18. divizija je bila tisto, kar je nato dalo osnovo za naraščanje organizacijskih aspiracij. Namen ustanovitve dveh odredov t. i. Južne grupe odredov (Vzhodnodolenjski, Belokranjski), je razvidno predvsem v luči usmeritve obeh divizij proti obema železniškima progama, kar je puščalo južni del pokrajine nezaseden.

Posebno pot je imela vojaška enota, ki so jo ustanovili internirani že v taborišču Kampor na Rabu. Pridobili so toliko orožja, da so se oborožili in vojaško urediti ter v brigadni formaciji štirih bataljonov tudi prišli mimo Novega Vinodolskega, Čavljev in Klane na Mašun pod Snežnikom. Tam so 23. septembra potrdili brigadno formacijo, borci so prisegli. Brigada je ohranila ime in dobila številčno oznako 16. SNOB. Toda že teden pozneje je Glavni štab brigado ukinil, borci so dobili desetdnevni dopust, njene enote pa so porazdelili v druge brigade.⁶³

V drugi polovici septembra pa je vojaško vodstvo nadaljevalo prizadevanje, da iz mobilizirancev ustanovi vrsto novih brigad, s katerimi naj bi zapolnili ukazano vrnitev treh brigad iz drugih pokrajin. Z zaporedno številko 11 so označili brigado, ki so jo ustanovili na Mašunu 17. septembra

60 Lah, *Ljubljanska brigada*, 20–21; Guček, *Šerčerjeva brigada*, 338–339.

61 Kraševac, *Deveta : Kočevska brigada*, 17–24.

62 Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/7, dok. 42.

63 Vratuša, *Iz verig v svobodo : Rabska brigada*, 235–258.

iz tam zbranih mobilizirancev in prostovoljcev iz Pivke, Brkinov in Bistriške doline. Dobila je nadimek Snežniško-brkinska. Poveljniški kader je njen komandant dobil povečini iz Šercerjeve brigade.⁶⁴ Brigado, ki je dobila naziv 12. SNOB, so ustanovili 24. septembra v Mokronogu iz večjega dela Šlandrove brigade, bataljona Gubčeve brigade in novomobiliziranih. Po izločitvi prve skupine izbranih borcev za Štajersko je imela v petih bataljoni, prištabnih enotah in topniški bateriji približno 1400 do 1500 borcev.⁶⁵ Na Notranjskem je bila v Knežji Njivi 23. septembra iz novomobiliziranih moških pretežno iz Loške doline (med njimi je bilo tudi okoli 150 dotedanjih pripadnikov Vaških straž) ustanovljena Loška brigada, ki je dobila zaporedno številko 13. SNOB šele 3. oktobra, ob naslednji reorganizaciji partizanske vojske. Ob ustanovitvi je imela tri bataljone s 450 borci. Poveljnike je divizijski štab povečini vzel iz Tomšičeve brigade.⁶⁶ 14. brigada je nastala v Novem mestu z jedrom številnih železničarjev, ki so bili mobilizirani, saj so promet na dolenski progi ukinili. Morda je bila mišljena kot specialna brigada, ki je uporabljala železniško progo, kolikor so jo usposobili znotraj kontroliranega območja. 15. brigado so ustanovili v Beli krajini 25. septembra iz moštva Belokranjskega odreda, ki ga je Glavno poveljstvo ustanovilo deset dni prej.⁶⁷

Mobilizacija in uvrščanje vseh obveznikov, tudi pripadnikov Vaških straž, v enote, je vodilo do velikanske rasti partizanske vojske. Konec septembra je bilo v 14. diviziji 4.080 borcev, njene brigade pa so štele Tomšičeva 820, Šercerjeva 707, Loška 550, Rabska 737 in Snežniško-brkinska 900.⁶⁸ 15. divizija je štela v začetku oktobra 5.628 pripadnikov; brigade so štele Cankarjeva 1.342, Gubčeva 1.333, 12. brigada 1.450 in 15. brigada 1.006 borcev. Začasno ji je pripadala tudi 14. »železničarska« brigada s 746

64 Kiauta, Ladislav. Bračičeva brigada. Del 1. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1982, , 24.

65 Ambrožič, Lado. Dvanajsta brigada. Ljubljana: Partizanska knjiga; Odbor Dvanajste brigade, 1991,, 23–32.

66 Kiauta, Bračičeva brigada, 17–19, 21–22.

67 Pavlin, Petnajsta brigada, 36–41.

68 Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/7, dok. 157, 191.

borci.⁶⁹ Tako je divizija štela približno 6.370 pripadnikov. 18. divizija je v začetku oktobra štela 2.798 borcev zgolj v treh brigadah, njene brigade so štete Levstikova 897, 9. brigada 889 in Ljubljanska 1.010. Nekaj dni pozneje je divizija štela nad 3.000 borcev, s topniškim divizionom in prištavnimi enotami gotovo približno 3.500 pripadnikov.⁷⁰ Sklenemo lahko, da je bilo v okviru treh divizij v Ljubljanski pokrajini približno 13.800 vojakov NOV in POS, vsaj 2.000 pa še v posebnih in zalednih enotah.

USTANOVITEV ZALEDNIH VOJAŠKIH POVELJSTEV

Manj spektakularen, a po učinkih zelo pomemben ukrep, je Glavni štab NOV in POS izvedel hkrati s proglašeno mobilizacijo. Dne, 13. septembra, je GŠ NOV in POS izdal ukaz o ustanovitvi prvih organov zaledne vojaške oblasti v Ljubljanski pokrajini.⁷¹ Ustanovili so šest komand vojnih področij, s katerimi so zajeli vse območje Ljubljanske pokrajine razen vrhniškega okrožja OF, kjer naj bi to funkcijo opravljal novoustanovljeni Dolomitski odred. Vsakemu poveljstvu je bilo podrejenih več komand mest. Te so imele več dislociranih partizanskih straž. Z vzpostavijo zaledne vojaške oblasti so se tako izoblikovale bojne in podporne enot. Po odredbi naj bi namreč ustanovili komande področij, komande mest in partizanske straže kot lokalne zaledne enote. Ustanavljanje in zlasti prevzemanje nalog, ki so bile zastavljene zalednim vojaškim organom, je bil daljši proces. Da so bile postavljeni organi zaledne vojaške oblasti na območju Notranjske in Dolenjske oziroma novoustanovljenega 7. korpusa, je trajalo dva tedna,⁷² tako da je zaledna vojaška oblast začela delovati konec septembra 1943. Že v začetku oktobra pa so njeno sestavo skrčili z zmanjšanjem števila vojaških področij in komand mest.⁷³ Operativni štab za zapadno Primorsko

69 Ambrožič, *Petnajsta divizija*, 74–86.

70 Kiauta, *Na bojni poti Osemnajste*, 66.

71 AS 1851, t. e. 8, ae 149, odredba GŠ NOV in POS 13. 9. 1943. Prvo zaledno poveljstvo so ustanovili še isti dan, za območje Novega mesta (Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/7, dok. 37).

72 AS 1851, t. e. 8, ae 154, odredba GŠ 7. 10. 1943. Ustanovljena so bila 3 komande vojnih področij in 13 komand mest.

73 Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/7, dok. 217.

je uvedbo zaledne vojaške oblasti odredil 6. oktobra 1943; do dejanske vzpostavitve zalednih poveljstev je prišlo s še večjim zamikom.⁷⁴

ORGANIZACIJSKI RAZVOJ PARTIZANSKE VOJSKE V SEVERNI IN SREDNJI PRIMORSKI

Ko se je pokazalo, da je vstaja na Primorskem dobila obsege, ki jih niso mogli obvladovati iz Ljubljanske pokrajine (in je osrednje vodstvo tudi bilo prepričano, da jih niti pokrajinsko ne obvladuje), se je odločilo za takojšnjo izdatno okrepitev z delom osrednjega vodstva. Iz (pravilne) ocene, da je bilo pokrajinsko vodstvo prav na vojaškem področju najšibkejše, je 18. septembra poseglo po postavitvi ločenega dela Glavnega štaba za in na Primorskem. Ustanovilo je Operativni štab za zapadno Slovenijo, ki se je po svojem prihodu na Vogrsko 21. septembra takoj lotil organiziranja partizanske vojske na Primorskem.⁷⁵ Dodeljena mu je bila pristojnost na območju severno od železniške proge Postojna–Trst in na Gorenjskem. Njuna poveljnika Lado Ambrožič – Novljan in politični komisar Dušan Kveder – Tomaž sta se namenila uresničiti enak model kot v Ljubljanski pokrajini – moštvo povezati v brigade kot osnovne bojne enote. Takoj po prihodu na Primorsko je štab 23. septembra ukazal sistematično organizacijo šestih brigad iz različnih bataljonskih skupin in odredov (Idrijsko, Tržaško, Goriško, Kraško, Soško, Gregorčičevo), od česar je bila ena italijanska (Tržaška), in se 24. septembra tudi že sestel z predvidenimi brigadnimi štabi.⁷⁶ Izvedbo same organizacije pa je že zavrla nemška ofenzivna operacija, saj se je v osrednjem delu Primorske začela že 25. septembra zjutraj, ko so bile brigade sestavljene šele v ukazih. Uspeli so 25. septembra ustanoviti Kosovelovo brigado iz treh bataljonov na Krasu. Ustanovili so tudi Goriško brigado in Gregorčičevo v Vipavski dolini ter že 22. septembra Soško brigado v

74 Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/7, dok. 211.

75 AS 1851, t. e. 15, ae 470, odredba o ustanovitvi Operativnega štaba za zapadno Slovenijo, nedat.; Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/7, dok. 106, 179.

76 Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/7, dok. 116, dok. 125. Glavni štab NOV IN POS je 5 dni pozneje z ukazom potrdil ustanovitev teh 6 brigad.

Brdih.⁷⁷ Moštvo, predvideno za Goriško in Gregorčičevo brigado, pa tudi Kosovelova brigada so se razkropile, Tržaška (Triestina d'assalto) je skoraj razpadla. Vojkovo brigado so ustanovili v Cerknem med 26. in 29. septembrom. Moštvo treh bataljonov so tvorili predvsem borci Idrijskega odreda, ki so se zbrali v Cerknem po nemški zasedbi Idrije 23. septembra.⁷⁸ 29. septembra so sklenili na posvetu lokalno poveljujočih v vasi Srednje v Benečiji, da ustanovijo dve brigadi, Prvo in drugo soško brigado; prvo iz Soške brigade, druga iz bataljona Manfreda in bataljona Soške brigade.⁷⁹ Celovita organizacija partizanske vojske na Primorskem je tako ostala naloga za čas po ponovni stabilizaciji območja. V začetku oktobra je Operativni štab tako ukinil Primorsko operativno cono, da ni bilo podvajanja poveljevanja, ustanovil tri divizije, število brigad pa z ustanovitvijo Tolminske in vključitvijo Prešernove povečal na devet. Pet ustanovljenih odredov naj bi pokrilo preostala območja.⁸⁰ Toda organizacijski razvoj partizanske vojske na Primorskem s tem še ni bil utrjen; šele druga oktobrska preureditev in postavitve stalnega pokrajinskega poveljstva za Gorenjsko, Srednjo in severno Primorsko je vodil k ustalitvi burnega organizacijskega razvoja.

77 Isaković, *Kosovelova brigada*, 37–39; Bavec, *Bazoviška brigada*, 44.

78 Petelin, *Vojkova brigada*, 46–49.

79 Bavec, *Bazoviška brigada*, 45–48.

80 Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/7, dok. 116, dok. 125.

VIRI IN LITERATURA

Viri

Arhiv Republike Slovenije

SI AS 1851 Glavni štab NOV in POS

SI AS 1854 Odredi 9. korpusa

Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. Del 6, Borbe v Sloveniji. Knjiga 6, knjiga 7, Borbe v Sloveniji 1943 (maj-september 1943), (september-oktober 1943). Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1961.

Dokumenti organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji. Knjiga 8: julij 1943. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2001.

Dokumenti organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji. Knjiga 11: zapisniki sej najvišjih organov in organizacij 1942-1945. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2012.

Literatura

Ambrožič, Lado. *Cankarjeva brigada*. Ljubljana: Partizanska knjiga; Odbor Cankarjeve brigade, 1975.

Ambrožič, Lado. *Dvanajsta brigada*. Ljubljana: Partizanska knjiga; Odbor Dvanajste brigade, 1991.

Ambrožič, Lado. *Gubčeva brigada*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1972.

Ambrožič, Lado. *Petnajsta divizija*. Ljubljana: Založba Borec, 1983.

Bavec, Franjo. *Bazoviška brigada*. Ljubljana: Odbor Bazoviške brigade; Partizanska knjiga, 1970.

Cuzzi, Marco. *L'occupazione italiana della Slovenia (1941-1943)*. Roma: Stato Maggiore dell'esercito, Ufficio storico, 1998.

Ferenc, Tone. *Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943*. Maribor: Založba Obzorja, 1967.

Guček, Milan. *Šercerjeva brigada*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1973.

Kiauta, Ladislav. *Bračičeva brigada*. Del 1. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1982.

Kiauta Ladislav. *Na bojni črti Osemnajste: zgodovinski oris 18. divizije NOV in PO Jugoslavije*. Ljubljana: Zavod Borec, 1973.

Kraševac, Velimir. *Deveta kočevska brigada*. Ljubljana: Revija Obramba, 1991.

Lah, Borivoj – Boris. *Ljubljanska brigada*. Ljubljana: odbor skupnosti borcev Ljubljanske brigade, 1990.

Mikuž, Metod. *Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji*. III. knjiga. Ljubljani: Cankarjeva založba, 1973.

Pavlin, Mile. *Petnajsta brigada*. Ljubljana: Odbor 15. brigade: Partizanska knjiga, 1969.

Petelin, Stanko. *Prešernova brigada*. Ljubljana: Borec, 1980.

Stiplovšek, Miroslav. *Šlandrova brigada*. Ljubljana: Partizanska knjiga; Maribor: Obzorja; Domžale: Odbor Šlandrove brigade, 1971.

Strle, Franci. *Tomšičeva brigada : 1943*. Ljubljana: Republiška konferenca Zveze rezervnih vojaških starešin Slovenije : Naša obramba, 1989.

Vogrič, Rudi. *Boj Belokranjcev*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1973.

Vratuša, Anton. *Iz verig v svobodo: Rabska brigada*. Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 1998.

POVZETEK

Vodstvo slovenskega odporiškega gibanja je že julija 1943 predvidevalo, da bo po padcu fašističnega režima Italija kmalu izstopila iz vojne. Zato je takoj začelo načrtovati ukrepe in pripravljati partizansko vojsko, saj je menilo, da bo ta ob italijanskem umiku odigrala odločilno vlogo. Strateško se je odločilo skoncentrirati operativne sile v ljubljanski pokrajini, kjer sta bili julija 1943 ustanovljeni dve partizanski diviziji. Avgusta 1943 je v Ljubljansko pokrajino poklicalo še preostale tri brigade s Primorske, Gorenjske in Štajerske ter jih vključilo v divizijo. Glavne naloge, ki so bile zaupane partizanski vojski, so bile vzpostavitev oblasti narodnoosvobodilnega gibanja na tem območju, zaseg orožja, opreme in skladišč italijanske vojske, mobilizacija čim večjega števila novih borcev ter njihovo oboroževanje s konfisciranim orožjem. Pomemben cilj vodstva je bilo tudi uničenje enot Milizia Volontaria Anticomunista in četniških kolaboracionističnih skupin. Kmalu se je pokazalo, da se bodo morale partizanske sile spopasti tudi z nemško vojsko, ki je začela zasedati Italijo. Poskus, ki ga je Vrhovni štab Narodnoosvobodilne vojske predlagal italijanskemu poveljstvu, da bi se dogovorili za skupni boj proti nemški vojski, v Sloveniji ni bil uspešen.

Javna razglasitev italijanske takojšnje kapitulacije 8. septembra 1943 tako ni presenetila ne partizanske vojske ne vodstva narodnoosvobodilnega gibanja. To je nemudoma ukrepalo in odredilo enotam, naj razorožijo italijanske enote, ki so v Ljubljanski pokrajini štejele okoli 50.000 mož. V manj kot tednu dni je partizanska vojska uspela razorožiti polovico italijanskih vojakov in pridobiti velike količine orožja ter vojaške opreme.

Manj pričakovan pa je bil razkroj italijanskih enot in policijskih sil ter njihova delna razorožitev tudi v zahodnem delu Julijske krajine, kjer so se prostovoljci množično zbirali v oboroženih skupinah.

11. in 12. septembra sta Izvršni odbor Osvobodilne fronte slovenskega naroda in Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo na območju Julijske krajine odredila splošno mobilizacijo moških, starih od 18 do 45 let. Rezultat obeh uspešno izvedenih organizacijskih ukrepov je bila hitra

rast obstoječih partizanskih enot in ustanovitve številnih novih. Enote, ki so v Ljubljanski pokrajini štejele okrog 16.000 mož in v Julijski krajini približno 12.000, je Glavni štab razvrstil v partizanske brigade, oborožene z orožjem, odvzetim italijanskim enotam. Septembra 1943 je bilo v Ljubljanski pokrajini ustanovljenih 12 novih brigad in nova divizija. Na Primorskem, kjer je bila organiziranost sprva šibkejša, je bilo najprej ustanovljenih okrog 30 bataljonov, ki jih je novo vojaško vodstvo v drugi polovici septembra združilo v deset brigad. Zaradi sočasne nemške ofenzive, ki se je 25. septembra 1943 najprej začela v osrednjem delu Primorske in nato nadaljevala v njenem južnem delu, je partizanska vojaška organizacija utrpela izgube in se ponekod razkrojila, kar je močno zmanjšalo število borcev. Kljub temu je vojaška organizacija, ki se je oblikovala v mesecu po italijanski kapitulaciji, ostala vsebinska osnova partizanske vojske v Sloveniji do konca vojne maja 1945.

Retro **SPEKTIVE**

Dodatno

195

Kočevski zbor, osvobodilna fronta slovenskega naroda in Bogdan Osolnik, diplomat, humanist in zagovornik prava¹

Vladimir Osolnik

¹ Opomba urednika: objavljamo zapis Vladimirja Osolnika, zaslužnega profesorja Univerze v Ljubljani in sin Bogdana Osolnika, ki je preminul 6. avgusta 2025.

197

Moj oče Bogdan Osolnik je bil med pobudniki in prvi »delovni« predsednik Zbora slovenskih odposlancev v Kočevju od 1. do 4. oktobra 1943 ter pomemben člen pri oblikovanju in uresničevanju vsebinskih odločitev, ki so dolgoročno določile usodo slovenskega naroda na poti do miru, svobode, državnosti in do mednarodnopravne uveljavitve. Pripravil sem kratko tridelno besedilo (I.–III.), ki prikazuje življenje našega očeta, v imenu štirih njegovih otrok: Katje (Katjuša, Rog 1944), Nika (Nikolaj, Novo mesto 1946), Vladimir – Mirko (Ljubljana 1948) in Vere (Beograd 1950), ter nekaj pojasnil očetovih misli in stališč v zvezi z zapisanimi besedami v naslovu tega skromnega osebnega prispevka.

KRATEK ŽIVLJENJEPIS BOGDANA OSOLNIKA

Bogdan Osolnik je bil domoljub, kar je izhajalo iz njegovega družinskega in domačega okolja: oče in mati sta bila zavedna Slovence, ki sta skrivaj pribežala iz Italije v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev 1920. leta; domoljub pa je bil tudi Bogdanov stric, slavist in pisatelj Ivo Grahor, ki je na očeta močno vplival; tudi Mara Rupena, pozneje Osolnik, prav tako delegatka na Kočevskem zboru in nato v Antifašističnem vijeću narodne osvoboditve Jugoslavije je bila iz zavedne slovenske družine.

Oba sta, čeprav rojena v razmeroma ugodnih družinskih razmerah, zgodaj spoznala veliko materialno in duhovno revščino, v kateri je stoletja živelo slovensko ljudstvo, h kateremu sta zavestno pripadala: bila sta Slovenca in pripadnika slovanskega rodu. Za to opredelitev sta se bila pripravljena nesebično angažirati in tudi žrtvovati.

Bogdan je bil nadarjen in odličen učenec novomeške gimnazije in nato razgledan študent prava v Ljubljani. Opravil je vse izpite, pred diplomom pa je moral kot absolvent prava na Aleksandrovi univerzi v Ljubljani v kraljevo jugoslovansko vojsko, zato ni utegnil diplomirati. Vseskozi je zavzeto preučeval ustavno in mednarodno pravo – njegov oče France Osolnik je delal na novomeškem sodišču – in spoznaval njuno trajno in nenadomestljivo vlogo v slehernem nacionalnem okolju in zgodovinskem obdobju. Po nemški Nuernberški skupščini, ki je leta 1933 razglasila svojo agresivno rasistično politiko (»Deutschland ueber alles«) in po sprejetju »Berlinskih zakonov« leta 1936, s katerimi so Nemci ustanovili in že zgradili svoj načrtni tehnični sistem 'tovarn smrti' (Dachau) ter posebna t. i. delovna taborišča za Slovane, glasno napovedali uničenje vseh pripadnikov »nižje rase«, Romov, Judov in Slovanov, v prvi vrsti tam izrecno imenovanih Slovencev, *Windische*, se je zavedel grozeče nevarnosti, ki je nato dejansko doletela Evropo in njegovo ljudstvo, Slovence in Dravsko banovino ter sploh Kraljevino Jugoslavijo 6. aprila 1941.

In res ga je svetovna vojna dohitela kot voznika vojaškega ambulantnega vozila v bosenskih hribih, italijanski agresorji/ okupatorji pa so ga

zajeli, razorožili v Dalmaciji in ujetega odvedli v taborišče Gonars. Od tam se je čudežno rešil in se takoj pridružil Osvobodilni fronti slovenskega naroda in tudi njenemu intelektualnemu jedru, v katerem so bili dr. Jože Rus, Boris Kidrič, Josip Vidmar, dr. Makso Šnuderl, Tone Fajfar, dr. Darko Černej, Marjan Brecelj, Edvard Kocbek, Janez Stanovnik, Božidar Jakac idr. idr.

V njem je vedno zastopal vodilno veljavo mednarodnega prava, tako v osvobodilni vojni kot v obdobju po njej, kar je vidno zlasti pri formulaciji prostovoljnega pristopa s pravico do izstopa Slovencev iz skupnosti jugoslovanskih narodov ter v pobudi, načrtovanju, pripravi in poteku Zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju leta 1943, kjer je bil tudi prvi oz. delovni predsednik; nato (1944/1945) je bil aktiven član Slovenskega narodno osvobodilnega sveta/SNOS-a, po vojni izvoljeni član ustavodajne slovenske skupščine 1946, vodilni član berlinske jugoslovanske vojaške misije v okupirani Nemčiji ter pozneje v slovenski in jugoslovanski izvoljeni narodni skupščini, v diplomaciji in v različnih odgovornih vlogah v vodilnih mednarodnih organizacijah; bil je tudi dolgoletni sodnik Ustavnega sodišča Socialistične republike Slovenije.

Naš oče Bogdan Osolnik je bil intelektuallec in svetovljan. Kot humanist je vedno nastopal proti primitivizmu in nasilju. Sodobniki so ga imeli za umirjenega, pravičnega in pogumnega soborca.

Naj dodam, da je bil skromen, delaven in vesten, da je bil široko razgledan, da je bil poliglot, ter da je visoko cenil znanje, kulturo in umetnost: knjige (napisal jih je več kot deset), glasbo (igral je violino), slike (narisal oz. naslikal je več lepih portretov in slik), kar je prenašal tudi na nas, svoje otroke ...

Ob tem pa se je vedno zavedal moči in odgovornosti prava: ob Kočevskem zboru odposlancev slovenskega naroda in Protifašističnem svetu narodne osvoboditve Jugoslavije/ Antifašistično vijeće narodnog oslobodjenja Jugoslavije/AVNOJ v Jajcu je bil nato tudi neposredno izvoljeni poslanec slovenske ustavodajne skupščine leta 1946, večkratni poslanec

Skupščine Socialistične republike Slovenije in nato več desetletij aktiven neposredno izvoljeni poslanec/delegat v zvezni Skupščini Federativne narodne republike Jugoslavije in Socialistične federativne republike Jugoslavije v Beogradu, predsednik Komisije za mednarodno sodelovanje, nekaj let tudi predsednik enega izmed njenih dveh domov, natančneje njenega Druženega zbora.

V kronološkem zaporedju je bil v času narodnoosvobodilne vojne na Slovenskem ozemlju (1941–1945) sekretar Okrožja Osvobodilne fronte za Dolenjsko, sekretar Osvobodilne fronte za Gorenjsko pokrajino, aktiven član Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, prvi komandant osvobojenega Maribora in nato Novega mesta (1945), uradni povojni dopisnik s Koroškega, urednik časopisa Ljudska pravica in minister za kulturo v Narodni republiki Sloveniji, direktor Radia Jugoslavija v Beogradu, vodja jugoslovanske vojaške misije, ene izmed predstavnic zmagovite peterice armad in držav v zasedeni Nemčiji, prvi sekretar v jugoslovanskem veleposlaništvu FNR Jugoslavije v Moskvi, zvezni minister za kulturo in prosveto FNR Jugoslavije, prvi minister za informacije SFR Jugoslavije in član jugoslovanskega odbora pri Prvi konferenci neuvrščenih držav v Beogradu 1961. leta itd.

Poudariti moram, da je prvi osebno informiral predsednika FNRJ tovariša Josipa Broza – Tita o krivičnosti t. i. dachauskih procesov v Sloveniji in osebno sprožil njihovo poznejšo revizijo; v Sloveniji si je, zlasti v programih in delu Zveze borcev Slovenije in Jugoslavije, kot direktor Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani in predavatelj na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo/danes Fakulteta za družbene vede prizadeval za celovito, dokumentirano in večstransko prikazovanje dogajanja v času Narodnoosvobodilne vojne na Slovenskem v letih 1941–1945: ustanovil je tudi neizbrisno zbirko monografij o Narodnoosvobodilni vojni in Partizanskih odredih Slovenije/Knjižnica NOV in POS v petindvajsetih knjigah, ki ob slovenskih virih navaja tudi vse takrat dosegljive sovražnikove dokumente; napisal je več tovrstnih in drugih prispevkov, med njimi monografijo *O koreninah slovenske državnosti* (1998) ter več drugih knjig, ki stvarno prikazujejo njegov rod in čas.

Na koncu naj še povem, da ga je v vseh teh pomembnih časih in dogodkih zvesto spremljala naša mama, Mara Rupena Osolnik, s katero sta si delila življenje in delo ter ustvarila družino, ki se trudi ohraniti spoštljiv spomin nanju in na njuno požrtvovalno domoljubno in nesebično prizadevanje za mir, za pravično, svobodoljubno, enakopravno in demokratično sožitje.

BOGDAN OSOLNIK, ČLAN OSVOBODILNE FRONTE SLOVENSKEGA NARODA

Glede Osvobodilne fronte slovenskega naroda/OF SN v letu 1942 in dalje se je Bogdan Osolnik zavzemal za prostovoljno članstvo, izvoljena delovna telesa, skupno določen in javno objavljen program – edini program, ki je v takratnem času izrecno imenoval Slovenijo in Slovence ter zastopal Zedinjeno Slovenijo na vsem slovenskem etničnem ozemlju – in za v razpravi skupno določene cilje, o katerih potem ni več omahovanja ali dvoma.

Prvenstvo v OF SN je priznaval zavednemu slovenskemu telovadnemu Društvu Sokol, ki je imelo po aktualni evidenci njegovega Starešine Jožeta Rusa nad 100.000 poimensko, z imenom in priimkom ter naslovom podpisanih članov, pripravljenih in tudi delno usposobljenih za upor agresorju in za vojaško življenje, ter takrat organizacijsko edini usposobljeni organizaciji za vojaško in tehnično področje, maloštevilni in ilegalni slovenski Komunistični partiji, ki je takrat (leta 1941) štela natančno 141 članov.

Zavedal se je, da so se leta 1941 Slovenci večinsko spontano uprli agresorjem in okupatorjem ter obžaloval, da so nato na Slovenskem organizirano nastopili surogati agresorja in okupatorja, pod tujimi voditelji, imeni, ukazi in pod tujim financiranjem, kar se je javno udejanjilo v letih 1942–1945 oziroma v bratomornem boju po ukazu starešine rimokatoliške cerkve na Slovenskem in pod okupatorskim italijanskim ter nato nemškim nasiljem ter z Mussolinijevim in Hitlerjevim diskriminatornim oz. zločinskim pravnim redom.

Kar zadeva Kočevski zbor odposlancev slovenskega naroda, ki je kot slovenska voljena skupščina potekal v času svetovne vojne jeseni leta 1943, je prav tako spodbujal in načrtoval vsesplošno izvoljeno zastopstvo, volilno pravico polnoletnih Slovencev in slovenskih žena, ter skupno določene daljnoročne programske usmeritve, obsegajoče celotno slovensko zgodovinsko določeno geografsko, etnično in socialno področje, ki ga je OF SN takrat določila in v velikem delu tudi uresničila.

Pri tem je pred ožjimi ali parcialnimi lokalnimi interesi upošteval določila mednarodno uveljavljenega predvojnega pravnega reda v Kraljevini Jugoslaviji in terminologijo mednarodnega prava, ki (med drugim) državam jasno določa človečanske pravice, meje, pravni red, obveznosti in pravice državljanov, med njimi tudi postopke za vojne razmere, pravila vojskovanja, status, položaj in s tem tudi usodo zmagovalcev in surogatov agresorja ter surogatov okupatorja in agresorjevih in okupatorjevih kolaborantov po vojnah, kar je danes povsem pozabljeno in zabrisano v slovenskem zgodovinopisju, pravu in politiki. S tem današnji akterji zane-marjajo nespremenljive temelje miroljubne evropske in svetovne politike po 2. svetovni vojni, utemeljene na sklepnih točkah Atlantske listine, mednarodnega Nuernberškega sodnega procesa iz leta 1946, Ustanovne listine Organizacije združenih narodov in njene nenadomestljive Listine o človečanskih pravicah, ki so omogočale povojno miroljubno sobivanje v drugi polovici preteklega stoletja in veljajo tudi danes.

Na koncu tega osebnega pričevanja poudarjam, da svetovna, evropska in slovenska zgodovina v današnjem času potrjujejo daljnosežnost, pravičnost, pravno vsebino in upravičenost sklepov Kočevskega zbora Odposlancev slovenskega naroda in na njegovih dosežkih utemeljenih poznejših dogodkov na ozemlju Slovencev.

BOGDAN OSOLNIK KOT ZAGOVORNIK PRAVA IN HUMANIST

Po osvoboditvi Slovenije od tujih okupatorjev leta 1945 se je Bogdan kot poznavalec prava zavzemal za obče volitve v slovensko skupščino in

lastno, novo, prvo slovensko Ustavo (1946), za vsestransko sodelovanje v jugoslovanskem okviru enakovrednih narodov in njihovih republik, ter za soustanovitev OZN in njenih teles – Jugoslavija je bila med pobudniki in podpisanimi ustanovitelji OZN – pozneje za priznanje Avstrijske državne pogodbe in mednarodno zagotovitev pravic Slovencev v novoustanovljeni Republiki Avstriji (1955) ter za članstvo FNR Jugoslavije v nastajajočih prvih evropskih integracijah, v tki. premogovniškem združenju in v Evropskem svetu za kulturo (1954), predhodnikoma sedanje Evropske unije, kar je pozneje na mednarodnem pravnem prizorišču – ob zapisani ustavni določbi prostovoljnega pristopa in izstopa Slovencev iz južnoslovanske skupnosti – odločilno prispevalo k mednarodnemu priznanju in uveljaviti samostojne Republike Slovenije v obstoječih evropskih in drugih integracijah; za enakopravnost in miroljubno sodelovanje v širokem krogu neuvrčenih držav, ki so pod vodstvom Jugoslavije združevale dve tretjini človeštva, in v mednarodnih organizacijah, npr. v OZN in Parlamentarni uniji, UNESCOu ter v delu tki. McBridove Komisije za mednarodne komunikacije, oz. za povsod veljavni z zakoni določeni pravni red in tudi za vodilno vlogo Ustavnega sodišča v njem (bil je tudi večletni član Ustavnega sodišča Socialistične republike Slovenije), itd. itd.

Poudarjam, da se je Bogdan Osolnik povsod zavzemal za spoštljivo in strpno sodelovanje ter za argumentirano razpravo in doslednost pri ureničenju skupnih ciljev oziroma interesov cele slovenske skupnosti. Na koncu omenjam še njegovo pisateljsko delo: pisal je o svojem rodu in času in ne o sebi. O tem govorijo njegove objavljene knjige in njihovi ponatisi.

Kontakti avtorjev

Damijan Guštin, višji znanstveni sodelavec, dr.

Inštitut za novejšo zgodovino
Privoz 11, SI – 1000 Ljubljana, Slovenija
damijan.gustin@inz.si

Polona Meglič, dipl. zgodovinarica in diplomantka teoloških študijev

Zadraga 23, SI – 4203 Duplje
polona.meglic07@gmail.com

Peter Mikša, izr. prof. dr.

Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani
Aškerčeva cesta 2, SI – 1000 Ljubljana, Slovenija
peter.miksa@ff.uni-lj.si

Pino Hiti Ožinger, dipl. zgodovinar

Oddelek za filozofijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani
Aškerčeva cesta 2, SI – 1000 Ljubljana, Slovenija
ph38692@student.uni-lj.si

Vladimir Osolnik, zaslužni profesor, dr

Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta,
Univerza v Ljubljani
Aškerčeva cesta 2, SI – 1000 Ljubljana, Slovenija

Maruša Steiner, mag. zgodovine

Kocbekova ulica 3, SI – 3000 Celje, Slovenija
marusa.steiner@gmail.com

Bor Zavrl, mag. zdr. nege

Zdravstveni dom Ljubljana, enota Bežigrad
Kržičeva 10, SI – 1000 Ljubljana
bor.zavrl94@gmail.com

2017

